

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXXV.

HUNGARIA
SZEGED
2013

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXXV.

HUNGARIA
SZEGED
2013

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság:

DR. ALMÁSI TIBOR, DR. CSERNUS SÁNDOR, DR. KOSZTA LÁSZLÓ,
DR. KÖVÉR LAJOS, DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TOMKA BÉLA, DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet az MTA–HIM–SZTE–MOL
Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa,
megjelenését az MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

Redegerunt:

DR. LÁSZLÓ VESZPRÉMY
DR. FERENC PITI

Szerkesztette:

DR. VESZPRÉMY LÁSZLÓ
DR. PITI FERENC

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

SZABADOS GYÖRGY

Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben*

Régtől fogva megfigyelhető, hogy többféle szervező erő fog össze embercsoportokat. Ezek az erők nem kizárják, hanem kiegészítik egymást (például egy-egy családhoz, városhoz, néphez, államhoz, illetve vallási közösséghez való tartozás), és többféle minőségű identitást adnak az embernek. A korai múlthoz kapcsolódóan a leginkább vizsgált, ám a forrásadottság szeszélye miatt könnyen összetéveszthető kétféle közösségi létforma az állam és az ethnosz, ezért hasznos az elején kitérni e két fogalom körülírására.

Közülük az államról némileg kevesebb szó esik, holott korai közösség-szervező erőként több szakterület (medievaliztika, jogtudomány, történeti szociológia, szociális vagy kulturális antropológia) számon tartja. Az állam tömören fogalmazva meghatározott terület lakossága feletti tartós és intézményes független hatalmat jelent, ami a történelemben dinamikusan, vagyis térben és időben igen változatosan ölt testet.¹ Fontosabb ismérvei között megemlítenéd, hogy az emberi akaratszerveződésen alapuló legfontosabb társadalmi jelenség, első megjelenésében katonai természetű alakulat, ami politikai célok elérésére jött létre, az érvényesíthető hatalom központosítása és a kormányzati feladatok megosztása révén.²

Ethnoszon a saját jelrendszert (nyelv, viselet, szokások) és önelnevezést alkalmazó hagyományközösséget értem, aminek önálló eredetmítosza van és

* Jelen dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport rendezésében Budapesten, 2013. március 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Lásd PACZOLAY PÉTER: Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése. Budapest, 1998. 114–123.; SZABADOS GYÖRGY: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól. Szeged, 2011. (a továbbiakban: SZABADOS 2011.) 9–57.

² GEORG JELLINEK: Általános államtan. Budapest, 1994. 25.; HÓMAN BÁLINT: Az első állami egyesítés adó. Adalék az európai adótörténethez. Történeti Szemle 1 (1912) 162.; PRZEMYSŁAW URBANŹYK: Herrschaft und Politik im Frühen Mittelalter. Ein historisch-anthropologischer Essay über gesellschaftlichen Wandel und Integration in Mitteleuropa. Frankfurt am Main, 2007. 74.; HEINRICH MITTEIS: Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters. Weimar, 1955. 2–3.; WALTER GARRISON RUNCIMAN: Origins of States. The Case of Archaic Greeks. Comparative Studies in Society and History 24 (1982) 351–377.

tagjait az összetartozás érzése hatja át.³ A régebbi múltra irányuló vizsgálatok, amik a nép mibenlétét kívánják megragadni, fokozott óvatosságot igényelnek. Egyfelől mert mindenkor időszerű az egyes forráscsoportok illetékességi köréről folytatott (ön)kritikus eszmecsere,⁴ másfelől mert más jelölőkhöz (állam, nemzet) való viszonya még a kutatásban sem világos mindenki számára.⁵ Ezért ajánlom újragondolásra a legfontosabb csoportjelölő kifejezések Hóman Bálint által felállított rendszerét: „A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történeti, amaz társadalmi, ez pedig politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik. A fajta közös eredetű, és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt élő, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája.”⁶

Hogyan néz, hogyan nézhet ki a közösségszervező erők viszonya a kútfők tanúsága szerint? Menandrosz Protektor VI. századi bizánci történetíró feljegyezte, hogy Justinianus császár (527–565) az utigurokat a kutrigurok elleni háborúra biztatta. Az utigurok ezt felelték: „*Nem tisztességes és nem illő elpusztí-*

³ ANTHONY D. SMITH: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986. 29–32.; RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*. Budapest, 1997. (a továbbiakban: RÓNA-TAS 1997.) 19.

⁴ Kiinduló kortárs szakirodalmát I. WALTER POHL: *Telling the Difference: Signs of Ethnic Identity*. In: *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities 300–800*. Eds. WALTER POHL–HELMUT REIMITZ. Leiden–Boston–Köln, 1998. (a továbbiakban: POHL 1998.) 17–69.; SINOR DÉNES: *Az őstörténet és etnogenezis problémáiról*. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* CXXI. Szeged, 2005. 3–14.; BÁLINT CSANÁD: *Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai)* *Századok* 140 (2006) (a továbbiakban: BÁLINT 2006.) 277–347.; SEBASTIAN BRATHER: „Etnikai értelmezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészetben. *Korall* 24–25 (2006) 23–72.; *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*. Hrsg. WALTER POHL–MATHIAS MEHOFER. Wien, 2010.; *Sprache und Identität im frühen Mittelalter*. HRSG. WALTER POHL–BERNHARD ZELLER. Wien, 2012.

⁵ A fogalmi zavar kritikáját I. SZABADOS GYÖRGY: *Egy régész történetiségéről. Kritikai észrevételek Fodor István újabb írásai kapcsán*. In: „Fons, skeptis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010. 403–415. E kérdés bőséges szakirodalmából újabban I. ANTHONY D. SMITH: *National Identity*. Harmondsworth, 1991.; THOMAS H. ERIKSEN: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London, 1993.; KRISTÓ GYULA: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged, 1997.; PATRICK GEARY: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, 2002.; JÖRG JARNUT: *Herrschaft und Ethnogenese im Frühmittelalter*. Münster, 2002.

⁶ HÓMAN BÁLINT: *Ősemberek – ősmagyarok*. Szentendre, 2001. 57.

*tani rokonainkat [a kutrigurokat], akik nem csak velünk azonos nyelvet beszélnek, szomszédaink, viseletük és szokásuk is azonos a mienkkel, hanem vérrokonaink, még akkor is, ha más fejedelmek alattvalói.”*⁷ Menandros iskolapéldáját adja az „egy ethnosz – két állam” képletnek, már ha az utigurok és a kutrigurok szervezettségét állami nagyságrendűnek tarthatjuk. Ez esetben az „utigur” és „kutrigur” állami és nem ethnikai identitást jelöl; utóbbiról nem esett szó. A szintén VI. században élt Agathias azt írja le, ahogy az utigurok és a kutrigurok más főhatalmak alá tagozódtak. *„Majd kisebb beüteseket és rablóvállalkozásokat hajtottak végre, majd nyílt háborúba bocsátkoztak [a kutrigurok és utigurok], mígnem haderőik mindkét részről szétolvadtak és maguk teljességgel hontalanná váltak úgy, hogy még ősi elnevezésüket is elvesztették. Olyan balszerencsét értek meg ezek a hun népek, hogy még ha egy részük meg is maradt, az szétszóródva másoknak kényszerült szolgálni és nevét uráéra kellett cserélni.”*⁸ Attól kezdve, hogy új uraik adnak nekik nevet, utigurként és kutrigurként megszűntek állami identitásjelölő tényezőként létezni és látszani. Figyelemre méltó, hogy Agathias ethnikai azonosítás gyanánt a „hun” csoportjelölő nevet alkalmazza. (Ez annyiban aggályos, hogy az egykori Hun Birodalom igen sokféle identitású elemet integrált, tehát itt felvetődik a „milyen értelemben hun?” kérdése.)

E két koraközépkori esetrajzolat alapvető kérdéseket vet fel. Az állam formálta-e lakosságát ethnosszá? Vagy az ethnikus összetartozás az államalakulások motorja? Létezik-e olyan képlet, ami minden régmúltbeli esetet egyetlen jó sémába tud foglalni? Szerényebben kérdezve: mindenkor meg tudjuk-e ragadni e két közösségszervező erő egymásra gyakorolt hatását? Dolgozatom a magyarság példájára keres és kínál válaszokat az írott kútfők alapján. A magyar – egyedülálló módon – az a máig fennmaradt közösség, amelynek ethnogenezise és első államhatalmi megszerveződése a steppei kultúrkörben zajlott; ezzel a keleti örökséggel integrálódott a középkori Nyugat-Európa szellemi és politikai világába, s fejezte ki azon belül saját állami és ethnikai ismérveit.⁹

⁷ ERNST DOBLHOFER: Byzantinische Diplomaten und östliche barbaren. Aus den Excerpta de legationibus des Konstantinos Porphyrogenetos ausgewählte Abschnitte des Priskos und Menander Protektor. Graz–Wien–Köln, 1955. 88–89. Vö. POHL 1998. 17.

⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Az avar történelem forrásai. Budapest, 1998. 27. (SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU fordítása.)

⁹ Ennek egy lehetséges menetét önálló monográfiában dolgoztam fel: SZABADOS 2011. Könyvem megírásakor természetesen még nem támaszkodhattam Havas László legújabb kutatási eredményeire, amelyek e folyamat jelentős szellemtörténeti összefüggéseit tárják fel. HAVAS LÁSZLÓ: A Szent István-i Intelmek mint a teokratikus keresztény monarchia eszményének úttörő jelentőségű metaforikus műfaji megszólaltatása. Irodalomtörténeti Közlemények 115 (2012) 363–379.; HAVAS LÁSZLÓ: Hungaria (re)nata – a keresztény királyság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai”-nak

A címben említett kétféle közösségi létforma közül az államiség kezdete legalább nagyságrendileg keltezhető, a IX. század derekára, Álmos egyeduralkodóvá választásának valószínű idejére. Az első nagyfejedelem személyéről és hatalomra kerüléséről tudvalevőleg ellentmondó elbeszélések tudósítanak. A VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette, s az utókor által a *De Administrando Imperio* (DAI) címmel ellátott didaktikus munka szerint a kazár kagán magyar bábállamot akart létrehozni, aminek fejéül a magyarok Álmos és fia, Árpád közül az utóbbit választották meg.¹⁰ Béla király Névtelen Jegyzője valószínűleg a XIII. század elején írta *Gesta Hungarorum*-át, amiből az derül ki, hogy a „hét fejedelmi személy” fejedelmválasztó testülete csak úgy látta lehetségesnek egy új haza elfoglalását, ha ehhez egy uralkodót emel maga fölé, s maguk közül Álmost ruházták fel egyeduralkodóval. Ez a geszta Álmos születését – a nagyságrendileg helyes – 819-re keltezi, ebből következtethetünk a főhatalom IX. század közepi kezdetére.¹¹

A DAI ellentmondásait, toposz-szerűségét, valamint a kor hadtörténeti ismérveit mérlegelve arra a következtetésre jutottam, hogy e tekintetben Anonymus előadása érdemel hitelt: az első magyar állam külső hatás nélkül, belső fejlődés révén jött létre Álmos monarchiájának megteremtésével.¹² Ezt két, egymástól független forrásadat alapján lehet utólagos történeti szakkifejezéssel megnevezni. Előbb a DAI Árpádot egy ízben a „*Turkia* [Magyarország] *nagyfejedelme*” (μέγας Τουρχίας ἄρχων)¹³ méltósággal említi, később Querfurti Brúnó egy Magyarországra indított levélről szolt oly formán, hogy azt Gézához, „*a magyarok nagyfejedelméhez*” (*ad Ungarorum seniore[m] magnum*) intézték.¹⁴ Mivel Árpád és dédunokája, Géza egyaránt a 'nagyfejedelem' jelentésű titulussal fordul elő egy görög és egy latin nyelvű forrásban, ezért országukat a Magyar Nagyfejedelemség kitétellemel érdemes számon tartani. A IX. század végén a Kárpát-medencébe költöző Magyar Nagyfejedelemség a Hun Birodalom, majd az Avar Kaganátus örökébe lépve a közép-európai steppe-birodalmak sorát zárja

metszéspontjában. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. GYÖRKÖS ATTILA–KISS GERGELY. Debrecen, 2013. 9–46.

¹⁰ Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította MORAVCSIK GYULA. OLAJOS TERÉZIA bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (a továbbiakban: DAI) 172–173.

¹¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 38–40.

¹² SZABADOS 2011. 62–113.

¹³ DAI 178–179. (MORAVCSIK GYULA fordítása.)

¹⁴ Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1999. 83. (THOROCZKAY GÁBOR fordítása.) Vö. Monumenta Poloniae Historica. Nova series IV/2. Ed. JADWIGA KARWASIŃSKA. Warsaw, 1969. 19.

le, amik a nem-római típusú államiséget képviselték a térség népvándorlás-kori történelmében.¹⁵

Jóllehet a magyar ethnosz kétségkívül korábbi, mint az Etelközben/Dentümgöygyben alapított steppe-állam, de az elképzelt „ethnogenetikai nulla pont”¹⁶ éppen fiktív mivolta révén nem ragadható meg. Noha a magyarok csak a IX. század első felétől követhetőek nyomon, de ez nem jelenti azt, hogy azelőtt nem léteztek volna. Éppen csak más neveken említettnek,¹⁷ sőt László Gyula felvetésével élve az valószínű, hogy ezek a nevek (hun, avar, szabir, onogur, türk, stb.) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem azokra az ethnikai komponensekre, amik a magyarság kialakulásában különböző helyeken és időkben részt vettek.¹⁸ Bálint Csanád ugyanígy vélekedik, mondván, a kora-középkorban a steppei eredetű népek kialakulása nem képzelhető el egyetlen és egyenes vonalként.¹⁹ A többirányú és több szálon futó ethnogenezis számításba vételével nem kell erőszakot tenni a különböző kútfők adatain. Mert például a népi önelnevezés alapjául szolgáló jelölő az 530 körül élt *Muagerisz* kutrigur-hun király személyneveként adathozható,²⁰ ugyanakkor a nép eredetét mitikus nyelven kifejező csodaszarvas-monda – ami akár az elképzelt „ethnogenetikai nulla pont” fogalmát tölthetné ki tartalommal – gyakorlatilag keltezhetetlen; ráadásul régóta tudott, hogy nemcsak a magyarságnak van csodaszarvas-eredetmondája.²¹ Nem lenne üdvös motívumvizsgálatról és tipológiai rendszerezésről értekezni, mivel szakmai jogosultságom nincs ilyesmire: elég itt annak rögzítése, hogy a magyar mondaváltozatról Berze Nagy János a folklorisztika eszközeivel bebizonyította: ez nem „könyvmonda”, hanem a magyarság hiteles és saját eredethagyománya.²²

¹⁵ WALTER POHL: A Non-Roman Empire in Central Europe. In: Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. Eds. HANS-WERNER GOETZ-JÖRG JARNUT-WALTER POHL. Leiden-Boston, 2003. 572–573.

¹⁶ BÁLINT 2006. 295.

¹⁷ HÓMAN BÁLINT: A magyar nép neve a középkori latinságban I–II. Történeti Szemle 6 (1917) 129–158., 240–258., III. Történeti Szemle 7 (1918) 1–22.

¹⁸ LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalás”. Budapest, 1978. (a továbbiakban: LÁSZLÓ 1978.) 10.

¹⁹ BÁLINT 2006. 295.

²⁰ MORAVCSIK GYULA: *Muagerisz király*. Magyar Nyelv 23 (1927) 258–271.

²¹ MORAVCSIK GYULA: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál. Egyetemes Philológiai Közlöny 38 (1914) 280–292., 333–338. Vö. HÓMAN BÁLINT: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. 5–21.

²² BERZE NAGY JÁNOS: A csodaszarvas mondája. Ethnographia 38 (1927) 65–80., 145–164. Ezt megerősítő álláspont is megjelent újabban, ami ráadásul kimutatja, hogy a csodaszarvas-monda éppen az Árpád-ház révén jutott Lengyelországba és Katalóniába. ATILLA MÁTÉFFY: The Hind as the Ancestress, Ergo Virgin Mary –Comparative Study about the Common Origin Myth of the Hun and

A csodaszarvas-monda legkorábbi Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-ából ismeretes, ami az Árpád-kori historiográfia alapvető jellegzetességeit tekintve annyit jelent, hogy legkésőbb 1285-re írásba foglaltatott, de egyáltalán nem túlzás a monda első hazai lejegyzését az Ősgesza szerzőjéhez kötni, s így a XI. századra feltételezni.²³ Mindenesetre a XIV. századi krónikaszerkesztmény, végül Thuróczy János 1488-ban kiadott *Chronica Hungarorum*-a révén a csodaszarvas-monda a reprezentatív kódexek és ősnymtatványok későközépkori világában is helyet kapott.²⁴ A Kézaitól Thuróczyig számlált két évszázad alatt, noha a megszövegezés módosult, a tartalom változatlan maradt. Kézainál ekként olvasható: Ménrót óriásnak Eneth nevű feleségétől két fia született Perzsia vidékén, Hunor és Magor. *„Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meótisz ingoványába, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, a beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Persisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és a bejárás. Mármost a Meótisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágásban a Meótisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy miután hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.”*²⁵

A csodaszarvas-mondát Szkítia leírása követi: eszerint a szkíták országa területileg egységes, de kormányzás tekintetében három részre oszlik, mégpe-

Hungarian People. Sociology Study 19 (2012) 941–962.; MÁTÉFFY ATILLA: Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében. *Ethnographia* 124 (2013) 1–40.

²³ Erre példa HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. 96. (A pontatlan „nőrablás-monda” megnevezéssel.)

²⁴ SRH I. 144–145., 250–252.; Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* I. Textus. Eds. ELISABETH GALÁNTAI–JULIUS KRISTÓ. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Chron. Hung.) 24–25.

²⁵ Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Fordította VESZPRÉMY LÁSZLÓ–BOLLÓK JÁNOS. Budapest, 2004. (a továbbiakban: AKS) 91–92. (BOLLÓK JÁNOS fordítása.) Vö. SRH I. 144–145.

dig *Bascardia*-ra (Kézainál *Barsatia*), *Dentia*-ra és *Magoria*-ra.²⁶ Mi lehetett ennek a valóságalapja? A válasz a magyarság elágazó etnikus történetéhez vezet. Bende­f­y László, a földrajztudósból lett őstörténész nagy műgonddal határozza meg e részek elhelyezkedését. *Bascardia* Baskíriát jelenti, ahol Julianus domonkos barát 1236-ban megtalálta *Magna Hungaria* lakóit; *Magoria* a Kaukázus északi lejtőin és a Don–Kubán–Kuma–Terek-síkságon elterülő vidék, ahol Bende­f­y a XIV. századig tudja követni az ottani magyarok nyomait; végül *Dentia* a Donmenti magyarok földje, akik aztán a Kárpát-medencébe költöztek.²⁷ Az iménti kép kissé statikus, ám az ezt igazoló kútfők bepillantást engednek az előfordulások időbeliségébe.

A DAI arról tudósít, hogy a magyarság – pontosabban annak „erős szabir” etnikai komponense – egykor Levedi „első vajda” idején (ami a VII. század elejétől a IX. század eleje között bármikor elképzelhető)²⁸ kettészakadt, de a két néprész a 950-es években is kapcsolatot ápolt egymással. „Amikor a türkök [magyarok] és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávartü ászfalünek hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, s gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.”²⁹ Arról sincs fogalmunk, hogy a nyugatra (előbb Etelközbe, majd a Kárpát-medencébe) és a keletre (Perzsia vidékére) vándorolt, továbbra is erős szabirnak nevezett néptömb milyen létszamarányt képviselt. Annyi látszik csupán, hogy a magyar etnikum e két említett fele elég jelentősnek érezte a másikat a folyamatos összeköttetés fenntartására. Ez azonban a századok folyamán elhalványult.

²⁶ Kézainál és a XIV–XV. századi krónikákban különböző névváltozatokkal lejegyezve. SRH I. 146., 253. Vö. Chron. Hung. I. 26. *Dentia*-t és *Mogoria*-t Anonymus – aki amúgy nem közli a csodaszarvas-mondát – egynek véve úgy tartja, hogy Szkítiát Dentümogyernek hívták. SRH I. 34.; Kettős vagy hármas felosztás emléke élt legrégebbi íráshagyományunkban? Előbb a hármas tagolás eredetiségének nézete fogalmazódott meg. *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* II. Scriptor Comes GÉZA KUUN. Claudiopoli, 1895. 132–133. Vele szemben az Anonymus-i kettős felosztás elsőbbségére I. GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány I. Nyelvtudományi Közlemények 45 (1917–1920) 147–148.

²⁷ BENDEFY LÁSZLÓ: Anonymus és Kézay Simon mester Scythiája. In: BENDEFY LÁSZLÓ: A magyarság és Középkelet. Budapest, 1945. (a továbbiakban: BENDEFY 1945.) 61–112., különösen 72–75.

²⁸ DEÉR JÓZSEF: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80 (1945–1946) 7–9.; DÜMMERTH DEZSŐ: Álmos fejedelem mítosza és valósága. Filológiai Közöny 17 (1971) 411.; SZABADOS 2011. 101.

²⁹ DAI 170–175. (MORAVCSIK GYULA fordítása.)

Amikor az 1230-as években a domonkos rendi szerzetesek útnak indultak, csak ennyi tudással rendelkeztek: „A keresztény magyarok történetében azt találták, hogy van egy másik, Nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött... Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segédelmével megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásaiból, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.”³⁰ A Julianus első útjáról írt jelentésből kiviláglik, hogy Julianus előfutára, a tragikus sorsú Ottó szerzetes (aki a fáradalmak miatt hazaérkezte után nem sokkal elhunyt) a Kaukázus-vidéki szabir- vagy szavárd-magyarok nyomára jutott.³¹ Julianus társaival az ő útmutatása alapján indult el, de viszontagságos útja végén egyedül maradván egy másik magyar közösséghez érkezett. „Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat... A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.”³² Nem sokkal később két ferences szerzetes, Plano Carpini és Willelmus Rubruk Baskíriával azonosította lakóhelyüket.³³ Mivel a DAI kizárólag *Dentia* és *Magoria* kapcsolattartásáról tud a X. században, feltehető, hogy *Bascardia* népe korábban vált el; ez persze még nem jelenti azt, hogy évszázadokon keresztül mindig Baskíriában éltek, csupán arra bizonyoság, hogy 1236-ban ott találták meg őket.

Sajnos a három magyar ethnikai tömb térben és időben megtett útját nem tudjuk pontosan nyomon követni, hiszen csupán egy-egy villanásnyi adatot engednek látni a rendelkezésünkre álló kútfők. Ez a három magyar népegyeség egyszerre csak az 1230-as évekből tűnik elélni. A XIII. század első harmadában tehát nem két, hanem három egymástól elkülönült területen éltek magyar ethnikai tudatú emberek. A magyar krónikák *Bascardia*, *Dentia* és *Magoria* hármasságának ez lehet a történelmi valóságmagja. Úgy tűnik, hogy az emlékezet a Kárpát-medencei Magyar Királyságban, halványultan bár, de sok-sok emberöltő mélységébe volt képes visszatekinteni. Ez a tartós nemzedékközi hagyomány, láttuk, a baskíriai magyarságot is jellemezte. A népegyeségek szétköltözését ugyanakkor nem lehet időben elhelyezni. Amint a szavárd-magyarokról,

³⁰ Tatárjárás. Szerk. NAGY BALÁZS. Budapest, 2003. (a továbbiakban: NAGY 2003.) 117. (GYÖRFFY GYÖRGY fordítása.) Vö. SRH II. 535.

³¹ BENDEFY LÁSZLÓ: Ottó testvér 1231–1234. évi utazása. In: BENDEFY 1945. 218–239.

³² NAGY 2003. 119. (GYÖRFFY GYÖRGY fordítása.) Vö. SRH II. 539–540.

³³ GYÖRFFY GYÖRGY: Napkelet felfedezése. In: Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1986. 27–40.

úgy a baskíriaiakról sem tudni, milyen létszámarányt képviseltek. A Julianus útjáról szóló jelentés arra is utal, hogy a Régi Magyarország komoly haderővel, ennél fogva komoly népességgel rendelkezett. „A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak. A magyaroknak ezen a földjén az említett barát találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével, aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénul és tatárul. Ő azt mondta, hogy a tatár sereg, amely ide ötnapi járóföldre helyezkedett el, Németország ellen készül menni, de várnak egy másik sereget, amelyet a perzsák legyőzésére küldtek.”³⁴ Az előbb sikeresen szembeszálló magyarokat végül is a „tatár” túlerő felmorzsolta, szétszórta.

A hazai krónikák *Bascardia*, *Dentia* és *Magoria* hármassága, a *DAI*-val és Julianus barát Ricardus lejegyzésében fennmaradt elmondásával együtt így segíti pontosabban értékelni Álmos, majd Árpád magyarjainak sorsfordító jelentőségű szállásváltását, Etelközből a Kárpát-medencébe jövetelét. Ki „foglalt hont”? A magyar nemzet bizonyosan nem, és nem is elsősorban azért, mert a ’nemzet’ terminus 890-es évekre való alkalmazhatósága vitatott, hanem azért, mert magyarok éltek ekkor még két másik helyen is. Ebből egyszersmind az következik, hogy a magyar nép sem „foglalt hont”, hiszen a közös eredettudat és a közös nyelv révén leírható magyar ethnosz két másik része távol maradt Közép-Európától.

Bármily furcsán is hangozzék, de a Kárpát-medencébe való beköltözés a magyar állam bejövetele volt. Természetesen, mint minden más államot, az Etelközben létrehozott magyar monarchiát is emberek alkották: nagyjából magyarok, kisebbrészt a kazár kötelékből kivált kabarok.³⁵ Ilyenformán kevésbé sarkítva úgy lehet fogalmazni, hogy a magyarságnak a legnyugatabbra lakó, az Álmos által steppe-államba szervezett népegységét érintette a szállásváltás. Ezután Bálint Csanád szavaival élve „a követjárások a transzkaukázusi szavárdokhoz, s a valamilyen formában élő kapcsolat a Magna Hungariában visszamaradtakkal már csak egy történeti tudat diplomáciai síkon jelentkező megnyilvánulásai voltak.”³⁶ Ennek a kapcsolattartásnak azonban „nemhogy kereskedelmi, de még politikai jelentősége sem lehetett; nem marad más, mint azt feltételeznünk, hogy a kapcsolattartás ideológiai igényekből fakadt. Más-

³⁴ NAGY 2003. 119. (GYÖRFFY GYÖRGY fordítása.) Vö. SRH II. 541.

³⁵ DAI 174–175.

³⁶ BÁLINT CSANÁD: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ. Budapest, 1994. 45.

ként fogalmazva: a származástudat, ez a steppei társadalmakban mindent átható szellemi erő írta elő az előbbi ápolását.”³⁷

Jó lenne, ha feltárhatnánk, hogy a szavárd-magyarok és a baskíriai magyarok milyen szintre jutottak az államfejlődésben. Láthattuk, amint Julianus arról is értesült, hogy a Régi Magyarország egy ideig sikerrel állt ellen a tatár támadásnak. Sőt maga a jelentés egyfajta állami szemléletet érvényesít a *Magna Hungaria* kifejezéssel. Sosem tudjuk már meg, hogy ennek a minősítésnek mekkora volt a politikai fedezete; a hadi eredményesség igazolja, hogy valamilyen szintű szervezettséggel számolnunk kell, de ennél biztosabbat nem állíthatunk. Sajnos sem a baskíriaiak, sem a Perzsia vidékén megtelepedettek eredeti önazonosság-tudata nem maradt fenn. Az idézett X. és XIII. századi adatok arra alkalmasak, hogy tudatosítsák két jelentékeny magyar közösség elvesztését. Népéletünk háromfelé ágazott irányából már csak egy maradt magyar tudatúnak, az Etelközből a Kárpátok közé költözött egység. Történelmünk IX–X. századi szakasza mindazonáltal nem egyszerűsíthető le erre a veszteség-élményre. Egyrészt a Magyar Nagyfejedelemség előbb Etelközben a kazárok közül kiváló kabarokkal gyarapodott, másrészt később, ami talán ennél még fontosabb, integrálta a Kárpát-medence lakosságát.

A fogadó tér politikai és ethnikai megoszlása alig megismerhető, és sok vitát kiváltó szakmai kérdés, de az már egyre bizonyosabb, hogy az avar állami keretek IX. század eleji széthullása után a lakosság nem pusztult ki,³⁸ nem szlávósodott el,³⁹ hanem leszármazottai tömegesen megérték a Magyar Nagyfejede-

³⁷ BÁLINT CSANÁD: A honfoglaló magyarok és Európa. Magyar Szemle. Új folyam 3 (1994/8) 803.

³⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról. Megjegyzések az Einhard-féle Nagy Károly-életrajz 15. fejezetéhez. In: Szegedi Bölcsészmuhely '82. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS. Szeged, 1983. 191–210.; JOHN VAN ANTWERP FINE JR.: The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor, 1983. 78.; SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: Az Alföld a 9. században. Szerk. LŐRINCZY GÁBOR. Szeged, 1993. 227–236.; OLAJOS TERÉZ: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged, 2001.; OLAJOS TERÉZ: Az avar továbbélés kérdéséről. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. ERDEI GYÖNGYI-NAGY BALÁZS. Budapest, 2004. 111–118. Az avarok IX. század eleji gyors kipusztulását a régészet korábbi keltezési gyakorlata is sugallta. Ennek kritikáját l. SZENTPÉTERI JÓZSEF: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. Arrabona 44 (2006) 455–496.

³⁹ A kérdés újszerű tárgyalását és a „szlavista” elfogultságú szemlélet kritikáját l. SZALONTAI CSABA: Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében? In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk. FELFÖLDI SZABOLCS-SINKOVICS BALÁZS. Budapest, 2001. 106–129.; KATONA-KISS ATILLA: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) 168–214.; KATONA-KISS ATILLA: Μεγάλη Μοαβία Σβατοπλук országa. Hol voltak a morva végek? In: Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk. KISS P. ATILLA-PITI FERENC-SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2012. (a továbbiak-

lemség térfoglalását és váltak a magyar köznép részévé.⁴⁰ A kutatásban felmerült, hogy az avar-kori lakosság körében számolhatunk-e olyan csoporttal, amely a ma magyarnak nevezett nyelvet beszélte, illetve „magyar” ethnikai tudattal rendelkezett.⁴¹ Erre nyelvészeti alapon – nyelvemlékek híján – sem igenlő, sem tagadó válasz nincs; marad az óvatos elfogadás lehetősége.⁴²

Amennyiben e forrásadottságbeli körülmények miatt a nyelvészeti szempontú érvelést kikapcsoljuk, egyszerűen életszerű elgondolásnak tűnnek azok az őstörténeti nézetek, amelyek a jelenlegi tudományos közgondolkodásban „ellenzéki” szerepet töltenek be.⁴³ Ilyen a „kettős honfoglalás”, illetve a székelység avar-kori eredetének elmélete.⁴⁴ Ezek, jóllehet bizonyos kérdéseket nyitva hagynak (mint minden más, a korszakra vonatkozó, kényszerűen szűkös forrásbázisra épített nézet), de fontos kérdésekre adnak megnyugtató választ. Egyebek mellett arra, hogy a honfoglaló magyarok miért tudták gyorsan és békésen hatalmuk alá vonni a Kárpát-medencét a IX–X. század fordulóján; miért nem folytattak hadműveleteket az „avarok” által is lakott új hazájuk területén;⁴⁵ és miért érezték magukat oly nagy biztonságban, hogy a beköltözés idején

ban: KISS-PITI-SZABADOS 2012.) 199–218.; SZABADOS GYÖRGY: Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák. A 9. századi Kárpát-medence politikai és ethnikai viszonyairól. In: KISS-PITI-SZABADOS 2012. 219–235.

⁴⁰ SZÓKE BÉLA MIKLÓS: Plaga Orientalis. (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban) In: Honfoglaló őseink. Szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 43.; TOMKA PÉTER: Magánbeszéd az avarokról. Életünk 35 (1997) 74–75.

⁴¹ LÁSZLÓ 1978.

⁴² Eleve kérdés az, hogy milyen nyelve(ke)n beszéltek az „avar” jelölővel illetett emberek. A ma magyarnak nevezett nyelv Kárpát-medencei feltűnésének idejéről helytállóan jegyezte meg Szádeczky-Kardoss Samu azt, hogy csupán elterjedt hipotézis a IX. század végéhez kötni, mert a római kor vége és a Szent István-i keresztény államszervezés között az írott kútfők anyaga oly szegényes és oly félreértelmezhető, ami miatt nem jelenthető ki bizonyosan, mikortól lehet számolni a térségben előmagyar nyelvközösség jelenlétével a mondott évszázadokon belül. SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: A kettős honfoglalás kérdéséhez. (Rövid előadásvázlat) Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból 1. Szeged, 1971. 7.

⁴³ Igencsak megszívlelendő Takács Miklós gondolata: „Az igazság nem lehet a számbeli többség monopóliuma. Hiszen más tudományágak története éppen azt példázza, hogy egyes, később általános elfogadottságnak örvendő elméletek részesültek megfogalmazásuk pillanatában bírálatban, sőt heves elutasításban.” TAKÁCS MIKLÓS: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat I. (XI.) Kolozsvár, 2006. 80.

⁴⁴ HÓMAN BÁLINT: A székelység eredete. Magyar Nyelv 17 (1921) 90–107.; LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 98.

⁴⁵ Figyelemre méltó közlés olvasható Regino X. század eleji krónikájában, amiből kiviláglik, hogy a magyarok ellentétes magatartást tanúsítottak a Kárpát-medencén belüli lakossággal és a környező területekével szemben: előbbiekhöz békésen, míg az utóbbiakhoz harciasan viszonyultak. „*Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászáttal szerevezén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő, ellenséges támadásokkal törtek be a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire;*

folyamatos támadásokat vezettek országukon kívülre, s például 899–900 között több ezer, honvédelmi szempontból nélkülözhető katonát állomásoztattak Észak-Itáliában.⁴⁶

Hátra van még annak áttekintése, hogy politikai és etnikai ismervek szerint mennyire volt egységes képlet a Kárpát-medencében berendezkedő magyar steppe-állam. Ezt a kérdést a kútfők ellentétes értelmezhetősége, ebből fakadóan a történészek között élő nézetkülönbség indokolja. Nemzedékek óta komoly tudományos szinten fogalmazódik meg ugyanis az, hogy a magyarok kormányzati viszonyait szétagoltság jellemezte, sőt a „törzsi államok” létezése is felvetődött;⁴⁷ mindeközben szintén komoly képviselést kapott az ezzel ellentétes vélemény.⁴⁸ Kutatásaim során arra az álláspontra jutottam, hogy a Közép-Duna-medencét meghatározó Magyar Nagyfejedelemség fennállása alatt mindig erős, központosított állam maradt.⁴⁹ Ezt fenntartom, mivel nemhogy nem látom bizonyítottnak „törzsek” létezését (hát még „törzsi államok” működését), de kútfőadatainkból ennek ellenkezőjét olvastam ki. Alább röviden, s némileg továbbgondoltan összegzem ide vonatkozó érveimet.

Előbb a társadalmi csoportok mibenlétéről szólva megint Hóman Bálinttól érdemes kiindulni, aki a nemzetséget vérségi köteléken nyugvó elsődleges alakulatként, míg a törzset azonos ethnikumú nemzetségek mesterséges, politikai-katonai célzatú szövetségeként írja le.⁵⁰ A X. századi államkormányzat

kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el...” A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1995. 198. (KORDÉ ZOLTÁN fordítása.) Vö. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum Continuatione Treverensi. Recognovit FRIDERICUS KURZE. (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusati L.) Hannoverae, 1890. 132–133.

⁴⁶ SZABADOS GYÖRGY: A magyarok bejövételének hadtörténeti szempontú újraértékelése. Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) 215–235.; Az itáliai hadjáratnak nemrég jó hadtörténeti feldolgozása készült. TORMA BÉLA GYULA: Csata a Brenta folyónál, 899. Hadtörténelmi Közlemények 121 (2008) 425–447.

⁴⁷ SZABÓ KÁROLY: Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesítő 1 (1860) (a továbbiakban: SZABÓ 1860.) 73–74.; HÓMAN BÁLINT: Magyar történet I. Budapest, 1935. 121–175.; KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995. 229–369.; ZSOLDOS ATTILA: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése) In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. HERMANN ISTVÁN–KARLINSZKY BALÁZS. Veszprém, 2010. 299–302.; MAKK FERENC: Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. Aetas 26 (2011/1) 138–139.

⁴⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 8–9.; BAKAY KORNÉL: A magyar államalapítás. Budapest, 1978. 24.; MESTERHÁZY Károly: A magyar honfoglalás kor régészetiének ötven éve. Századok 127 (1993) 295.

⁴⁹ SZABADOS 2011. 190–239.

⁵⁰ HÓMAN BÁLINT: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 15–17.

jelleghéhez, valamint a különböző szintű társadalmi csoportok megnevezéséhez a DAI jelenti a kiindulási pontot: „Tudni való, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből (γενεας) valók... Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében (γενεαίς), aki máig is megvan. Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse (γενεά), második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi... A türköknek [magyaroknak] ez a nyolc törzse (γενεαί) nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal harcolnak. Első fejük az Árpád nemzetségéből (γενεας) sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek (γενεά) is.”⁵¹ Moravcsik Gyula fordításából kitetszik, hogy a *genea* szó eltérő értelmezéseket nyert, ekképp e filológiai művelettel egyszersmind történeti interpretációt végzett a neves bizantinológus. Talán nem túlzó merészség, ha a tartalmi vonatkozások előtt a szóhasználatot is foglalkozom.

Ezen első szempont nyilván nem perdöntő, hiszen a különböző korokban és nyelvi közegekben lejegyzett csoportjelölőktől kifejezetten „sportszerűtlenség” lenne terminológiai egyöntetűséget elvárni. Mégis elgondolkodtató, hogy az elsődlegesen ’nemzetség’ jelentésű *genea* szónak hány értelme lehet egyetlen – még ha kétségekívül heterogén – szövegvilágon belül. Háromféle jelentésmezőben láthattuk viszont: a legtágabb ethnikai nagyságrendre rúg (kazárok); a legszűkebb egy uralkodócsaládot jelöl (Árpád leszármazottai); a közbülső akár lehetne törzs is, de ezt a lehetőséget csupán a *genea* szó fent szemléltetett többféle értelmezhetősége élteti (akár törzset is jelenthetne, ha már dinasztiaira és népre egyaránt vonatkoztatták), amire nem lehet szilárd következtetéseket alapozni.

Bizánci szerzők közül egyedül Biborbanszületett Konstantin apja, VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) említ magyar „törzseket”. A Taktika címet viselő műve két ízben utal a magyarok belső tagozódására. „A türkök törzsei (Τούρκων φύλα) fürkészők és szándékaikat rejtegetők...”. Alább településük rendjéről írja: „Nem körülárkolt táborban táboroznak, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek (γένη καὶ φυλάς) szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást, télen-nyáron.”⁵² Közismert, hogy VI. Leó munkájának legfontosabb előképe a Maurikios császár (582–602) személyéhez kötött *Strategikon*. E két szöveghelyből felemás eredmény áll elő: a „türkök törzsei” ugyan Bölcs Leó betoldása, ám a

⁵¹ DAI 174–179. (MORAVCSIK GYULA fordítása.)

⁵² MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988.² (a továbbiakban: ÁMTBF) 18–19. (MORAVCSIK GYULA fordítása.)

„nemzetségek és törzsek szerint” való tagozódás a *Strategikon*-ból vett kitétel, toposz-gyanús forma.⁵³ Messzemenő következtetést azért sem célszerű levonni belőle, mert Leó császár éppen a megelőző mondatlallal hangsúlyozza, hogy a magyarok egy fő uralma alatt állnak; és ez a megjegyzése a X. századra aktualizált többlet a *Strategikon*-hoz képest, vagyis önálló forrásértéke vitathatatlan.⁵⁴

A középkori Magyarország latinságával sem járunk jobban. Noha a ténylegesen ’törzs’ jelentésű *tribus* szó Kézai Simonnál többször előtűnik, de a szövegkörnyezetből láthatóan más nagyságrendű társadalmi csoportok, főleg a nemzetség szinonimájaként. Árpádról ez áll: „nemzetsége Szkítia többi törzse (*eius prosapia prae ceteris Scitiae tribubus*) viszonylatában azt az előjogot élvezi, hogy előre-nyomulás közben a sereg élén halad, visszavonuláskor pedig a legutolsó.” Lélről ezt írja: „Tőle származott a Zovárd törzs és nemzetség (*tribus et cognatio*).”⁵⁵ Itt jegyzendő meg, hogy ez a fajta terminológiai nehézség nem korlátozódik a korai magyar esetre, hanem az eurázsiai steppe más régióinak kutatói számára is fejtörést okoz. Richard Tapper az Iránnal szomszédos nomádok kapcsán figyelmeztet arra, hogy a „törzs” mibenlétéről nincs szakmai közmegegyezés, s hogy a kútfők többféle csoportjelölő terminusa is a „törzs” fordítást kapja a szakirodalomban.⁵⁶ A VI–IX. századi Kínai Birodalom külkapcsolatait tárgyalva pedig Jonathan Karam Skaiff szembesült azzal, hogy a kínai kútfők nem alkalmaznak következetes terminológiát a mongol és a türk társadalom különböző szintű egységeire, így sokszor a kutató egyéni belátására van bízva, hogy nemzetség, törzs vagy törzsszövetség értendő egy adott kifejezésen.⁵⁷

Ha a szóhasználati következtetlenségtől eltekintünk, a tartalmi vonatkozásokra akkor is rá kell kérdeznünk. Voltak-e tehát olyan – akárminek is nevezett – alcsoportok a Magyar Nagyfejedelemségen belül, amik önálló tényezőként látszanak az írott források tükrében? Kútfőink nemleges választ adnak erre a kérdésre. Anonymus Álmos megválasztása kapcsán ezt a kifejezést használja: „a hét fejedelmi személy, akit Hétmagyarnak hívnak (*VII principalis persone, qui Hetumoger vocantur*)”.⁵⁸ Ebből világos, hogy Béla király Jegyzője nem hét különálló egységet jelenít meg, hanem egy fejedelmválasztó elit testület hét tagját

⁵³ MORAVCSIK GYULA: Bölcs Leó Taktikája, mint magyar történeti forrás. Századok 85 (1951) (a továbbiakban: MORAVCSIK 1951.) 340–341.

⁵⁴ ÁMTBF 18. Vö. MORAVCSIK 1951. 340.

⁵⁵ AKS 103–104. (BOLLÓK JÁNOS fordítása.) Vö. SRH I. 165–167.

⁵⁶ RICHARD TAPPER: Frontier Nomads of Iran. A Political and Social History of the Shahsevan. Cambridge, 1997. 5–10.

⁵⁷ JONATHAN KARAM SKAIFF: Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors. Culture, Power and Connections, 580–800. Oxford, 2012. 34–35.

⁵⁸ SRH I. 39.

érti rajta. Jóllehet a kutatás régóta felfigyelt arra, hogy ez a névadási képlet – a „törzsek” számát mutató számnévi jelző + a tulajdonképpeni népnév, itt: hét + magyar – beleillik abba a törökös gyakorlatba, ahonnan a kilenc oguz (tokuz oguz), tíz ogur (on ogur), harminc ogur (utur ogur, utrugur) esetét szokás hivatkozni,⁵⁹ csak hogy az ilyesmi emlékezetét nem lehet Anonymusra rábizonyítani. Ráadásul egy másik analógia éppen az etelközi/Dentümogyer-beli „hétmagyar” képlet nagyfokú egységessége mellett szól. Álmos megválasztását a „hét fejedelmi személy” vérszerződéssel erősíti meg, a vérszerződés pedig nem magyar sajátosság, hiszen Herodotos feljegyezte, hogy a szkíták is alkalmazták (IV, 70).⁶⁰ Fontos, hogy a szkíták egymás között, és nem idegenekkel állapodtak meg ily módon. Kézenfekvő, hogy a vérrel megpecsételt eskü aktusa közös szokásnyelvet feltételez, ami minden szerződő fél számára értelmezhető, sőt ami kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik.⁶¹ A hazai íráshagyomány ebbéli egységét, tudniillik hogy nem szól törzsekről, csak a hangsúlybeli különbségek színesítik. Amíg Anonymus gesztájában a hét fejedelmi személy még Dentümogyerben emelte maga fölé Álmost, addig a XIV. századi krónikaszerkesztésekben az egyeduralmi jelleg eleve adott volt, és már az Erdélybe – Álmos kimondatlan vezetésével – érkezett magyarság választott magának katonai megfontolásból hét kapitányt, akik közül Álmos erőszakos halála miatt lett fia, Árpád a Pannóniába lépni jogosult első kapitány.⁶² (Ebbe mintha bele lehetne látni egyfajta „törzsek” szerinti felosztást, hanem ez a szál már e kezdeti stádiumában elvarratlan marad, és a kapitányok családok, nemzetségek őseiként szerepelnek csak.)

Ezek után érdemes külföldi és lehetőleg közel egykorú írókhoz fordulni, különösen akkor, ha feltételezzük Árpád-kori krónikásainkról, hogy az uralkodóház elvárásának engedve tüntették el utólag a törzsek emlékezetét. Csak-

⁵⁹ NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1991.² 79.; RÓNA-TAS 1997. 267.

⁶⁰ „Esküt a következőképpen tesznek egymásnak a szkiuták. Az eskütevők megszúrják magukat árral, vagy kis sebet vágna a testükön törrel, és véruket egy nagy agyagsészében borral keverik. A csészébe ekkor kardot, nyílveesszőt, harci bárdot és lándzsát mártanak, majd a szerződést kötő felek elmondják az esküformát és megisszák a vért, amelybe néhány tekintélyes férfi is belekóstol.” Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Fordította, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította MURAKÖZY GYULA. Budapest, 1989. 290. Anonymus: „Akkor az említett férfiak megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vérüket egy edénybe csorgatták. Bár pogányok voltak, közösen tett hűségesküjüket halálukig megtartották a következők szerint. Az eskü első pontja úgy hangzott, hogy maguk és utódaik fejedelme mindenkor Álmos nemzetségéből származzék...” AKS 13. (VESZPRÉMY LÁSZLÓ fordítása.) Vö. SRH I. 40.

⁶¹ Ennek széleskörű ethnoszociológiai elemzését l. HARRY TEGNAEUS: Blood-Brothers. An Ethnological Study of the Institutions of Blood-Brotherhood, with Special Reference to Africa. New York, 1952.

⁶² SRH I. 286–287.

hogy a *DAI*-ban szereplő Nyék, Megyer, Kürtgyarmat (Kürt és Gyarmat), Tarján, Jenő, Kér és Keszi tulajdonnévvel ellátott társadalmi egység egyetlen külhoni kútfőből sem adatolható! Ez azért is különösen elgondolkodtató, mert a Magyar Nagyfejedelemség harcosai köztudomásúlag 970-ig sújtották támadásaikkal Európa különböző országait, ezért a megtámadott területek szemszögéből nézve forrástanilag úgyszólván „házhoz jöttek”. Ezek a lovasíjász katonák kizárólag a legmagasabb szintű csoportjelölő kifejezéssel említetnek, így nem kürtök, kérek, keszik, avagy megyerek tettein szörnyülködnek a megtámadott tartományok krónikásai, nem tarjánok, nem gyarmatok, nem jenők nyilaitól vár égi segédelmet a kolostori fohász, hanem mindig a magyarok nyilaitól. Egyedül és egyszeri alkalommal a kabarokat tudja elkülöníteni a salzburgi annalista a magyaroktól még 881-ben,⁶³ csak hogy róluk meg azt tudni, hogy ők nyelvi és ethnikai entitást és identitást képviselnek,⁶⁴ ami nem is maradt sokáig láthatóvá a külhoni szemlélő számára. A kárvallottak álláspontját képviselő írástudókról aztán végképp nem feltételezhető, hogy éppen a magyar nagyfejedelmek kedvében akartak járni és szándékosan elhallgatták a törzseket! Be kell hát látni, hogy az idegen szerzők a magyarokat egységes ethnikumként érzékelték; még akkor is, amikor hunnak, avarnak, onogurnak vagy türknek hívták őket, rendre ez a szemlélet érvényesült, mert népnév helyettesített népnevet. Ez a körülmény egyszerre tanúskodik a magyarok politikai és ethnikai értelemben veendő homogenitásáról; nem véletlen, hogy két X. századból való bizánci szentéletrajz is az *ethnos* csoportjelölőt alkalmazza a magyarokra.⁶⁵ Ezek a külhoni értesülések egyúttal igazolják a hazai kútfők ebbéli tárgyilagosságát: nem az Árpád-kori udvari történetírók hallgatták el a törzsek emlékét, hanem e téren nem volt mire emlékezniük.

A politika- és hadtörténeti adatok kifejezetten a Magyar Nagyfejedelemség egységes államigazgatása mellett érvelnek. Mert akármilyen is értendő Nyék, Megyer, stb. *genea*-ja fogalmán a *DAI* szóhasználatában, a szöveg logikája egyenesen a partikuláris tényezők ereje ellen szól. Ugyanis a nyolc *genea* a saját irányítóinak nem engedelmeskedik,⁶⁶ vagyis éppen a magyarságon belüli alegg-

⁶³ Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum XXX/II. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae, 1934. 742.

⁶⁴ *DAI* 174–175.

⁶⁵ *ÁMTBF* 28–29.

⁶⁶ Ez derül ki Moravcsik Gyula fordításából, de vele megegyező szellemben ültette át angolra ezt a szövegrészt R. J. H. Jenkins is: „These eight clans of the Turks do not obey their own *particular* [kiemelés tőlem – Sz. Gy.] princes, but have a joint agreement to fight together with all earnestness and zeal upon the rivers, wheresoever war breaks out.” Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio.

ségek élén állnak gyengült tekintélyű vezetők! Ennek pedig egyenes folyománya, hogy a három legfőbb állami méltóság egyike sem építhette befolyását törzsi alapra. Nemcsak logikailag lehetetlen az, hogy aki törzsfőnek gyenge, az nagyfejedelemben, gyulának és karchának erős, hanem a jól ismert mondat – „Első fejük az Árpád nemzetségéből (γενεας) sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a-karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek (γενεα) is.” – egyértelműen különíti el a nyolc genea fejét az előzőek bármelyikétől. Tehát nem azt mondja, hogy akár az uralkodó, akár a gyula, akár a karcha egyúttal a Nyék, a Jenő, vagy akármely másik „törzs” vezetője!

Az előadottak láttán érthető, ha a kutatás egy vonulata a Magyar Nagyfejedelemség katonai megnyilvánulásából az egységes akaratot, és nem a szétartás jeleit mutatja ki. Rövid szemlézés erejéig érdemes felidézni az ide vonatkozó meglátásokat. Vajay Szabolcs elemzése tudatos politikai koncepciót bontakoztat ki a hadjáratokból.⁶⁷ Ehhez járult Bálint Csanád megfigyelése arról, hogy hova nem vezettek a magyarok hadi útjai: Észak- és Kelet-Európába, holott arra gazdag zsákmánnyal kecsegtető kereskedelmi útvonalak haladtak. Ehhez képest a magyarok északra és keletre nem hadat viseltek, hanem kereskedtek.⁶⁸ A törzsi keretekben űzött fosztogatások⁶⁹ elméletének átfogó kritikáját Révész László végezte el. Döntő észrevételét akkor tette, amikor az arabok és a vikingek hadviselésével hasonlította össze a magyarokét, mert lényegi különbségre tapintott rá. Az Ibériai-félsziget és Skandinávia egyaránt megosztottságban élt, ezért gyakran megesett, hogy arabok arabokkal küzdöttek, vikingek saját viking véreik ellen harcoltak, amikor harci egységeik rivális hatalmak zsoldjába szegődtek. Ilyesmi a X. századi magyarok körében nem fordult elő!⁷⁰ Az általános érvényű megállapítást a 906. esztendő esettanulmánya színesíti, amikor a szászországi hadjáraton két magyar sereg találkozott össze a dala-mancok földjén, ahol a korábban indultak bevárták a később érkezetteket.⁷¹

Greek text edited by GYULA MORAVCSIK, English translation by ROMILLY JAMES HEALD JENKINS. Washington, 1967. 179.

⁶⁷ SZABOLCS VON VAJAY: Die Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–963). Mainz, 1968. 81–84.

⁶⁸ BÁLINT CSANÁD: A kalandozások néhány kérdése. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk. TÓKEI FERENC. Budapest, 1983. 351–359.

⁶⁹ KRISTÓ Gyula: Magyar kalandozások – kalandozó magyarok. In: KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. Budapest, 2002. 114.

⁷⁰ RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest, 1999. (a továbbiakban: RÉVÉSZ 1999.) 188. Vö. JOHANNES BRÖNDSTED: A vikingek. Budapest, 1983. 51.

⁷¹ Widukind tudósítását I. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum III. Ed. GEORGIUS HEINRICUS PERTZ. Hannoverae, 1839. 425–426.

Révész joggal tette szóvá, hogy viszálykodó törzsek katonái a legritkább esetben várják be egymást békésen és térnek haza együtt.⁷² Újabb bizonyítéka ez annak, hogy nem voltak különutas törzsi államok, amelyeknek katonái ellenséges érdekek szolgálatában öldösték volna egymást külsországi csatamezőkön, saját „törzsi” hátszágukat más törzsek kényének-kedvének kiszolgáltatva.

Magam ehhez annyit teszek hozzá, hogy partikuláris külpolitikai irányok még a tényleges hatalmat birtokló három állami főméltóság szintjén sem mutatkoztak. Diplomáciai és hadvezéri működésüket nem csak szállásterületük szerinti irányokba fejtették ki, mert akkor az Erdélybe költözött gyuláknak csak Bizánc, a Dunántúlon megtelepedő karcháknak csak nyugat felé kellett volna mozogniuk; az Árpádoknak éppenséggel semerre. Ehhez képest az uralkodóházból a hatalmon éppen nem lévő családtag, a gyula és a karcha személyesen fordult meg mind keleten, mind nyugaton, ahogy azt az államérdek megkívánta.⁷³

Mindezekből, remélem, egyértelművé vált, miért tartom a Szent István királysága előtti Magyarországot egységes monarchiának, és miért nem számolok „törzsi” megosztottsággal. Ez a körülmény azonban még nem ment fel a középgörög *genea* értelmezési kötelezettsége alól. Mivel a 'törzs' jelentésű *phyla* szót a DAI egyszer sem alkalmazza magyarokra, másfelől az általa használt *genea* elsődlegesen mégiscsak 'nemzetség',⁷⁴ érdemes lenne ezért vagy óvatosabban a „nemzetség” magyarításnál maradni, vagy merészebben fordítani, és a „vezérnemzetség” kitételt bevezetni. Kétségtől az utólagos történeti szakki-fejezések számát gyarapítanánk, de ekként egységes terminológiával lenne vizsgálható a források változatos nyelvezetében érzékeltetett lényeg: hét társadalmi csoport – hét magyar *genea*, „hét fejedelmi személy”, „hét kapitány” – elkülönül a többitől. Ráadásul a „vezérnemzetség” szóalkotmányának egy magyar krónikahely még némi forrásfedezetet is nyújthat. A XIV. századi krónikaszerkesztmény 35. fejezetének eredeti megszövegezésében a szerző – minden bizonnyal az V. István korában (1270–1272) alkotó Ákos mester⁷⁵ – méltatlankodik, mert a tősgyökeres magyar nemesek nemzetségei közül csupán a hét kapitány említettett. „A többi nemzetség is, akik származás tekintetében ezekkel egyenlők vagy nagyon hasonlók hozzájuk, saját tetszése szerint szerzett magának lakhelyet és szállásterületet. Ha tehát egyes könyvek azt tartalmazzák, hogy ez a hét kapitány vonult be Pannóniába, és Magyarország egyedül csak tőlük származott és népesült be,

⁷² RÉVÉSZ 1999. 188.

⁷³ SZABADOS 2011. 229–239.

⁷⁴ Szabó Károly is ekként fordította: „a turkok ezen nyolcz nemzetsége nem alattvalói saját fejedelmeinek...” SZABÓ 1860. 141.

⁷⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: Az V. István-kori gesta. Budapest, 1971. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.)

honnan jött akkor Ákos, Bor, Aba és más magyar nemesek nemzetsége (generatio), hiszen ezek egyike sem jövevény, hanem valamennyien Szkítiából származnak. Erre egyedüli érvként azt hozzák fel, hogy a köznép 'hétmagyart' (het Mogor) emleget. Ha viszont csak hét magyar és háza népe (familia) tételezhető föl, s nem pedig több család, feleségeikkel, fiaikkal, lányaikkal, szolgálóikkal és szolgálólányaikkal együtt, vajon ennyi családdal (familia) meg lehet hódítani országokat? Nem hiszem."⁷⁶ „Történelmi igazságszolgáltatása” érdekében attól sem riad vissza, hogy a „hét magyar” értelmét a német földről megcsonkítva, hírmondónak hazaküldött gyászmagyarokra vonatkoztassa.⁷⁷ Ákos mester ugyanakkor szemmel láthatólag nem a törzsi kereteket hiányolja, hanem a többi ősnemes nemzetség emlékezetének kér helyet; ezért vélem úgy, hogy magyar arisztokrata szerzőnk e helyt a hét kapitány hagyománya által megszemélyesített vezérnemzetség-koncepcióval vitatkozik.

Ha a vezérnemzetségek léte nem igazolódna be forráskritikai úton, nemzetségekről akkor is érdemesebbnek tartom szólni, mint törzsekről, hiszen ezekre a vérségi szerveződésű közösségekre vannak adataink, míg a középeurópai magyar állam és ethnosz törzsi léptékű mesterséges belső tagozódására, úgy látom, nincsenek.

Összegzésül elmondható, hogy a IX–X. századi magyarság esetében mindkét alapvető közösség-szervező erővel – önálló ethnosz, saját államiság – számolnunk kell. Természetesen, amint azt sejteni lehetett, e két közösségformáló erő egymásra hatásának nincs mindenüvé érvényes, „egyedül üdvözítő” történelmi képlete, ráadásul más tényezők hatása sem mellőzhető. Jelen tudásom szerint a magyarság legkorábbi történelmében előbb számolhatunk az ethnosz, mint az államiság meglétével, csak hogy nem maga az ethnosz szerveződött állammá, hanem egy harmadik tényező, a dinasztia szervezett steppe-államot az önálló identitással és eredeti őshagyománnyal rendelkező nép egy részéből. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a magyarság rég meglévő ethnikuminősége önmagában nem zárja ki a néppé formálódás IX–X. századi Kárpát-medencei szakaszát, amelynek során az avar-kort túlélő „avar” (részben székely? „előmagyar?”) köznép immár „magyar” jelölő alatt keresendő; előbb a gyorsan kiépülő és szilárd kereteket biztosító államiság, később a népi szinten végbement összeolvadás révén. Mindez az újabb tudomány azon meglátását támasztja alá, hogy a magyar ethnosz legkorábbi történelme többirányú: nem csak időbeli, hanem részben térbeli folyamatnak is tekintendő, és ez nem mo-

⁷⁶ Képes Krónika. Fordította BOLLÓK JÁNOS. Budapest, 2004. 30–31. Vö. SRH I. 293–294.

⁷⁷ MÁLYUSZ 1971. 54–55. Jóllehet Mályusz még hét törzsi vezetőt ért „hétmagyar” fogalman, de azt elismeri, hogy Ákos mester azért méltatlankodott, mert saját nemzetsége másokéval egyetemben háttérbe szorult a hét vezér mellett.

dellezhető egyetlen vonallal, ami egy teoretikus ősnéptől vezet a Kárpát-medencei végállomásig. E többirányú folyamatot egyaránt jellemzik beágazások, avagy nyereségek (kabarok, „avar” köznép), és leágazások, avagy veszteségek („szavárd” és baskíriai magyarok). Állami léptékű politikai szervezettség csupán az Etelközben, majd a Kárpát-medencében honos magyarokról állítható biztosan. Mindazonáltal a magyar ethnikai csoportok egymás iránti érdeklődése évszázadok múltán is megmaradt, és ez az érdeklődés híján volt minden politikai haszonelvűségnek, vagyis kizárólag a hagyományközösség tudata élte. A szavárd-magyarokkal a X. század közepéig követhető a rendszeres kapcsolattartás, míg a baskíriaiakat 1236-ra fellelő Julianus barát beszámolójából az derül ki, hogy a Kárpát-medencei és a baskíriai magyar népegység emlékezett a másik léte és fellelhetőségük hozzávetőleges irányára. Amíg a keleten maradt két ethnikai tömb sajnos letűnt a történelem színpadáról, addig a nagyfejedelmi, majd királyi dinasztikus magyar állam megteremtette a nemzetti alakulás feltételeit a Kárpát-medencei magyarság számára.

GYÖRGY SZABADOS

State and Ethnos in the Hungarian History during the IXth–Xth Centuries

Human communities could have been organized in several ways from the earliest times of history. Belonging to a family or a city, being a member of a state, a folk (ethnos) or a religious group: these kind of identities do not exclude, but on the contrary, complete or strengthen each other. The state and ethnos are important ways of organizing communities, but the meaning of these terms can be mistaken and used improperly. According to general definitions state is a population of a territory which is ruled by an independent and institutional power, while folk means human populations with shared ancestry myths, histories and cultures, having a sense of solidarity and an own name. There is no way to schematize the relation between statehood and ethnicity, as we have many different examples from the earliest times up to now.

The case of the early Hungarian past is quite a difficult question, because we cannot describe it as a simple linear process. The ancient Hungarian ethnic group split up into three ethnic communities: the descendants of the first one became the inhabitants of *Magna Hungaria* and were found by the river Volga in 1236, the second one moved to the neighbourhood of Persia, and the third group lived in the regions of East European rivers, in the so-called Etelköz or Dentümogyer. We do not know the date of these separations and the political organization of the first two groups because of the lack of sources, so we can only follow the tracks of the third Hungarian unit.

In Etelköz this ethnic group was organized into a state by a dynasty cc. 850. The first monarch was Álmos and his political formation can be defined as a steppe-state or steppe-empire. His monarchy which can be named Hungarian Great Principality conquered the Carpathian Basin at the end of the IXth century and existed there until 1000 when King Stephen I – fifth descendant of Álmos – reorganized his state according to the christianized post-Roman tradition. There are opposite theories on the structure of the Central-European Hungarian Great Principality: on one hand it has been regarded as a strong centralized monarchy, on the other hand some scholars asserted that it had been disintegrated into tribes or even „tribal states“. The data of sources and the aspects of military history are arguments for the first opinion, the centralized strong state.

We can find only few traces which prove that during the era of the Hungarian Great Principality and later of the Hungarian Kingdom the three Hungarian ethnic communities had connections with each other. By now the two first communities had been lost, only the third one is keeping the Hungarian identity which has been living in the frame of statehood since cc. 850.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatok

A magyar historiográfia évszázadok óta küzd a hun-magyar örökséggel.¹ Ebben nem kis szerepe van annak a körülménynek, hogy a hun-magyar hagyománynak (a hunok és/vagy Attila említésének) első ránk maradt hazai lejegyzésű írott emléke az 1200 körül alkotó Anonymus gesztájában található meg. A képet tovább bonyolítja, hogy a hunok pannóniai jelenléte széles körben ismert volt Európában, s az irántuk való érdeklődés különösen német területen vált általánossá, amint azt a *Waltharius*-ba és a *Nibelungenlied*-be való bekerülésük bizonyítja.² Ebből az is következik, hogy a németeknek volt okuk arra, hogy – miként az ország elnevezése a forrásokban megjelenik – Pannóniában keressék a hunok nyomait, s különösen az epikában „gazdagnak” nevezett Attila

¹ A tanulmány a Balassi Intézet bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjával készült. Itt köszönöm meg Szabados György értékes és önzetlen segítségét. – A hun-magyar hagyomány és a Kézai-kronika irodalmát nem ismertetjük, erre lásd A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Szerk. VARGHA KÁLMÁN–KÓKAY GYÖRGY. Budapest, 1972. 181–182.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A hun-magyar hagyomány és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 22–33.; Uő.: Attila, a magyar király? História 26 (2004/8) 18–22.; KRISTÓ GYULA: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1983. (a továbbiakban: KRISTÓ 1983.) 313–329. (Első megjelenése: Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 3. Mítosz és történelem. Szerk. HOPPÁL MIHÁLY–ISTVÁNOVICS MÁRTON. Budapest, 1978. 55–64.); A folyamatos hagyomány nézetének kritikájára I. CARLILE AYLMEY MACARTNEY: Studies on Early Hungarian and Pontic History. Aldershot, 1999. (a továbbiakban: MACARTNEY 1999.), ismertetésem: Századok 135 (2001) 496–498., angolul: Slavonic and East European Studies 79 (2001/2) 342–344.; A kérdés klasszikus, „hagyománybarát” kidolgozására I. HÓMAN BÁLINT: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. (a továbbiakban: HÓMAN 1925.) Reprint: HÓMAN BÁLINT: Történetírás és forráskritika I–II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. I. 40–137., további kisebb tanulmányokkal uo. 139–162. Értékelésére legutóbb I. SZABADOS GYÖRGY: Hóman Bálint, a korai magyar állam és ethnogenezis kutatója. In: Történeti áttekintés. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, 2011. 19–39.

² Az Attila-hagyomány legújabb áttekintései: JENNIFER WILLIAMS: Etzel der ríche. (Europäische Hochschulschriften. Reihe I. Bd. 364.) Bern, 1981. (a továbbiakban: WILLIAMS 1981.); ERNST CORDT: Attila flagellum Dei, Etzel, Atli. Zur Darstellung des Hunnen-königs in Sage und Chronistik. (Quaderni dell'Istituto di Filologia Germanica. Facoltà di lettere dell'Università di Trieste.) Trieste, 1984.; Kitűnő magyar nyelvű összefoglalás: ECKHARDT SÁNDOR: Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerk. NÉMETH GYULA. Budapest, 1940. (Reprint: Budapest, 1986.) 143–216.; TERESA PAROLI: Attila nelle letterature germaniche antiche. In: Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. (Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 35.) Spoleto, 1988. (a továbbiakban: Popoli) 559–619.

kincseit.³ Az Attilával kapcsolatos hőseinek nyomai (Pannónia nevének említése nélkül) a korai németföldi latin nyelvű krónikairódalomban is megmaradtak, köztük a XI. századi bambergi keletkezésű, ún. Würzburgi Évkönyvben, majd Frutolf von Michelsberg krónikájában.⁴ Annál szembetűnőbb, hogy Kézai Simon az 1280-as években nem talált Magyarországon Attilához kapcsolódó történeteket, s maga szinte mindent a nyugati irodalomból kölcsönzött.

Azt, hogy Pannóniában pontosan hol keressék Attila nyomait, nem tudták, de leginkább a Duna mentén próbálkoztak, aminek Esztergom és Óbuda egyaránt megfelelt. Liudprand (†972) a nyugati krónikások közül az első, aki elsőként valamilyen formában kapcsolatba hozza a magyar kalandozásokkal Attila emlékét (III. 6.), amikor Aquileia végzetszerű elfoglalását eleveníti fel.⁵ Hasonlóképpen ide sorolható a *Vita s. Geminiani* 910 körüli modenai szerzője, akinek a magyarok megjelenése kapcsán szintén a magyaroknak nevezett hunok és királyuk, Attila jut eszébe.⁶ Szempontunkból az 1027 és 1080 között íródott *Chronicon Novaliciense* is nagyon érdekes,⁷ hiszen a *Waltharius*-eposz számos részletét beilleszti a műbe.⁸ Waltharius (Walter) és Attila, az avarok királya székhelye Pannóniában található, miként magában a közép-latin eposzban is olvasható. A vita a mai napig tart a mű keletkezését és szerzőségét illetően. Annyi biztosnak látszik, hogy a mű a 790-es évek és (paleográfiai megfontolásokból) a X. század utolsó negyede között születhetett, az avarok említése miatt inkább a VIII. század végén, a Karolingok alatt, valamint, hogy szerzője nem

³ Nem véletlen, hogy 1276-ban a magyar királyi kincstár kincseit az osztrák krónikás szerint Attila óta gyűjtötték. *Continuatio Vindobonensis*, a. 1276. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban: MGH SS) IX. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1851. 708., idézi DEÉR JÓZSEF: A magyarok Szent Koronája. Budapest, 2005. 206. (Első kiadása németül: Wien, 1966.)

⁴ OTTO GSCHWANTLER: Die Heldensagen-Passagen in den Quedlinburger Annalen und in der Wuerzburger Chronik. In: Linguistica et Philologica. Gedenkschrift für Bjoern Collinder. Hrsg. OTTO GSCHWANTLER-KAROLY REDEI-HERMANN REICHERT. (Philologica Germanica 6.) Wien, 1984. 161–181.; Quedlinburgi Évkönyv: MGH SS III. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1839. 22–90.; Würzburgi Évkönyv: MGH SS VI. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1844. 17–32.; Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III. Ed. GOMBOS FERENC ALBIN. Budapest, 1937–1938. (a továbbiakban: GOMBOS) I. 692–693.

⁵ WILLIAMS 1981. 93.; A nyugati krónikák magyar-hun azonosítására I. HÓMAN 1925. 70–77.

⁶ MACARTNEY 1999. 342.; GOMBOS III. 418–419.

⁷ *Chronicon Novaliciense*. MGH SS VII. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1846. 73–133.; WILLIAMS 1981. 94–95.

⁸ A *Waltharius* latin-német kiadását és fordítását GREGOR VOGT-SPIRA készítette el. (Stuttgart, 1994.) Magyar fordítása (latin szöveggel) Ekkehard barát: Vita Waltharii manu fortis. Ford. TULOK MAGDOLNA-MAKKAY JÁNOS. Budapest, 1999. Újabbán I. GUSTAV ADOLF BECKMANN: Gualter del Hum – Gaiferos – Waltharius. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Bd. 359.) Berlin, 2010.

Ekkehard I, Sankt Gallen-i szerzetes.⁹ A mű azonban nem nevezi meg Attila városát, egyszerűen csak *urbs*-t emleget (96., 358.), Attila népét pedig hol avarnak, hol hunnak mondja.

Itt említem meg Attila nevének bizánci ismertségét, aminek legismertebb példája az, amikor Velence történetéről szólva Aquileia elfoglalását a *De administrando imperio*-ban „Attilának, az avarok császárának” tulajdonítják.¹⁰ A hazai történeti érvelésbe Bóna István is bevonta a bizánci szempontot, utalva arra, hogy aligha hihető, hogy a magyarok ne emlegették volna ősüket Konstantinápolyban, ha fontosnak tartották volna.¹¹

Később fokozatosan kerülnek be a történetbe az *Ungerlant/ Ungern* terminusok, kétszer a *Nibelungenlied*-ben, egyszer az 1260 körüli *Biterolf und Dietleib*-ben, sőt a szintén 1260 körüli *Wunderer*-ben magyar királyként emlegetik.¹² Az 1130 körül íródott Szász Világkrónika (*Sächsische Weltchronik*) már nagy meggyőződéssel azonosnak tudja a hunokat és magyarokat, azaz az utóbbiakat az előbbieket leszármazottaiként. Sőt, Nagy Károlyról azt írja, hogy nagy kincset talált az avaroknál, amiket Attila és utódai gyűjtöttek egybe.¹³ Majd a német krónikás hagyományban a hunok országát már a XIII. században *Ungeren*-nek fordítják, miként a *Kaiserchronik* is magától értetődően használja az *Unger – Hûne* fogalompárt.¹⁴ A XIII. század végére datált *Buch von Bern*-ben is a *Huunisch lant* megnevezést találjuk (7314., 8269.), illetve váltakozva *Hiunischen richen*-t, *Hiunenlant*-ot, s változatlanul két városnevet említenek: Esztergom (*Gran*) és *Etzelburc*.¹⁵

⁹ JÜRGEN BLÄNSDORF: Selbstbehauptung und Pflichtenkonflikt im „Waltharius”. In: Ruhm und Unsterblichkeit: Heldenepik im Kulturvergleich. Ed. KONRAD MEISIG. Wiesbaden, 2010. (a továbbiakban: BLÄNSDORF 2010.) 75–92.; Waltharius und Walthersage. Hrsg. EMIL ERNST PLOSS. (Olms Studienband 10.) Hildesheim, 1969.

¹⁰ Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio. Eds. GYULA MORAVCSIK–ROMILLY J. H. JENKINS. Washington, 1967. 118–199. Második, javított kiadása: Washington, 2009. (Szabados György szíves közlése.)

¹¹ BÓNA ISTVÁN: Valóság és mitikus torzkép. Attila. Rubicon 4 (1993/6) 14.; WILLIAMS 1981. 29.

¹² WILLIAMS 1981. 242.

¹³ WILLIAMS 1981. 155.; *groetn schat van silvere unde van golde, den de konig Ezzele unde sine nahkommelinghe van manegeme lande gesammet hadden*. Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. (a továbbiakban: MGH DC) II. Ed. LUDWIG WEILAND. Hannover, 1877. 1–384., 132.

¹⁴ *Deutsche Kaiserchronik*. MGH DC I/1. Ed. EDWARD SCHRÖDER. Hannover, 1892. (a továbbiakban: Kaiserchronik) 15544–15546., 15599–15603., 16330–16335. sorok. (Radek Tündének köszönöm az adatokat.)

¹⁵ WILLIAMS 1981. 173. Az 1200 körüli *Nibelungenlied* már német vendégekről, *tiuschen gesten*-ről szól Attila udvarában, miként 1198-ra a Kölni Krónika (*Chronica regia Coloniensis*) már tud arról, hogy nagyszámú német telepes él Magyarországon: *accitis Theutonicis, quorum ibi copia magna est*. MGH SS in usum scholarum separatim editi XVIII. (a továbbiakban: US) Ed. GEORG WAITZ. Hanno-

A XI. századi dél-német Attila-hagyomány magyarországi kapcsolatai

Az Attila és a magyarok közti kapcsolat természetesen már Anonymus működése előtt is dokumentálható. Ennek leghíresebb írott emléke, az egyébként Bambergben iskolázott Hersfeldi Lambert krónikájában, az 1071-es évnél olvasható. Eszerint Salamon magyar király anyja Attila kardját elajándékozta a bajor hercegnek, Northeimi Ottónak.¹⁶ Az ajándékozásra természetesen nem 1071-ben került sor, amint a magyarországi szakirodalomban olykor olvasható, hanem vélhetően Salamon ismételt trónra emelésekor, 1063-ban. A krónikás 1071-ben abban az összefüggésben említi meg, hogy a kard mindenkire szerencsétlenséget hozott, aki csak birtokolta. Nevezetesen Ottó azt tovább ajándékozta a Wettiner-sarj Dedi őrgróf azonos nevű fiának.¹⁷ Halála után a királyhoz került, s jutott Henrik király hívéhez, Meersburgi Lipóthoz (Liupold), aki lováról lezuhanva saját, azaz Attila kardjába dőlve lehelte ki lelkét, éppen 1071-ben. Ez annál is elgondolkodtatóbb, mivel Lambert éppen Northeimi Ottó ártatlansága mellett érvel, miután Northeimi Ottót 1070 nyarán a birodalmi gyűlésen megvádolták, majd néhány hónapon belül bűnösnek is találták felségárulás vétségében. A történetnek ezen a ponton való beemelése valóban aktuális jelentéssel bír, hiszen Liupold ekkor Ottónak az ellenfele. Ottó egyébként már nem is volt bajor herceg 1071-ben, hiszen lázadása miatt azt elveszítette 1070-ben, s viszontagságos élete során már nem is tudta visszaszerezni.

Maga Ottó páratlan politikusi és katonai tehetséggel rendelkezett,¹⁸ s egyúttal az erőszakos magyarországi beavatkozás támogatójának tekinthető. Nagy szerepe lehetett abban, hogy 1063-ban legyűrte az előkelők, köztük az I. Béla magyar király feleségével rokonságban álló würzburgi püspök, Adalbero ellenállását a magyarországi beavatkozással szemben, s az azt követő hadjárat

ver, 1880. 168., idézi HEINZ THOMAS: Dichtung und Politik um 1200: Das Nibelungenlied. In: Pöchlarni Heldenliedgespräch. Das Nibelungenlied und der mittlere Donauraum. Hrsg. KLAUS ZATLOUKAL. Wien, 1990. 103–130., 109.

¹⁶ Lambertus Hersfeldensis: *Annales*. (a továbbiakban: Lambert) MGH SS V. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1844. 185.; GOMBOS II. 1391–1392., magyar fordítása: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged, 2006. (a továbbiakban: MAKK–THOROCZKAY 2006.) 105–107. (*Hunc siquidem regina Ungariorum, mater Salamonis regis, duci Ottoni Baioariorum Ottoni dono dederat, cum eo suggerente atque annitente rex filium eius in regnum paternum restituisset.*) Nem szoktak hivatkozni Lambert krónikájának 1061. évi bejegyzésére, ahol I. András király számtalan kincssel menekíti családtagjait német földre. Ebből is következően magyarországi eredetű ötvöstárgyak jelenléte a német udvarban a korban megszokott jelenség lehetett.

¹⁷ Sorsára I. Lambert 175.

¹⁸ A kortársak mindenesetre nagyra tartották: az altaichi krónikás *vir prudens*-nek, Lambert *virum industrium et iuuantis regni negociis satis oportunum*-nak mondja. (Lambert 79.) Vö. MECHTHILD BLACK-VELDTRUP: Kaiserin Agnes (1043–1077). Köln–Weimar–Wien, 1995. 239.

során maga is eljutott Henrikkel együtt Fehérvárra.¹⁹ Ismerve Ottó erőszakos és gátlástalan személyiségét, könnyen lehet, hogy valóban követelt magának egy kardot a hun király hagyatékából, már amennyiben a történet teljes egészében nem a későbbi szerencsétlen halálesetek magyarázatára, ill. Ottónak a felségserzés vádja alóli tisztázására született meg. Johannes Fried találó megfogalmazása szerint a középkori logika szerint az események okai a jövőben, s nem a múltban mutatkoznak meg, azaz eszerint a szerencsétlen halálesetből következhet a kard adományozása, s nem megfordítva.²⁰ Kristó Gyula joggal utalt arra, hogy Lambert érvelésében a történet hitelességét nem egy feltételezett magyarországi hagyományra való utalás, hanem Jordanes művének használata adja.²¹ Még érdekesebb, hogy a XII. század közepi *Vita Altmanni* szintén elbeszéli Attila kardjának Jordanesen alapuló történetét, anélkül, hogy az Ottó-féle adományról bármit is szólna.²²

Az ötödik bambergi püspök (1057–1065), Gunther (Günther) szintén jó okkal hozható kapcsolatba a magyarországi Attila-hagyomány alakulásával, meglehet erre már az Eppensteinerekkel való rokonsága is predesztinálta. Szerencsére fennmaradt Meinhard, bambergi dóm-*scholasticus*, későbbi würzburgi püspök levélgyűjteménye, s ennek H 73-as levele elsőrangú tudósítást őrzött meg a püspök érdeklődéséről. E levélben feljegyezték ugyanis róla, hogy Szent Ágoston és Szent Gergely műveinek tanulmányozása helyett Attila és Dietrich von Bern alakja foglalkoztatta.²³ A levél pontosan nem datálható, annyi bizonyos,

¹⁹ SABINE BORCHERT: Herzog Otto von Northeim (um 1025–1083). Reichspolitik und personelles Umfeld. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen. Bd. 227.) Hannover, 2005. 55–56., 130., 193.; A hadjárattal szembeni ellenállásra, illetve vonakodásra lásd éppen a bambergiek Meinhard által írott levelét Gunthernek: Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV. (MGH. Die Briefe der deutschen Kaiserzeit V.) Eds. CARL ERDMANN–NORBERT FICKERMANN. Weimar, 1950. (a továbbiakban: Briefsammlungen) M 18. 211–212.

²⁰ JOHANNES FRIED: Die Königserhebung Heinrichs I als Exempel. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 44 (1993) 493–503., 495.

²¹ KRISTÓ 1983. 325–326.

²² MGH SS XII. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1856. 237. (GOMBOS III. 2310.) Altmann egyébként maga is részt vett a zarándoklaton, vö. EGON BOSHOF–FRANZ-REINER ERKENS: Die Regesten der Bischöfe von Passau I. (731–1206) München, 1992. (a továbbiakban: Regesten) 102. (nr. 347.), ahol Wizenburc-ot Fehérvárként azonosítják.

²³ A vonatkozó sorok: *Numquam ille Augustinum, numquam ille Gregorium recolit, semper ille Attalam, semper Amalungum et cetera id genus portare [javítva: poetare – V. L.] tractat. Versat ille non libros, sed lanceas, miratur ille non litterarum apices, ser mucronum aries.* Briefsammlungen 120–121. Idézi még WILHELM WATTENBACH–ROBERT HOLTZMANN: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier. Neuhrsg. FRANZ-JOSEF SCHMALE. Darmstadt, 1978. 480. Lásd még CARL ERDMANN: Gunther von Bamberg als Heldendichter. Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur 74 (1937) 116.; Uő: Fabulae curiales. Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur 73 (1936) 87–98., 88–89. A püspökkel kapcsolatban említett *fabulae curiales* nyilván kapcsol-

hogy a püspök ekkor távol van székhelyétől, leginkább a püspökség karintiai birtokain időzhetett. A levél 1057 és 1064 között íródhatott, és amennyiben igaza van Erich Guttenbernek, a levél 1062-es datálási javaslata megengedné a feltételezést, hogy a püspök még az 1063-as hadjárat előtt megismerkedett az Attila-történetekkel. 1063-ban egyébként a bambergiek egy levelükben gratulálnak Sallamon magyar királynak, örvendeznek Béla halálán (*Periit enim sanguinarius ille paricida, extinctus est truculentus ille invasor*), s elszenvedett veszteségeik kárpótlását kéri a magyar uralkodótól.²⁴ Ezek szerint a bambergiek részt vettek a hadjáratban, s meglehet, hogy Ottó herceg is hasonló alapon követelt magának a magyaroktól valamiféle ellentételezést a hadjárat költségei fejében.

Valószínűleg, hogy maga Gunther is követte királyát a hadjáratban Magyarországra, noha erről egyetlen forrásunk sem nyilatkozik egyértelműen. Erich Guttenberg legalábbis erre a következtetésre jutott két Meinhard-féle levél alapján.²⁵ Meinhard személye már azért is érdekes számunkra, mert Bambergben feltehetően iskolatársa, dóm-*scholasticus* minőségében akár elődje is volt a történetíró, Hersfeldi Lampert. Ráadásul tudjuk, hogy volt egy kolligátum kézirat Bambergben, ami Paulus Diaconus és több más klasszikus történet-

latba hozható a hősi epikával, erre l. Briefsammlungen H 62. Vö. JOACHIM BUMKE: *Courtly Culture: Literature and Society in the High Middle Ages*. Berkely, 1991. 437. Otto Gschwantler ezekkel a hősénekekkel azonosítja a levelekben emlegetett *tragedia decantanda*-t, utalva arra, hogy éppen ebben az értelemben, Attilára vonatkoztatva énekes, énekelt témaként fordul elő az 1164 körül íródott Theoderich von Deutz-krónikában is. (*Catalogus pontificum Romanorum*. MGH SS XIV. Ed. GEORG WAITZ. Hannover, 1883. 572.) OTTO GSCHWANTLER: *Heldensage als tragoedia. Zu einem Brief des Domschulmeisters Meinhard an Bischof Gunther von Bamberg*. In: *Pöchlerner Heldenliedgespräch 2. Die historische Dietrichepik*. Hrsg. KLAUS ZATLOUKAL. Wien, 1992. 39–67., 49.

²⁴ Briefsammlungen nr. 15. 208–209.; a *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. kötetéből (Ed. GEORGIUS GYÖRFFY. Budapest, 1992. [a továbbiakban: DHA]) hiányzik. (A levél éppen a német hadjárat miatt datálható jól.) Fontos lehet, hogy nem a püspök gratulál, hanem a káptalan, ami ismét a püspöknek a hadjáratban való részvételét valószínűsíti. Úgy tűnik, hogy a hadjáratot az év októberének végén, 24-én Regensburgban zárták egy gyűléssel, ahol a kiadott oklevelekben említik Gunthert. További értékelésére l. még EMIL PLOSS: *Bamberg und die deutsche Literatur des 11. und 12. Jahrhunderts*. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 19 (1959) 275–302., ahol azzal érvel, hogy Gunthernek a hősénekek iránti vonzódása családi hagyományokból is táplálkozhatott.; WOLFGANG HAUBRICH: *Helden und Historie: Vom Umgang mit der mündlichen Vorzeitdichtung an der Wende zum 2. Jahrtausend*. In: *Aufbruch ins zweite Jahrtausend: Innovation und Kontinuität in der Mitte des Mittelalters*. Hrsg. ACHIM HUBEL–BERND SCHNEIDMÜLLER. Sigmaringen, 2000. 205–226., Guntherre 213–214.

²⁵ *Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg*. Bearb. von ERICH FREIHERR VON GUTTENBERG. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte VI. Reihe 2.) Würzburg, 1932. (a továbbiakban: GUTTENBERG 1932.) nr. 346. és 350., *gloriosus miles* megjegyzés alapján. Egyébként már 1050-ben délnémet egyházak követték az uralkodót magyarországi hadjáratára, így Gebhard regensburgi püspök, valószínűleg Egilbert passauai püspök is, vö. *Regesten* I. 94–95., nr. 325.

író mellett Jordanes gótokról szóló művét is tartalmazta.²⁶ Lampert hunokra vonatkozó információjának az 1058–59-re datált jeruzsálemi zarándokútja is ösztönzője lehetett, amennyiben a néhány évvel későbbi nagy zarándoklathoz hasonlóan ő maga is keresztül utazott Magyarországon.²⁷

Gunther püspök életútját egyébként meglehetősen részletességgel ismerjük: a bambergi székesegyházi iskolában tanult, s ugyanott lett kanonok. III. Henrik 1054-ben kinevezi itáliai kancellárjának, majd püspöksége előtt 1056-ban a goslari Szt. Simon és Judás-monostor prépostja. Az irodalom iránti affinitását mutatja, hogy a székesegyházi iskola élére a levéltíró Meinhard von Bamberget tette meg, s zarándokútjára pedig elkísérte Ezzo, a költő (*Ezzo Scholasticus*), sőt Carl Erdmann érvelése szerint talán ő maga is verselt. Gunther csatlakozott 1064-ben a Siegfried I, mainzi érsek, s számos jelentős, főleg dél-német egyházi személyiség által vezetett, több ezer résztvevővel indult nagy jeruzsálemi zarándoklathoz, aminek során keresztülvonult Magyarországon, majd a visszaúton még éppen Magyarországon, a magyar-német határ közelében érte a halál 1065. július 23-án.²⁸ Jelentőségére jellemző, hogy a leírások sokszor a zarándoklat vezetőjeként, meghatározó személyiségeként említik.²⁹ Visszatérőben átkelven a Dunán, a német földet elérvén, vagy annak közelében letérdelt és megcsókolta a földet. Lehet, hogy halálával kapcsolatban a forrásban egyértelműen Ödenburg latin alakjaként szereplő Sopron említése a helyes, s a *Wizenburc* valójában inkább Mosonnak (Wieselburg), semmint az egyébként hasonló nevű Fehérvárnak

²⁶ TILMAN STRUVE: Lampert von Hersfeld. Persönlichkeit und Weltbild eines Geschichtsschreibers am Beginn des Investiturstreits. Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 19 (1969) 1–123., 22–31.

²⁷ Feltételezett magyarországi utazásának Hóman Bálint is nagy jelentőséget tulajdonít, szerinte az Attilára vonatkozó tudását itt szerezte. HÓMAN 1925. 79., 127.

²⁸ Az eszkatalogikus várakozásokra JOHANNES FRIED: Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende. Deutsches Archiv 45 (1989) 381–473. Összefoglalóan FRITZ LOŠEK: „Et bellum inire sunt coacti”: The Great Pilgrimage of 1065. In: Latin Culture in the Eleventh Century. Proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies II. Eds. MICHAEL W. HERREN–CRISTOPHER JAMES McDONOUGH–ROSS GILBERT ARTHUR. (Publications of The Journal of Medieval Latin 5.) Turnhout, 2002. 61–72.; HANS-HENNING KORTÜM: Der Pilgerzug von 1064/65 ins Heilige Land. Eine Studie über Orientalismuskonstruktionen im 11. Jahrhundert. Historische Zeitschrift 277 (2003) (a továbbiakban: KORTÜM 2003.) 561–592. A forrásokra: *Vita Altmanni*. MGH SS XII. 230., ahol mielőtt meghalt volna, in *Wizenburc laetos dies ducunt*. (GOMBOS III. 2310–2311.); Lambert 171., fordítása MAKK–THOROCZKAY 2006. 105–107.; *Annales Altahenses Maiores*. MGH SS XX. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1868. 817.; GOMBOS I. 104., ahol Ödenburg (*deserta civitas*) szerepel halála helyeként. Tehetett volna megjegyzést forrásunk a magyarokra mint a hunok leszármazottjaira (*Ungros sine fide famulantes*), de nem tette.

²⁹ Őt magát nézték a római királynak, olyan jó benyomást tett az emberekre, miként 1065-ben az Altaichi Évkönyvek fogalmaz. MAKK–THOROCZKAY 2006. 82–83.

(Weissenburg) felel meg.³⁰ Tetemét zárandoktársai magukkal vitték Bambergbe, ahol mind sírja,³¹ mind abban egy nagy méretű bizánci textília (2,20m [=2,60m] x 2,10m) fennmaradt, a híres *Gunthertuch*, s utóbbi a múzeumi kiállításon meg is tekinthető.³² Felmerült, hogy tetemét ebbe a – eszerint akár Fehérváron őrzött – lepelbe csavarva szállították volna haza. Ennek azonban ellentmondani látszik a lepelnek a bizánci udvari művészetéhez való szoros kapcsolata, s mint ilyen leginkább császári ajándékként kerülhetett nyugatra. A kutatók szerint kevésbé valószínű, hogy a haláluk után röviddel tiszteletben részesített II. Henrik és felesége bambergi adományai közül származott volna. Sokkal inkább valószínű, hogy a püspök azt Konstantinápolyban szerezhette meg. Ezt szépen alátámasztja egy levél, miszerint IV. Henrik hitelesítő gyűrűje mellett leveleket is küldött Guntherrel a magyar királynak és a bizánci császárnak (*rex Grecie*), így biztosra vehetjük kapcsolatfelvételét a magyar és bizánci udvarral.³³ Könnyen lehet, amint azt Sigrid Mueller-Christensen valószínűsíti, hogy a bizánci császárnak a német uralkodóhoz küldött ajándékaról lehet szó.³⁴ Riley-Smith szerint a püspök ezt már zárandokútnak viselte, s gazdagsága a rablók figyelmét is felkeltette.³⁵

Megállapíthatjuk, hogy a német hadjáratban, majd a zárandokúton az Attila-kérdés legjobb „szakértői” vettek részt, s első kézből tájékozódhattak a pannóniai helyszínek felől. Nyilván meg is találták, amit kerestek: a látott római romok meggyőzhették őket arról, hogy valóban Attila földjén járnak, s a romok az ő hajdani birodalmának a maradványai. A feltehetően 1063-ban történt kard-

³⁰ GUTTENBERG 1932. 184. (nr. 373.) és 191. (nr. 377.).

³¹ SIGRID und THEODOR MÜLLER: Die Grabtumba des Bischofs Gunther im Bamberger Dom. In: Eberhard Hanfstaengl zum 75. Geburtstag. Hrsg. EBERHARD RUHMER. München, 1961. 2–10. A homokkő síremlék díszítését is keleti textiliák motívumaival hozza kapcsolatba. A bambergi székesegyház 1127-es leltára valóban említ egy *pannus Sarracenus et alius acupictus ad sepulturam imperatoris*-t.

³² SIGRID MÜLLER-CHRISTENSEN: Das Gunthertuch im Bamberger Domschatz. Bamberg, 1966.; GÜNTER PRINZ: Das Bamberger Gunthertuch in neuer Sicht. In: Byzantium and Its Neighbours from the Mid-9th till the 12th Centuries. Papers read at the Byzantinological Symposium, Bechyně 1990. Ed. VLADIMÍR VAVRÍNEK. Byzantinoslavica 54 (1993) 218–231. A *reditus caesaris*-t ábrázoló textília datálása sem tekinthető lezártnak, a 960-as évek és 1019 közé datálják, legutóbb Johannes Tzimiskes 964-65-ös katonai sikereihez. MARCELL RESTLE: Das Gunthertuch im Domschatz von Bamberg. In: Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag. Hrsg. KLAUS BELKE–EWALD KISLINGER. Wien, 2007. 547–568., 555.

³³ DHA 179., nr. 55b.

³⁴ SIGRID MÜLLER-CHRISTENSEN: Das Gunthertuch im Bamberger Domschatz. Bamberg, 1984. 10. A levélre lásd Biefsammlungen 217–218., nr. 23. Dél-német területen a kiváló minőségű, sokszor a császártól eredeztethető bizánci textiliáknak számos emléke maradt fenn, erre lásd Rom und Byzanz. Schatzkammerstücke aus bayerischen Sammlungen. Hrsg. REINHOLD BAUMSTARK. München, 1998. 206–232.

³⁵ JONATHAN RILEY-SMITH: The First Crusade and the Idea of Crusading. Cambridge, 1997. 39.

adomány és az azt követő nagy, több ezer főt megmozgató zarándoklat között szoros kapcsolatot látunk. IV. Henrik és Ottó herceg fegyveres beavatkozása nemcsak katonailag és politikailag stabilizálta a németbarát kormányzatot, hanem az Attila- és Walter-mondakör lokalizálásához is nagy lökést adhatott. Abban, hogy egy Attila személyéhez kapcsolt kardot a magyar udvarban átadtak, éppen annak a bizonyítékát látom, hogy akkor nálunk még semmilyen értéket nem tulajdonítottak egy ilyen tárgynak, vagy éppen a fejedelmi kincstárban az első kezük ügyébe került kardot előkapták és átadták a türelmetlenül követelőző bajornak. Ellenkező esetben aligha váltak volna meg könnyű szívvel a dinasztiaalapító király kardjától.³⁶ Még inkább valószínűsíthető, hogy a kard hagyománya, ami még Kézainál sem bukkan fel, szintén tudós hagyományból táplálkozott, ami végső soron Mars kardjaként Priscusra, majd nyomában az őt népszerűsítő Jordanesre (35. fejezet) vezethető vissza.³⁷

Persze, azt a lehetőséget sem lehet teljesen elvetni, hogy a történet részben Lampert írói fantáziájának eredménye.³⁸ Emellett szólna az, hogy Northheimi Ottó híveként a karddal mintegy „istenítéletként” akarta bizonyítani Ottó ügyének igazát, s ezzel az érveléssel tudta megindokolni Henrik két közeli hívének (a szerző szerint joggal megérdemelt) halálát, az ifjabb Dedit meggyilkolták, Liupold pedig, Karl Schmid szerint, királyi kardhordozóként lett baleset áldozata. Liupold olyan közel állt a királyhoz, hogy az annak halála után emlékének ápolására Henrik birtokot adományozott a hersfeldi kolostornak.³⁹

³⁶ HUNFALVY PÁL (Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 299.) még hozzáteszi, hogy ha egy ilyen kardot a nemzet legszentebb ereklyéjének tekintettek volna, nem igen hihető hogy a mondákban emléke ne maradt volna nyoma. Az ajándékozásokra l. még PATRICK J. GEARY: *Living with the Dead in the Middle Ages*. Ithaca-New York, 1994. 63. PERCY ERNST SCHRAMM óvatosan ugyan, de nem zárkózik el attól, hogy a krónikás által említett kard azonos lehet a bécsi kincstárban őrzött szablyával: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis zum 16. Jahrhundert I–III*. Stuttgart, 1954–1978. (MGH Schriften 13.) II. 485–491.; A magyar régészek közül többen azonosították a bécsi szablyát az elajándékozott fegyverrel. FODOR ISTVÁN: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged, 2000. 12–13. Makkay János egyenesen Árpád kardjaként is elképzelhetőnek tartja. MAKKAY JÁNOS: *Indul a magyar Attila földjére*. Budapest, 2009.² 151.

³⁷ WILLIAMS 1981. 22. A hivatkozott mű: *Prisci fragmenta*. Historici Graeci Minores I. Ed. LUDWIG DINDORF. Leipzig, 1870. 275–352.

³⁸ Szép elemzése a toposzokból építkező krónikaírásnak (Lampertre is vonatkozóan) KORTÜM 2003. 561–592.

³⁹ KARL SCHMID: *Salische Gedenkstiftungen für fideles, servientes und milites*. In: *Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter*. Festschrift für Josef Fleckenstein. Hrsg. LUTZ FENSKE. Sigmaringen, 1984. 245–264.; korábban már erre utalt HANS DELBRÜCK: *Über die Glaubwürdigkeit Lamberts von Hersfeld*. Bonn, 1873. 21.; Liupold lovasbalesetéről két kortárs forrásunk is tud, de a kard kapcsán nem szólnak annak hun vonatkozásáról. *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*. MGH Deutsches Mittelalter. Kritischen Studentexte II. Ed. HANS-EBERHARD LOHMANN. Hannover, 1937.

A magyarországi írott hagyomány

Óbudát és Pestet fontos dunai átkelőhelyként megőrökíti III. Béla magyar király névtelen jegyzője is 1200 körüli művében (46. fejezet).⁴⁰ Ebben leírja, hogy a magyar honfoglalást vezető Árpád és főemberei a Dunán való átkelést követően bevonultak Attila király városába – a szövegben mint *regalis locus* szerepel –, azaz a szerző korának Óbudájába. Jellemző, hogy nemcsak a latin formát (*civitas Atthile*), hanem négyszer annak német alakját (*Ecilburgu*) is használja (1., 47., 49., 50. fejezet), ami (a németül egyébként nem tudó szerző esetében) a mondanivaló korabeli német eredetére (*Etzelburg*, ahol *Etzel* Attila nevét jelöli) egyértelmű bizonyíték.⁴¹ Az első fejezetben határozottan ki is emeli, hogy *que per linguam Hungaricam dicitur nunc Buduvar et a Thotonicis Ecilburgu vocatur*. Olvashatjuk továbbá, hogy a magyarok ott megcsodálták a részben épen maradt királyi palotákat, s falaik közt nagy mulatságot rendeztek annak örömére, hogy harc nélkül tudták elfoglalni a várost. Majd a krónikás hozzáteszi, hogy Árpád az épületeket megújította és fallal vette körül, sőt szerzőnk szerint ide is temetkezett. A Névtelen krónikás elbeszélése arról, hogy a magyarok Árpádnak, első fejedelmüknek a sírja fölé egy Mária-templomot emeltek, nyilván a pogány múlt krisztianizálásnak a jele.⁴² A leírtakból nyilvánvaló, hogy 1200 körül Óbuda királyi palotának adott otthont, de kérdéses, hogy állt-e valamiféle erősség Óbudán, aminek német nevében a 'vár' (*Burg*) szót használja. A tatárjárás idején író Rogerius nem tud arról, hogy Óbuda erősített lett volna,⁴³ de Spalatói Tamás krónikájának leírása szerint a tatároknak még Pest elfoglalása sem okozott túl nagy gondot, s Óbudát nem is említi.⁴⁴ A régész Bóna István meggyőző érvelése nyomán a Névtelen szerző főleg a földvárak és római romok esetében használta a „vár” (*castrum*) elnevezést, s nyilván így járt el az óbudai római romok megpillantása esetében is.⁴⁵ Anonymus valóban nem tévedett, mert szerencsénkre 1154-ből

12–123., 78., hasonlóképpen az *Annales Altahenses maiores*. MGH SS US IV. Ed. EDMUND VON OEFELE. Hannover, 1891. 83. (az 1071. évhez)

⁴⁰ Anonymous, Notary of King Béla, *The Deeds of the Hungarians*. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament about the Destruction of Hungary by the Tartars. Eds. JÁNOS M. BAK–MARTYN RADY–LÁSZLÓ VESZPRÉMY. (Central European Medieval Texts 5.) Budapest–New York, 2010. (a továbbiakban: Anonymous) 46. fejezet, 98–102.

⁴¹ WILLIAMS 1981. 253–260.

⁴² Anonymous 52. fejezet, 115.; NORA BEREND: Introduction. In: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Ed. NORA BEREND. Cambridge, 2007. 1–46., 19.

⁴³ Anonymous 159–161.

⁴⁴ Archdeacon Thomas of Split, *History of the Bishops of Salona and Split*. Eds. DAMIR KARBIC–MIRJANA MATIJEVIC SOKOL–JAMES ROSS SWEENEY. (Central European Medieval Texts 4.) Budapest–New York, 2006. 274–279., 289.

⁴⁵ BÓNA ISTVÁN: *Az Árpádok korai várai*. Debrecen, 1998.² 22–25.

fennmaradt a szicíliai Palermóban működő arab geográfus, Al-Idrīsī mások, leginkább kereskedők elbeszélésén alapuló földrajzi munkája, amiben arab átírásban szerepel Budavár magyar neve.⁴⁶

A Névtelen leírása mindenesetre egybevág Lübecki Arnold szavaival, amikor I. Frigyes német császár 1189-es magyarországi átvonulásáról ír.⁴⁷ Eszerint Frigyes megállt a „királyi székhelyen”, Esztergomban, majd a magyar királlyal Óbudára vonultak, s több napos vadászatot tartottak.⁴⁸ Könnyen lehet, hogy itt az óbudai királyi udvar mellett az Anonymusnál is említett Csepel szigeti királyi birtokra, a vadászatoknak később is kedvelt helyére is gondolhatunk, ahol majd valamivel később Imre király a boszniai követeket fogadja 1203-ban. Úgy tűnik, hogy a magyar Névtelen a magyar királyi székhelynek az Attila-hagyományba való beemelését tekintette elsődleges feladatának.⁴⁹

Óbuda az Attila-történetben, a *Nibelungenlied*-ben, majd a frankok eredetmondájában *Sicambria* néven való előfordulásával rendkívüli ismertségre tesz szert, sőt még magyarországi forrásokban is feltűnik *Sicambria* formában.⁵⁰ A XII. század közepén íródott *Kaiserchronik* szerint Budán (ze *Ovene*) temették el Attilát,⁵¹ visszautalva arra történetre is, miszerint a hun király, Attila itt ölte meg testvérét, miután Buda, fivére tiltása ellenére, a saját nevééről nevezte el a várost.⁵² A modern szakirodalom egyébként sokszor bizonytalan, hogy a korai német források *Etzelburg* (Attila vára) esetében a korai magyar királyi központok közül melyikre gondoltak, Esztergomra vagy Óbudára.⁵³

⁴⁶ A földrajzi traktátusra SPEKNER ENIKŐ megjelenés előtt álló tanulmánya (Buda before Buda: Óbuda and Pest as Early Centres) hívta fel a figyelmemet, ahol a kiadásra vonatkozó további pontos hivatkozások is megtalálhatók. Tudtommal ez az adat elkerülte a korábbi Anonymus-kutatás figyelmét. Összefoglalóan lásd ELTER ISTVÁN: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXII. Szeged, 1985. 53–63.

⁴⁷ Arnold von Lübeck: *Chronica Slavorum*. MGH SS US XIV. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. Hannover, 1868. (a továbbiakban: Arnold) 171.

⁴⁸ *In urbem Adtile dictam, ubi dominus imperator quatuor diebus venationi operam dedit.* (IV. 8.) Arnold 130. (GOMBOS I. 305.)

⁴⁹ BÁCSATYAI DÁNIEL: *Gesta eorum digna aeternitate laudis.* (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestaiban) Századok 147 (2013) (a továbbiakban: BÁCSATYAI 2013.) 279–315.

⁵⁰ ALEXANDRE ECKHARDT: *De Sicambria à Sans-Souci.* Paris–Budapest, 1943.

⁵¹ *Kaiserchronik* 14179. sor.

⁵² A középkori magyarországi hagyományba az 1358 körül alkotó Heinrich von Mügeln német krónikája örökítette meg: *Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum*. Scriptores rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praeiit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 119–120.

⁵³ OSWALD VON ZINGERLE: *Etzels Burg in den Nibelungen.* In: *Festschrift für Karl Weinhold.* Ed. OSKAR BRENNER. Strassburg, 1896. 157–170.; *Das Nibelungenlied.* Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch. Ed. SIEGFRIED GROSSE. Nach dem Text von KARL BARTSCH und HELMUT DE BOOR ins

Mindaz, amit a Névtelennél olvashatunk, szerény kezdet, de nem jelentéktelen. A krónika szövegében 23-szor említi Attilát, a következő rövid megállapításokat téve: Attila a rómaiak ellenében foglalta el Pannóniát; Attila a magyar királyi dinasztia őse; Árpád Attila jogán veszi birtokba Pannóniát; Attilát Isten ostorának nevezi (*flagellum Dei*); a hunok bevonulását 451-re teszi; a széke-lyeket Attila népének tudja; Budavárát a németek Attila városának (*Etzilburg*) hívják. A névtelen királyi jegyző rendkívül jól informált volt, a hazai szóbeli hagyományok és mondák, de egyúttal a külföldi klasszikus irodalmi művek alapos ismerőjének bizonyult, s valószínűsíthető, hogy külföldi egyetemeken, olasz vagy francia iskolákban is megfordult.⁵⁴ Nem alaptalan Jennifer Williams megérzése, hogy Árpád alakjának megrajzolásában az általa olvasott Attila-olvasmányokból is merített.⁵⁵ Rögtön megjegyezzük, hogy a képet bonyolítja Bácsatyai Dániel remek elemzése Geoffrey of Monmouth krónikájának lehetséges hatásáról, de legalábbis irodalmi párhuzamairól a Névtelen munkájához és egyúttal a Lengyel-magyar krónika északi hun hadjáratához.⁵⁶

Egyébként semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy Attilára, vagy a hunokra vonatkozó ismereteiből elhallgatott volna valamint. A magyar történelemhez közvetlenül nem kapcsolódó Trója- és Nagy Sándor-történetekből például számos idézetet, utalást, részletet szőtt bele művébe. Műve alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarokkal csak Attilát hozta kapcsolatba, a hun nevet le sem írta. Ennek oka az, hogy kimondatlanul is azonosnak tekinti a hunokat és magyarokat, így találta az általa bizonyítottan forgatott kézikönyvben, Izidor Etimológiájában (IX, 11,66), ahol a hunok a Nagy Sándor által a Kaukázusban elzárt szkíta népként szerepelnek. Ezt az elzárást a szkítákról szólva említi meg a Névtelen.

Ez a jellegzetesség a magyar-hun hagyomány legállandóbb eleme, még Kézai hosszú és sokszorosára bővített művében is változatlanul így szerepel: *Huni sive Hungari*, annak ellenére, hogy őnála már magyar és hun testvérnépek lesznek.⁵⁷ A X. századtól állítottak ilyet külföldi források, de nem szükségszerűen

Neuhochdeutsche übersetzt und kommentiert. (Universal-Bibliothek 644.) Stuttgart, 1997., az *Etzelburg*-ra vonatkozó rész: 416. (22. aventure, 1379. 1.), a *Gran*-ra vonatkozó rész: 452. (24. aventure, 1497. 2.). BONA ISTVÁN *Waltharius* III. alapján, ahol '*magasan fekvő hely*'-ként említik, Esztergomra gondol. A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000. 82.

⁵⁴ Erről legutóbb lásd VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Anonymus Itáliában? Századok 139 (2005) 335–351.

⁵⁵ WILLIAMS 1981. 255.

⁵⁶ BÁCSATYAI 2013.

⁵⁷ Itt utalunk TÓTH ZOLTÁN egy kéziratos, gondolatgazdag értekezésére „A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez” címmel. Lelőhelye: MTA Kézirattár MS 5034/1. (a továbbiakban: TÓTH MS) A kiváló hadtörténész érdeme, hogy felhívta a figyelmet a Knauz-krónika variánsaira, Laskai és Unrest szövegeire, a tatárjárás jelentőségére a hagyomány alakulásában, s hasonlóképpen jelentősek

kell ilyen korai időből származni a megállapításnak. Attila beillesztése az Árpádok családfájába már csak következtetés árán volt lehetséges, hiszen a totemisztikus állatöstől, a turulmadártól való származás hagyománya idegenül állt szembe Attilával.⁵⁸ Igaz, két eltérő párhuzamos hagyomány meglétét még ki lehetne magyarázni,⁵⁹ míg a magyar-hun viszony pontos meghatározása csak még tovább kuszálta volna a gondolatmenetet. Az ellentmondást talán némiképp magyarázza a XII. század végi udvari irodalmi élet sokszínűsége – Nagy Sándor, Attila, Szent László kultuszának együttes jelenléte –, s valószínűsíthető kapcsolódása az uralkodó (III. Béla és akár II. András) idealizált képének a megrajzolásához.

Ezért válhatott elsődlegessé Attila dinasztiához való viszonyának a hangsúlyozása, s másodlagossá a hun-magyar viszony. Bizonyos részletek azonban biztosan nem magyarországi forrásból származnak, így a 451-es évszám, ami az ún. catalaunumi csata hiteles évadata, és Attila „Isten ostora” jelzője. A Névtelen *fugatis Romanis* (1. fejezet) – egyébként magában álló – beszúrása is a hun-római harcokra való rövid utalásnak tekinthető, amire ugyan a későbbiekben nem tér vissza, de újabb bizonyítéka, hogy voltak Attilával kapcsolatos olvasmányélményei. Bizonyos, hogy a névtelen szerző ott, ahol az előbbiekkal találkozott, azt is olvashatta, hogy Attila a hunok királya volt. A *flagellum Dei* kifejezés leírásában Anonymust bizonyára az is támogatta, hogy Szent István (általa nyilvánvalóan ismert) Nagyobb legendája a magyarokat tekinti az isteni akarat végrehajtójának: őket rendelte ugyanis „az örökkévalóság titkos terve korábban természetes lakóhelyükről napnyugati részekre a keresztények eltévelyedéseinek megbosszulására”. Innen már csak egy lépés, hogy a Névtelen munkájában a pogány magyarokat a Szentlélek segítse a honfoglalás kori harcokban. A magyarországi Attila-hagyomány szempontjából lényeges, hogy olyan alapvető rokoni kapcsolatról hallgat, mint hogy a Budavár nevében szereplő Buda Attila testvérével,

a hun történet évszámadataihoz fűzött megjegyzései. Hasznosítható megfigyeléseket tesz még Bartoniek Emma is kéziratos historiográfiai művében: MTA Kézirattár MS 10645/1–11.

⁵⁸ A Turul elnevezésre legutóbb BENKŐ LORÁND: Árpád „de genere Turul”. Magyar Nyelv 105 (2009) 9–16., újraközölve: Uő.: A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. Budapest, 2009. 56–66. Lásd még SZŐCS TIBOR: A turul-monda szövegkapcsolatai a középkori írásos hagyományunkban. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 249–259. A turul- és Attila-monda összeegyeztethetőségére lásd SZABADOS GYÖRGY: Attila-ös, a sólyomforma madár és a fehér elefánt. In: Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára. Szerk. CZÖVEK JUDIT–DYEKISS VIRÁG–SZILÁGYI ZSOLT. Budapest, 2012. 416–425.; A turulmonda nem is illett az Attila és Árpád közötti leszármazási rendbe, vö. HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Budapest, 1931. 38–39.

⁵⁹ HELMUT REIMITZ: Die Konkurrenz der Ursprünge in der fränkischen Historiographie. In: Die Suche nach den Ursprüngen. Hrsg. WALTER POHL. Wien, 2004. 191–209.

Blédával azonos. A helynevek etimológiáit kedvelő Anonymus ezt semmi esetre sem mulasztotta volna el! Tud Budavár és Attila kapcsolatáról, de jellemző módon ezt az információt a németekre hárítja, mint írja: „a németek hívják Attila városának.” Ez nem meglepő, hiszen a magyar történetíró működésével nagyjából egy időben szerkesztik meg a nem is olyan messzi bajor-osztrák vidéken a *Nibelungenlied*-et.⁶⁰ Figyelemreméltó, hogy tud Csabáról, de őt még nem hozza semmiféle rokoni kapcsolatba Attilával. Ellentmondással terhes, hogy Anonymus Attila népe visszamaradt részének tekinti a székelyeket. Ebből logikusan következne, hogy a magyarokkal egy népet alkotnak. Ez a következtetés azonban ellentmondott a szerző ismereteinek, hiszen még az ő idejében is észrevehetően őrizték jogi, katonai, társadalmi különállásukat.⁶¹

Egyértelmű és Anonymus gesztájában több alkalommal elismételt tény, hogy Árpád az országot Attila örökségként veszi birtokba.⁶² Attila nevének emlegetésére a honfoglalás jogosságának elismertetése szempontjából is szüksége volt. Amint az a *Gesta* szövegéből egyértelműen kitűnik, Árpád kifejezetten Attila jogán veszi birtokba a területet, amit a *de iustitia atthavi sui Atthyle regis* és egy alkalommal a *de iustitia mea* kifejezések nyomatékositanak. A szakirodalomban e kifejezések értelmezését illetően többféle vélemény él, mégis megítélésünk szerint a Pais Dezső-féle *'jussomból'* fordítás szerencsésnek tekinthető s leginkább ez tükrözi a szerző eredeti szándékait.⁶³

Nem véletlenül a szerző történetfelfogásának sarkalatos pontja az Attila uralmához való viszonyítás. Ennek már a mű második fejezetében szerep jut: a vezérek éppen azért választják Pannóniát úticéljukul, mert – *fama volante* – tudomásuk van róla, hogy Pannónia földje Álmos őse, Attila birtoka volt. Rövidesen azt is megtudjuk, hogy e rokonságnak mi a gyakorlati haszna. Vándorlásuk során a rutén fejedelmek alávetésekor már jogbiztosító szempont, hogy e fejedelmek ősei annak idején egyszer már Attila adófizetői voltak. Pannóniában a

⁶⁰ A korábbi szakirodalomra l. HÓMAN BÁLINT: Magyar történeti elemek a Nibelung éneken. In: Uő.: Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 293–336. és SIMON V. PÉTER: A Nibelungének magyar vonatkozásai. Századok 112 (1978) 271–325.

⁶¹ GYÖRFFY GYÖRGY: A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1941. 35–86. Újabban ZOLTÁN KORDÉ: Über die Herkunft der Szekler. Köln–Weimar–Wien, 2009. 90–107.

⁶² A névtelen szerző jogi ismereteire l. GERICS JÓZSEF: Az államszuverenitás védelme és a két jog alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban. Történelmi Szemle 18 (1975) 353–372., 362–366.; Uő.: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987. 234–237. (Hivatkozott helyek: Anonymus gesztájának 14. és 19. fejezete)

⁶³ SZÜCS JENŐ: Nemzet és történelem. Budapest, 1984. 491. Másként GABRIEL SILAGI: Die Ungarnstürme in der ungarischen Geschichtsschreibung. Anonymus und Simon von Kézai. In: Popoli 261–262.

honfoglalók bizánci vazallus fejedelmektől – legalábbis a legjelentősebbektől, Salanustól és Ménmaróttól – az ősré, Attilára való hivatkozással kérnek földet. A szerző számára a történelem Attila színre lépése óta folyamatos. Ezt jól mutatja a *mortuo Attila rege, a post mortem Athile regis* kifejezések gyakori előfordulása (öt fejezetben: 9., 11., 12., 35., 38.). Véleményünk szerint ebben világosan tetten érhető a szerző felfogása, hogy ti. a Kárpát-medence honfoglalás kori politikai viszonyai Attila halála után alakultak ki, amikor az így uratlanná vált területeket a szomszédos államalakulatok, a cseh fejedelem és a görög császár vazallusai vették birtokba.

Az Attila halála után kialakult állapotnak tehát a jogos örökös megjelenése vet véget, s Árpád nem is győzi eleget hangoztatni Attilával való rokonságát. Jellemzőnek találjuk, hogy az Ipoly menti szlávok, Salanus emberei megijednek, amikor látják, hogy az isteni kegyelem a magyarokat támogatja, de még inkább (*maxime*) az Attilával való rokonság híre van rájuk nagy hatással, s készíti őket csatlakozásra.

Nem magától értetődő ugyanis a hódítás, földfoglalás jogosságának felvetése és tárgyalása Anonymus művében, s általában a témakör jelentkezése az Árpád-kori magyarországi historiográfiában. Ebben nyilván a szerző jogi érdeklődése, minden bizonnyal jogi iskolázottsága fedezhető fel. A XII. századi Európában a római és kánonjogi stúdiumok hatására általában megélénkült az érdeklődés a hódítók jogai iránt.⁶⁴ Ebben kétségkívül szerepet játszott az igazságos háborúk kikristályosodó kánonjogi felfogása s a törekvés arra, hogy jogi keretet adjanak a had- és politikatörténet eseményeinek.⁶⁵ A század krónikáinak szótárában megjelenik a *ius proelii*, a *ius dominandi* vagy a *lex belli*.⁶⁶ Névtele-nünk és e jogi szemlélet között nem lehet véletlen a kapcsolat: az igazságos háború kritériumai között is első helyen találjuk az ősi jogok visszaszerzésének feltételét, s az ilyen tárgyú traktátusok kitérnek arra is, hogy a háború megindí-

⁶⁴ DONALD SUTHERLAND: *Conquest and Law*. *Studia Gratiana* 15 (1972) (a továbbiakban: SUTHERLAND 1972.) 35–51., aki részletesen tárgyalja a hódításra vonatkozó római jogi forráshelyeket. Vö. MICHAEL T. CLANCHY: *From Memory to Written Record*. England 1066–1307. London, 1979. 20–21. Meglepő párhuzam a Clanchy említett jogszemléletre az Osztrák Rimes Krónika egy helye, ahol a magyar előkelők egy csoportja a pápai hűbérigényekkel szemben a sok véráldozattal végrehajtott honfoglalásra hivatkozik. MGH DC V/1. Ed. JOSEPH SEEMÜLLER. Hannover, 1890. 529. Idézi GERICS JÓZSEF: *Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica* 1 (1957) 106–133., 124.

⁶⁵ FREDERICK H. RUSSEL: *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge–London, 1979. (a továbbiakban: RUSSEL 1979.)

⁶⁶ Így Henry of Huntingdon-nál (1125–1145): *cum iure proelii superare, iure dominandi possidere, lege dominantium regere*, az angol királyról, I. Henrikéről szólva: *regem Francorum lege belli superaverat*. Idézi SUTHERLAND 1972. 35–41.

tásának jogát a szuverén és legitim fejedelmek soha senki által le nem igazított állapota biztosítja.⁶⁷ Az Álmosnak, illetve Árpádnak Attilával való rokonságára utaló megjegyzések alapvetően a hódítás jogát voltak hivatva igazolni, s túlnyomórészt ebben, a helyi fejedelmekkel való viták-fenyegetések szövegkörnyezetében fordulnak elő (5., 8., 9., 14., 19., 20., 21., 33., 38. fejezet).

A magyar kutatók régóta vitatkoznak azon, hogy az Attila- és a hun-hagyomány a magyarok régtől megőrzött öröksége, vagy külföldi források alapján beszivárgott, másodlagosan szerzett ismerete-e? Témánkat e vita eredménye nem érinti, annyit azonban megállapíthatunk, hogy Anonymus műve az első szilárd és megbízhatóan datált magyarországi elbeszélő forrásunk, ami magyar Attila-hagyományról tanúskodik: a királyi jegyző sorai szerint 1200 körül a magyar királyok legalább akkora büszkeséggel emlegették őseik között Attilát, mint az 1083-ban és 1192-ben szentté avatott királyi elődeiket, s tudomásul vették a tényt, hogy ők is Attila ágyékából származnak. Az 1189-es adat igazolja Anonymus megjegyzését a németek Buda váráról való vélekedéséről. Attila nevének az ismeretét igazolják az oklevelekben feltűnő magyarországi helynevek, így (tudtunkkal) az első 1138-ban, a személynevek pedig 1221-től sorjáznak.⁶⁸

A hun-magyar hagyomány alakulása szempontjából érdekes Spalatói Tamás krónikája (*Historia Salonitana*) a XIII. század 60-as éveiből, azaz még Kézai Simon klasszikus hun történetének írásba foglalása előtt. A szerző gyakorlatilag az anonymusi munka szintjén áll, tud a hun és magyar azonosságról – ő ezt ki is mondja, szemben a Névtelennel –, tud Pannónia elfoglalásáról a rómaiak ellenében, s említi Attila nevét, igaz nem királyként, hanem csak vezérként (*dux*).

Csak egy rövid kitérő keretében utalunk egy nehezen értelmezhető és ropant zavaros forrásra, a XIII. század első évtizedeiben, Csákó Judit szerint később, a lengyelországi magyar hercegnők, leginkább Kinga környezetében és idejében keletkezett ún. Magyar-Lengyel Krónikára.⁶⁹ Témánkkal kapcsolatos említéseiben

⁶⁷ Így például *Decretum magistri Gratiani. Editio Lipsiensis secunda post AEMILII LUDOVICI RICHTERI curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit AEMILIUS FRIEDBERG. (Corpus iuris canonici 1.)* Leipzig, 1879. C.23. q.2. c.2. etc. Lásd RUSSEL 1979. 55–85., különösen 62–65., további példákkal 128–129.

⁶⁸ SZENTPÉTERY IMRE: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica* I. Budapest, 1923. 22–23., kitér rá KRISTÓ 1983. 321.; FEHÉRTÓI KATALIN: *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Budapest, 2004. 77.

⁶⁹ *Chronicon Hungarico-Polonicum*. SRH II. 289–320. Legutolsó kiadója KARÁCSONYI BÉLA, in: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXVI*. Szeged, 1969. Jellemző az Attila-hagyomány bővülésére, hogy a Nagy Sándor-történetből vett idézet (*Hic autem Alexander nihil aliud optat facere nisi ire preliando et subiugando sibi gentes et conquirendo sibi nomen et victoriam*)

azonban szorosan kötődik az előbb említett csoporthoz: nem ismeri a hun nevet, Attila nevéhez kapcsolja Pannónia elfoglalását, az Árpádokat Attila ivadékaiknak tartja, nevezetesen Gézát, Szent István apját Attila dédunokájának. Ugyanakkor elsőként tesz kísérletet arra, hogy az európai Attila-irodalom egyes elemeit (Vita, Ursulae, Attila hódításai, köztük Velence elleni felvonulása), valamint a Nagy Sándor-történet némely elemét a hun-magyar hagyományba beillesse.⁷⁰

Jó okunk van feltételezni, hogy az anonymusi csoport és Kézai munkájának keletkezése között a hun-magyar hagyomány fokozatos bővülésen, gazdagodáson ment át. Ennek ösztönzője a külföldi, nem magyar krónikák hunokkal kapcsolatos adataiban, illetve a német ösztönzésre felgyorsult magyar-országai hun mondatekgyűjtésben lehetett. A hagyomány bővül évszámaiban, s szereplőkkel népesedik be. Igazuk lehet azoknak a történészeknek, akik ezt a fokozatot az ún. Knauz-krónikában, főleg annak müncheni és bécsi kézírataiban vélik fellelni, annak ellenére, hogy annak írásba foglalása jóval későbbi a Kézai-krónikáénál.⁷¹ Megjelenik a 445-ös évszám, azaz Bléda halálának a forrásokban szereplő éve, mint Attila királlyá tételének időpontja. A hun honfoglalás évadatát pedig ehhez mérten szabja meg 417-ben. Nyilvánvalóan az anonymusi magyar honfoglalás-történet mintájára Attila vezértársakat kap, a magyarországi földrajzi nevekből képzett Kevét, Budát, majd további hármat. A vezérek közé emeléséhez talán ösztönzésül szolgálhatott a magyar királyi udvar által támogatott domonkos expedíciók sikere a keleten maradt töredékmagyarok felderítésére 1235–1236-ban. Laskai Osvát XV. századi ferences hitszónok Szent István-prédikációjában meglehet – persze nem is bizonyítható – joggal említ csak három hun vezért (Attila, Keve, Buda), talán utalva arra, hogy a korai fázisban csak három hun vezérrel számolhatunk.⁷²

Az Attila név sajátosan magyar Etele alakját nem ismerte Anonymus és Spalatói Tamás, de még a Knauz-krónika is felváltva használja a két névváltozatot. Egyébként az Etele alakot nem ismerik a nem magyar források. A hagyomány lényeges bővülése, hogy a Knauz-krónikában Attilának már két fia is megjelenik:

Anonymusnál (SRH I. 91.) még a magyarok jellemzését szolgálja, míg a Magyar–Lengyel Krónikában (SRH II. 300.) már Attiláét. Újabban lásd CSÁKÓ JUDIT: A Magyar–Lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. (sajtó alatt a Századokban)

⁷⁰ A lengyel hagyományra lásd RYSZARD GRZESIK: Megjegyzések a középkori lengyel krónikákban és évkönyvekben említett magyarokról. Századok 136 (2002) 485–493., 488.; Basco vagy Boguchwał (Bogufal) püspöknek a Magyar–Lengyel Krónikával kortárs – 1250 körül lejegyzett – beszámolóját vö. TÓTH PÉTER: Lengyel-magyar kapcsolatok a 11. század végéig a középkori hagyományban. Limes 20 (2007) 5–22. A passzus – ahogyan forrásunk megfelelő *caput*-jai is – nem a hunok, hanem a magyarok királyaként mutatja be Attilát, és azt tartja, hogy a nyugati kalandozások után az uralkodó Szlavóniába érkezett meg seregeivel. GOMBOS II. 1073–1080., 1073–1074. (nr. 2569.)

⁷¹ *Chronicon Knauzianum*. SRH II. 321–346.

⁷² LASKAI OSVÁT: *Sermones de Sanctis...* Biga salutis intitulati. Hagenau, 1502. nr. 76.

Aladár és Csaba. Anonymusnál Csaba is az elszakadt magyarság képviselője, így hangsúlyos itteni szereplését éppúgy az 1230-as évek domonkos missziói tehették indokolttá. Anonymus őszinteségét illetően nem lehetnek kétségeink, amennyiben tudott volna Csaba és Attila rokonságáról, akkor Csaba nevét nem a 'bolond, ostoba' jelentésű görög szóból magyarázta volna. Csaba nélkül nincsen Aladár – fogalmazza meg szellemesen Tóth Zoltán.⁷³ Valóban, Csaba személye tette indokolttá a forrásokban megőrzött Aldrián személyének bevonását a magyar hagyományba. Az ő nevéből képzett Aladár utódok nélküli elhunytával válhatott Csaba Attila örökösévé.

Röviden összefoglalva: Carlyle Aylmer Macartney érveit alapvetően meggyőzőnek találjuk, amivel Hóman Bálintnak az ősgesztára és az abba bedolgozott Attila-hagyományra vonatkozó nézeteit kritizálta. Valóban, nehezen tudnánk kiválasztani azokat az elemeket az Árpád-kori történeti hagyományból, amik helyet kaphattak volna a feltételezett őskrónikában. Különösen, mivel a pogány elemeknek a krónikába való beemelése mindmáig vitatott, s nyilván nem is egyszerre történt meg.⁷⁴ Az Attila-hagyomány létét nem vonjuk kétségbe, különösen olyan merevséggel nem,⁷⁵ miként Johannes Fried nem oly régen a középkori mondák szerves hagyományozódását vonta kétségbe.⁷⁶ Az anonymsi *fama volante* kifejezés Attilával kapcsolatban nemcsak a tudós német szóbeszédre, hanem az esetleges népi elbeszélésre, *fabulae populares*-ra is vonatkoztatható. A dinasztikus hagyomány esetében sokkal inkább a Johannes Fried és nálunk Voigt Vilmos által képviselt diszkontinuitást látjuk valószínűbbnek. Határozottan állítjuk, hogy Anonymus előtt (1200 körül) már volt élő magyarországi hun hagyomány, ám abban, hogy azt a legkorábbi hazai krónika szöve-

⁷³ TÓTH MS.

⁷⁴ Kristó Gyula szerint a XIII. század eleji, a keresztény magyarok történetét elbeszélő kútfő a magyarok őshazájával kapcsolatban semmit sem jegyezhetett még le a Nyugatról átvett hagyományanyagból. KRISTÓ GYULA: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. HORVÁTH JÁNOS-SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1974. 229–238.

⁷⁵ A hagyomány ősisége mellett érvelt KULCSÁR PÉTER: A magyar ősmonda Anonymus előtt. Irodalomtörténeti Közlemények 91–92 (1987–88) 523–533. és VÁRADY LÁSZLÓ: Revision des Ungarn-Image von Konstantions Porphyrogenetos. Byzantinische Zeitschrift 82 (1989) 37–38.; Maga Hóman Bálint is különbséget tesz a monda és hagyomány (történeti tudat) között, ám a hagyományban is sok olyan információt feltételez, amiknek nyoma sincsen a XII. század előtt a forrásokban. HÓMAN 1925. 141.

⁷⁶ BLÄNSDORF 2010. Hivatkozott mű: JOHANNES FRIED: Der Schleier der Erinnerung. Grundzüge einer historischen Memorik. München, 2004. 280–282., 288–289.; VOIGT VILMOS: A középkori magyar epika néprajzi távlata. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1984. 165–180. Újraközölve: In: VOIGT VILMOS: Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok I. Budapest, 2000. 123–142.

gébe is beszótték volna, bizonytalanok vagyunk. A XI. századtól, akár már Gizella királyné környezetének megtelepedésével kezdődően, de még határozottabban III. és IV. Henrik beavatkozásaihoz és a német előkelők, írástudók bizonyított magyarországi jelenlétéhez kapcsolódóan az Attila-hagyomány tudós ismeretének lehetőségét nem zárhatjuk ki, sőt annak feléledésével (újraélesztésével?) a XI. század közepétől, illetve a XII. század folyamán számolhatunk. A XII. század legvégén már bizonyosan, aminek első fennmaradt datálható írásos emléke a magyar Névtelen gesztája 1200 körül.⁷⁷ Határozottan kijelenthetjük, hogy kellett lenni nálunk 1200 előtti hun/Attila-hagyománynak, de annak a honfoglalás előtti időkkel való folyamatossága az, ami kérdéses, sőt meg is kérdőjelezhető.

⁷⁷ Az '1200 körül' annyiban jeleníti meg a *communis opinio*-t, hogy vannak, akik még a XII. század végére teszik (Györffy György, Szovák Kornél), míg mások újabban még az 1220-as éveket is elképzelhetőnek tartják (korábban Kristó Gyula, Harmatta János, Benkő Loránd, és újabban Bak Jánossal együtt mi is).

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

The Earliest Written Testimonies of the Hungarian Hun Tradition in an European Context

The author tries to collect the written sources from the eleventh till the early thirteenth century which connect the Huns and especially their king, Attila with Hungary and the Hungarians. The most important source is the chronicle of Lampert of Hersfeld describing the story how the sword of Attila was given to the Bavarian duke, Otto of Northeim in 1063. Though the historical authenticity of this story is rather obscure, it seems important that a representative circle of German ecclesiastical intellectuals entered Hungary either during the great pilgrimage of 1064–65 or with the German armies, e.g. in 1063. An outstanding figure of this circle was Gunther, the fifth bishop of Bamberg (1057–1065), himself a poet and a fan of the contemporary Attila stories.

It is still an unsolved problem how to reconstruct the would be content of a pre-1000 Hungarian Attila tradition, if there was any. But it is sure that the close German/Bavarian–Hungarian connections of the eleventh century gave a decisive impetus to the formation of a tradition that the seat of Attila was somewhere in Hungary either in Esztergom or in Óbuda (Old Buda), also told by the *Nibelungelied* in the late twelfth century. By the beginning of the thirteenth century it was accepted in the royal court that Attila belonged to the ancestors of the Hungarian kings.

The final conclusion of the present study is that the possibility of a discontinuity of the Hun tradition in Hungary is much higher than a continuous belief in the place of Attila in the family tree of the Hungarian kings. Though we have no surviving sources in Hungary from the twelfth century, that century was the formation of the stories that were written down by the chroniclers of the next century.

SZŐCS TIBOR

A nádori *generalis congregatio* intézményének előképe és kialakulása

A nádori „vidéki” bíraskodás egyik jól ismert fóruma az ún. „általános gyűlés”, latinul *congregatio generalis* volt, amit kezdetben egyszerre csak egy-egy, majd a XIII. század végétől kezdve hol egy, hol több megye nemessége számára tartottak. *Generalis congregatio*-t nem csak a nádor tarthatott, hanem a király, vagy más, a király által megbízott személy, területiális különkormányzatuk élén pedig az erdélyi vajda és a szlavón bán is.¹ Az első ismert és hitelesnek tekinthető nádori gyűlés Pécs nembeli Dénes nádor nevéhez köthető, aki 1273 legvégén kiadott oklevelében arról beszélt, hogy a király és az ország báróinak tanácsára a Zala megyei gonosztevők elítélésébe fogott (*ex precepto domini nostri Ladislai serenissimi regis Vngarie ex consilio baronum totius regni ad condemnandos malefactores fuissemus ingressi*), és konkrétan a Zala megyei közgyűlésen ítélkezett.² Ez előtt csak biztosan hamis oklevelekben jelenik meg az intézmény.³

A közgyűlések előképe és létrejötte azonban vitatott. Arra, hogy a nádor egy megyébe érve bíraskodjon a színe előtt összeseregletteknek, már a Váradi Regesztrumban is találunk példát. Egy 1219-re datálható bejegyzés szerint „egy

¹ A *generalis congregatio* intézményére általában: HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 67–77.; ISTVÁNYI GÉZA: A *generalis congregatio* I. Levéltári Közlemények 17 (1939) (a továbbiakban: ISTVÁNYI 1939.) 50–83.; UÓ.: A *generalis congregatio* II. Levéltári Közlemények 18–19 (1940–41) 179–207.; TRINGLI ISTVÁN: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. Történelmi Szemle 39 (1997) (a továbbiakban: TRINGLI 1997.) 387–400.

² WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest–Budapest, 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek, első osztály: Okmánytárak) (a továbbiakban: ÁÚO) IX. 38. Vö. Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. SZŐCS TIBOR. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) Budapest, 2012. (a továbbiakban: RP) 162. sz.

³ Pl. III. Béla 1190. évre datált oklevele (csak a *generalis congregatio*-ra vonatkozó adat): Elenchus fontium historiae urbanae III/2. Ed. ANDRÁS KUBINYI. Budapest, 1997. 18. Vö. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/1–4. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Budapest, 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 151. sz., hamis voltára l. PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Budapest, 1899.² 591–592.; Belus nádori alispán 1201-re datált oklevele: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VII/4. 71. (vö. RP 2/3. sz., a hamis voltára vonatkozó érveket lásd uo.); IV. Béla 1254-re datált fehérvári kiváltságlevele: CD IV/2. 232. (vö. RA 1012. sz., a hamis voltára vonatkozó érveket lásd uo.)

királyi szolgáló Tiván faluból és Tót faluból és az egész kemeji terület tolvajokat hirdett ki Miklós nádorispán színe előtt”.⁴ Bár az itt olvasottak teljesen rímelnék a XIII. század második felében tartott nádori közgyűlések gyakorlatára, nem egyértelmű, hogy a fenti eljárást a közgyűlések előképeként tekinthetjük-e. Istványi Géza a *generalis congregatio* eredetét kutatva már utalt arra, hogy itt csak az alávetett udvarnokréteg feletti bíraskodási gyakorlatról volt szó, és „a XIII. századi társadalmi viszonyokat mérlegelve, nem is gondolhatjuk, hogy éppen a megnövekedett önérzetű nemesek kéredzkedjenek egy alacsonyabb rangú néposztály [ti. az udvarnokok – Sz. T.] törvényszéke elé.”⁵ Istványi itt azt sugallta (de sem itt, sem később nem bizonyította), hogy a nádori közgyűlés intézménye egy alulról szerveződő, spontán jelenség volt, ahol a bírói fórum mibenléte kizárólag azon múltott volna, hogy a nemesek ki elé akartak „kéredzkedni”. Abban azonban egyet kell érteni, hogy a későbbi nádori közgyűlések előzményeit nem feltétlenül ebben kell keresni.

A szakirodalom jelenleg meghatározó vonulata a Várad Regesztrum azon bejegyzéseiben véli megtalálni az előképet, amik szerint egy bizonyos Benedek bán és Bánk udvarispán egy-egy megye „lakosai” (*conprovinciales*) számára tartott bírói gyűléseket 1221–1222 folyamán.⁶ Az alapgondolatot Bolla Ilona vetette fel⁷ és később Tringli István és Zsoldos Attila is Bánk ezen Újvár, Szabolcs és Borsod megyéket érintő körútjában kereste a későbbi *generalis congregatio* csíráját.⁸ Zsoldos Attila szerint „nagy biztonsággal megállapítható, hogy Bánk 1221-ben és 1222-ben az északeleti országrész egyes megyéiben olyasféle bírói körutat tett, mint amilyenek a későbbi nádori közgyűlések (*generalis congregatio*) megtartására adtak alkalmat, s az elé tárt ügyeket speciális uralkodói felhatalmazás nélkül, a királyi udvarispáni méltóságából fakadó joghatósága alapján ítélte meg.”⁹ Ezen kívül Zsoldos a Várad Regesztrum adatai

⁴ *Minister regis de villa Tiuan et de villa Tot et tota provincia de Quemey vociferati sunt coram Nicolao, palatino comite contra fures. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum. Az időrendbe szedett várad-i tüzesvaspróba-lajstrom. Szerk. BOROVSKY SAMU-KARÁCSONYI JÁNOS. Budapest, 1903. (a továbbiakban: RV) 226. sz. Itt és a továbbiakban a Borovszky és Karácsonyi által megállapított új számozást használom.*

⁵ ISTVÁNYI 1939. 53. 7. jz.

⁶ RV 292–306., 326., 329–332., 334–335. sz.

⁷ BOLLA ILONA: Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Várad Regesztrum megvilágításában. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*. 1 (1957) 84–105., 99. (vö. 103. 56. jz.)

⁸ TRINGLI 1997. 392–393.; ZSOLDOS ATTILA: „Eléggé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk. KÁLI CSABA. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. (a továbbiakban: ZSOLDOS 1997.) 7–19., 9–10.

⁹ ZSOLDOS 1997. 10.

és az első tényleges nádori közgyűlések közötti fél évszázados szakadékot is igyekezett áthidalni. Véleménye szerint a Regesztrumban olvasható 1221–1222. évi adatok a kúriai bíraskodás vidékre telepítéséről hosszabb távon nem bizonyultak tartósnak, hiszen az Aranybulla nem sokkal később már a királyi udvarhoz kötötte az udvarispán bíraskodását, így a megyéket járó országbíró képe nem tudott gyökeret verni. „Az 1260-as évek végéről ugyanakkor nyoma maradt annak, hogy az efféle bírói gyűlések tartásának szokása nem enyészett el teljesen: István ifjabb király udvarispánja ugyanis 1268-ban Pest megyében a gonosztevők felkutatása és a birtokosaiktól jogtalanul elidegenített földek ügyében ... kiküldött bíróként ítélkezett. Az a körülmény, hogy 1268-ban még a II. András-kori helyzethez hasonlóan az udvarispán tartott bírói gyűlést, mindössze öt év múlva viszont Dénes nádor Zala megyei [1273. évi, az első ismert nádori *congregatio*-t jelentő – Sz. T.] fóruma már a nádori gyűlés kifejlett, s utóbb állandósuló formája szerint zajlott, valószínűsíti – bár bizonyossá, természetesen, nem teszi –, hogy a zalai lehetett ténylegesen is az első nádori gyűlés.”¹⁰

Magunk úgy véljük, hogy a Váradi Regesztrum kérdéses, 1221–1222. évi bejegyzései még úgy sem hozhatóak összefüggésbe a későbbi nádori *generalis congregatio*-val, hogy jellegét és funkcióját tekintve nagyon hasonló volt a kettő (ti. egy adott megye elsősorban szabad státuszú lakosai számára egy utazó nagybíró által celebrált ítélkező gyűlés). Az összekapcsolásukat az akadályozza meg, hogy nagyon úgy fest: a II. András-kori ítélkezési sorozat egy ideiglenes, nem csak a fenti személyekre jellemző eset volt, és semmi nyom nincs arra nézve, hogy túlélte volna az Aranybulla kibocsátását. Ehhez egy kicsit közelebről is meg kell vizsgálni a Bánk országbíró által folytatott „gyűléseket”.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy ebben az időben nem csak Bánk országbíró tartott egy adott megye *comprovincialis*-nak nevezett lakosai számára ilyen bírói fórumot. A *comprovincialis* kifejezés alatt egyébként ebben az esetben nem a megye összes lakosát, hanem egy meghatározott társadalmi csoportot, a királyi *serviens*-eket kell értenünk.¹¹ Már Bánk ténykedése előtt, 1220-ból is találunk olyan adatot, amely szerint a bihari *serviens*-ek (*comprovinciales de Bichor*) tolvajokat hirdettek ki a II. András király által delegált Mika bihari ispán színe előtt (*coram Mica, comite Bichoriensi iudice a rege Andrea delegato*).¹² Ugyanabban az évben a Kolozs megyei *serviens*-ek (*comprovinciales de Dus* – ez utóbbi

¹⁰ ZSOLDOS ATTILA: Az özvegy és a szolgabírák. Századok 137 (2003) (a továbbiakban: ZSOLDOS 2003.) 783–808., 798.

¹¹ ZSOLDOS 1997. 9.

¹² RV 235. sz.

elírás *Clus* helyett)¹³ is Mika bihari ispán előtt végezték a tolvajok kikiáltását, ahogy 1221-ben a Békés megyeiek (*comprovinciales de Bekes*) is. Itt ugyancsak megemlíttette a bejegyzés, hogy Mika *a rege delegatus*, vagyis a király által megbízott volt.¹⁴ Szintén 1220-ból való az az eset, amelyben a Szolnok megyei *serviens*-ek (*comprovincialibus Zounoc*) Pál csanádi ispán (*iudice Paulo comite de Chenadu*) bírói színe előtt vádolták be lopással Farkas szolgáját.¹⁵ Ugyanilyen gyűlést sejtethünk azon 1220. évi bejegyzés mögött is, amely szerint a nem beazonosítható *Cheuz*¹⁶ faluból való Péter és *conprovincialis*-ai által bevádolt tolvaj ügyét Demeter *curialis comes* folytatta le, szintén királyi utasításra (*precepto regis*).¹⁷ Ez a Demeter *curialis comes* talán az 1215-ben felbukkanó bihari udvarispánnal lehet azonos¹⁸ és talán az éppen más megyékben tevékenykedő Mika bihari ispánt helyettesítette.

Amíg tehát Bánk Újvár, Borsod és Szabolcs megyékben tartott ítélkező fórumot, Mika (már korábban is megkezdve működését) Bihar, Kolozs és Békés megyéknek, Pál pedig – többek között – Szolnok megyének (valószínű egyébként, hogy csanádi ispán lévén, megbízása a saját vármegyéjére is kiterjedt, Mikához hasonlóan). Bánk ténykedésével egy időben talán még Barc fia Miklós nádornak is volt egy hasonló esete. Gottfried aradi prépost emelt panaszt egy, a pályi egyház birtokán megölt ember ügyében, ám a bevádolt Bodon *serviens*, amikor a nádorispán színe elé idézték, az ő *conprovincialis*-aival együtt tagadta mindezt.¹⁹ A váradi tüzesvas-próba is őt igazolta végül, de ami számunkra most érdekes, az annak a ténye, hogy ha egy adott *serviens* a nádor előtt a *comprovinciales*, vagyis a *serviens*-társaival karöltve védekezett, akkor ennek is ugyanolyan gyűlésnek kellett lennie, mint a többinek. Mivel a jogesetet a Regesztrumban teljesen körülölelik Bánk országbíró kérdéses esetei,²⁰ biztosak lehetünk benne, hogy a nádor és az országbíró jogszolgáltatása egy időben zajlott. Természetesen felveti a kérdést, hogy a nádor esetében miért csak ezt az egy ilyen típusú regesztát ismerjük, miközben Bánktól sorozatban többet is. Erre nem tudunk biztos választ adni, csak feltevéseket: talán mert Miklós ke-

¹³ Vö. K. FÁBIÁN ILONA: A Váradi Regestrum helynevei. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13.) Szeged, 1997. (a továbbiakban: K. FÁBIÁN 1997.) 51. 129. sz.

¹⁴ RV 263., 286. sz.

¹⁵ RV 237. sz.

¹⁶ Vö. K. FÁBIÁN 1997. 48. 117. sz.

¹⁷ RV 257. sz.

¹⁸ ZSOLDOS ATTILA: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, 2011. (a továbbiakban: ZSOLDOS 2011.) 139.

¹⁹ RV 333. sz.

²⁰ Bánk esetei a 329–332. és 334–335. számú bejegyzésekben bukkannak fel, míg Miklós nádor pere az ezen sorozatot megszakító 333. számú bejegyzésben.

vésbé aktívan kapcsolódott be ebbe a bíraskodási sorozatba, vagy egyszerűen csak olyan megyékben járt el nagyobb számban, amik kívül estek a váradi káptalan vonzáskörzetén, így ebben a forrásban hiába is keresnénk az órá vonatkozó tömeges adatokat. Az azonban bizonyos, hogy ezt a megyei *serviens*-ek számára 1221–1222 során folytatott ítélkezés-sorozatát nem csak az országbíró végezte. Mindez persze azt is jelenti, hogy az itteni bírák – ahogy a regeszták rendszerint jelezték is – külön királyi megbízást teljesítettek. Ez alól vélhetően Bánk sem volt kivétel, még akkor is, ha az órá vonatkozó bejegyzések ezt nem jelezték külön. Ám ugyanígy nem jelezték pl. Pál csanádi ispán esetében sem, és mivel mind Bánk és Pál, mind pedig a többiek lényegében hasonló feladatokat láttak el, ezért a királyi megbízás is ugyanaz lehetett.

Feltűnő jelenség, hogy míg az 1220–1222 közötti évekből csak a váradi káptalan vonzáskörzetéből legalább 4 olyan személyt tudunk kimutatni, akik a *serviens*-ek számára tartottak ítélkező fórumokat egyes megyékben (a Mika helyetteseként állított Demeter udvarispánnal nem számolva), addig 1220 előtt, vagy éppen 1222 után egyetlen ilyen adatunk sincs sem a Váradi Regesztrumban, sem más forrásban.²¹ Ezek alapján magunk úgy véljük, hogy itt nem egy megszilárdult, állandó jellegű, hanem egy ideiglenes intézkedés-sorozatról volt szó, talán II. András 1219–1220. évi kormányzati reformjainak részeként.²² Akármilyen is motiválta Andrást, az biztos, hogy ebben a néhány évben megyéspáncokat és egyéb méltóságviselőket bízott meg azzal, hogy a kijelölt körzetüket végigjárva bíraskodjanak a *serviens*-ek felett. Még akár az is elképzelhető, hogy a király végül az országbíró szemeztette ki arra a feladatra, hogy hivatala alatt állandósuljon e funkció, de az biztos, hogy az ilyen típusú ítélkezésekből végül hosszú távon semmi nem lett. Az 1222. évi Aranybulla az országbírói hivatalt a királyi udvarhoz kötötte, külön kiemelve, hogy azon kívül ne indítson pert.²³ Az 1220–1222 közötti intézmény teljesen elhalt, és bár a nádor ugyan kb. a tatárjárásig a királyi udvarhoz hasonlóan vándorolt az országban,²⁴ de semmilyen adat nincs arra nézve, hogy egy adott megyébe érve szisztemati-

²¹ A *conprovinciales* szó ugyan korábban és később is felbukkan a regesztrumkönyv lapjain (RV 116., 166., 317., 385. sz.), de egyértelműen más kontextusban.

²² A reformokra lásd NÓGRÁDY ÁRPÁD: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129 (1995) 157–194., 180.

²³ The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae I. Transl. and eds. JÁNOS BAK–GYÖRGY BÓNIS–JAMES ROSS SWEENEY. (The Laws of Hungary I/1.) Schlacks, 1989. (a továbbiakban: DRMH I/1.) 35.

²⁴ SZŐCS TIBOR: A nádori ítélkezés és jogkör területi vonatkozásai a 13. század első felében. In: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk. KISS P. ATTILA–PITI FERENC–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2012. 411–423., 415–419.

kusan összegyűlt volna elé a helyi nemesség a későbbi *generalis congregatio* mintájára. Így tehát a Várad Regesztrumban olvasható *serviens*-ek számára tartott gyűléseket, bár kétségtelenül csábító párhuzamot kínálnak, véleményünk szerint törölni kell a nádori közgyűlések előképei közül. Csak abban az esetben lehetne mégis számba venni azokat, ha bizonyítani tudnánk ezen ítélkező megyei gyűlések továbbélését 1222. után. Ám erre sem az országbíró, sem más méltóságviselő részéről nincs semmilyen forrás. (A Zsoldos Attila által felhozott 1268. évi példa az udvarispáni gyűlésre²⁵ véleményünk szerint egy másik tendenciába illeszkedik bele, erről alább lesz szó.) Annak az esélye pedig, hogy az 1270-es évek elején még élénken emlékeztek volna e néhány év intézkedéseire, és tudatosan akartak volna visszanyúlni hozzá, nyugodtan elvethető.

A *generalis congregatio* előzményeit mi két olyan párhuzamos „szálban” keressük, amik végül 1273-ban értek össze. Az egyik ilyen „szál” már kezdetektől fogva kimutatható, de a tatárjárás után új lendületet vett: a külön királyi megbízásra bizonyos megyékbe kiküldött és ott valamilyen speciális feladatot végrehajtó megbízottakról van szó. Ők egyformán lehettek egyházi és világi személyek, és feladatuk az 1240–1250-es években többnyire a királyi vagyon revíziójára irányult. A nádorokat is sokszor megbízták ilyen külön feladatokkal, és sokszor éppen a saját, ispánságként is viselt megyéjükben jártak el, ám ez nem volt kötelező.²⁶ Mindez az 1260-as években, az országmegosztás idején az ifjabb király országrészére is érvényes volt. István ugyanis valamikor 1267 és 1269 között, de legvalószínűbben 1268-ban nádorát és udvarbíráját, Benedeket is bíraskodási és birtokrevíziós feladatokkal bízta meg. Mindezt Benedek egy kelet nélküli okleveléből tudjuk, amiben jelentette István (ifjabb) királynak, hogy „tudja meg felséged, hogy kimentem Pest megyébe a gonosztevők kihirdetése és a tulajdonosaitól jogtalanul elidegenített földek számbavétele céljából”.²⁷ Az oklevél elején ez a rutinszerű formula vezette be azt a konkrét esetet, mely szerint Benedek megtudta, hogy a Pest megyei Oszlár (Ozlar) föld eredendően péteri (*de*

²⁵ Lásd ZSOLDOS 2003. 798., ill. itt fentebb.

²⁶ A nádor általában a királyi udvarszervezet és a helyi nemesek földjei ügyében járt el, lásd pl. 1254–55: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Hrsg. HANS WAGNER–IRMTRAUT LINDECK-POZZA–ERICH REITER. Graz–Köln, 1955–1999. (a továbbiakban: UB) I. 235., 235–236., 247. (RP 95–97. sz.); Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Szerk. RICHARD MARSINA. Bratislava, 1971–1987. (a továbbiakban: CDS) II. 352., 353., 353–354., 354–355. (RP 103–107. sz.); CDS II. 393.; 1257: CDS II. 394. (RP 117. sz.); 1268: Hazai okmánytár I–VIII. Szerk. IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–PÁUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHELY DEZSŐ. Győr–Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VIII. 115–116., ÁÚO III. 186–187., 190–192., ÁÚO VIII. 206–207., ÁÚO III. 184–185., 188–189. (RP 146–151. sz.)

²⁷ *Noverit excellencia vestra me in comitatu Pestiensi ad indicandos malefactores et cognoscendas causas terrarum indebite alienatarum a suis possessoribus accessisse.* ÁÚO VIII. 276.

Patery) nemesek tulajdona, de jelenleg nem más tartja a birtokában, mint István húga, a később szentté avatott Margit apáca (*nunc possidet karissima soror vestra domina Margareta*). Mivel a földet Benedek nem merte visszavenni, ezért István elé utalta az ügyet.²⁸ Valószínű, hogy ezen kívül a birtokvizsgálatok nagyjából rendben lezajlottak a megyében, és ezt a nádor számára kissé kellemetlen epizódot leszámítva nem sok egyéb oklevél született ekkor. Zsoldos Attila a fentebb idézett gondolatmenetében ezt az esetet is a nádori közgyűlések előképének tulajdonította,²⁹ és valóban tény, hogy egyfajta átmenetet képez a későbbi nádori közgyűlések és az 1240–60-as évek egyedi királyi megbízásra történő kiküldetései között. A Pest megyei elidegenített földek felülvizsgálata teljesen párhuzamba állítható az olyan típusú intézkedésekkel, amire már korábban is bőségesen találtunk példát, és aminek egy állomása az idősebb király ország-részében éppen ekkortájt, 1268-ban zajlott.³⁰ Bár az oklevélben tárgyalt tényleges ügy is ezzel a megbízással állt összefüggésben, Benedek a narrációban megemlített még egy feladatkört: a „gonosztevők kihirdetését”, amellyel viszont a korai nádori közgyűlések egyik klasszikus funkciója jelenik meg. A megyék számára tartott, általános értelemben vett igazságszolgáltatás ugyanis korábban nem képezte részét a királyi kiküldetéseknek, azok mindig egy konkrét feladatra irányultak csak.

Mindez elvezet minket a nádori közgyűlések másik előképéhez, a királyi általános gyűlésekhez. Önmagában már az is feltűnő, ha csak az elnevezést vizsgáljuk meg. *Generalis congregatio*-t az országban először csak a király tartott az 1250-es évektől kezdve. Majd az 1270-es évek elejétől fogva a nádor és a szlavón bán, később az erdélyi vajda is, míg a XIV. század első felére – igaz, külön királyi, esetleg nádori parancsra – már a megyék is tarthattak saját maguk részére ilyen gyűlést.³¹ Mindez sugall olyasmit, hogy az intézmény „lefelé tá-

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 577. (ÁÚO VIII. 276.)

²⁹ ZSOLDOS 2003. 798. Igaz, ő még inkább a Várad Regesztrumban olvasható udvarbírói (ország-bírói) ítélezési sorozattal tekintette inkább rokonnak az oklevél szövegének hibás kiadása miatt, ami *prelatus et iudex curie* formában írta le Benedek *intitulacio*-ját (ÁÚO VIII. 276.), miközben az eredetiben *palatinus et iudex curie* áll, lásd DL 577.

³⁰ Az 1267–1268. évi birtokfelülvizsgálatokra részletesen I. SZÜCS JENŐ: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS ÉVA–FÜGEDI ERIK–MAKSAY FERENC. Budapest, 1984. 341–394., 376–378. Az természetesen nem biztos teljesen, hogy Benedek tevékenysége része is volt ennek az 1268. évi birtokfelülvizsgálatnak, aminek hatása az idősebb király ország-részéből így István országfelébe is átszivárgott volna, csak arra az általánosabb párhuzamra utaltunk, hogy egy báró király általi „kiküldése” bevett szokás volt a korban.

³¹ ISTVÁNYI 1939. 70.

gult”, vagyis ezen fórum lefolytatásának a joga és szokása az évek előrehaladtával egyre inkább lehetővé vált az alsóbb közigazgatási szinteken is, és így az „ősforrást” a királynál kell keresnünk, de a kérdés természetesen nem ilyen egyszerű. Az elnevezés azonossága ugyanis még nem garantálja az intézményi kontinuitást is egyben.

Ha azonban megvizsgáljuk a korai királyi *generalis congregatio*-k funkcióját, egy érdekes dolgot fedezhetünk fel. IV. Béla először 1254–1255 folyamán hirdette meg közgyűlését Vádra három megye (Nógrád, Hont és Gömör) számára. A közgyűlés tárgya a megyei birtokügyek rendezése volt.³² Ezen *congregatio* tehát érdemben nem különbözött azoktól a bárókra ruházott feladatoktól, amik többnyire szintén a tatárjárás után összekuszálódott birtokviszonyokat rendezték. Az 1260-as években István ifjabb király is tartott *generalis congregatio*-t az országrésze számára, ám annak fő témája már teljesen más volt: a gonosztevők elítélése. Az eset 1263-ban történt, amikor István Borsod, Újvár, Zemplén, Heves és Gömör megyék nemesei és mindenféle állapotú lakosai részvételével (*per nobiles ... et alios cuiuslibet condicionis homines de parochia de Borsod, de Novo Castro, de Zemlyn, de Heves et de Gumur*) rendezett *congregatio*-t, ahol a megyék lakosai (többek között) Marcell fiait törvénybe idézték lopás vétségében.³³ A gyűlés a későbbi nádori közgyűlések ismert sajátosságait mutatta. De István nem csak maga rendezett igazságszolgáltató közgyűléseket, hanem báróit is megbízta ugyanezzel 1268 októberében. Az itt oklevelet kiadó Benedek nádor oklevele szerint a Pest megyei Besenyő faluban 1268. október 13-án István ifjabb király parancsára tartott ítélező gyűlést a nádor mellett 5 másik felsorolt bírótárs és az ország más nemesei.³⁴ Ebbe a tendenciába kapcsolódhatott bele Benedek már tárgyalt Pest megyei megbízása is, aki a birtokviszonyok rendezése mellett a gonosztevők elítélését is feladataul kapta.

Az ilyen típusú felülvizsgálatok és törvénykezések gyakori jellemzője volt, hogy a kiküldött kihangsúlyozta, hogy ő a király parancsára, vagy egyenesen a nevében (*vice sui*)³⁵ jár el, vagyis a végrehajtott intézkedések nem az éppen akkor viselt hivatali jogköréhez tartoztak. Ennek a hangsúlyozása ugyan Benedek Pest megyei kiküldetéséről szóló oklevelében elmaradt, de az esete annyira egyedi a korban, hogy arra semmiképpen nem gondolhatunk, hogy az elidegenített

³² S. KISS ERZSÉBET: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXXIX. Szeged, 1971. (a továbbiakban: S. KISS 1971.) 3–56., 13–15.

³³ HO VIII. 93–94., S. KISS 1971. 18–19.

³⁴ Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. NAGY IMRE-DEÁK FARKAS-NAGY GYULA. Budapest, 1879. 54. (vö. RP 144. sz.)

³⁵ 1254: UB I. 247. (RP 97. sz.)

földek számbavétele ekkor az udvarbírói vagy a nádori jogkör megszokott része lett volna. Így itt is biztosan egy eseti megbízásról volt szó. Hasonló, királyi megbízásra tartott ítélkező gyűlést találunk egy kelet nélküli *damus pro memoria* oklevélben, mely szerint az oklevél meg nem nevezett kibocsátója egy bizonyos „Benedek mesterrel” együtt tolvajok és gonosztevők felett ítélkezett Vas megyében (*nos ex mandato domini regis una cum magistro Benedicto in comitatu Castri Ferrei fures et malefactores iudicavimus*).³⁶ A közelebbről a Ják nembeli Ebedfiak és a Hahót nembeli Keledfiak perével kapcsolatos oklevél nehezen datálható, az 1260-as évekre lehet helyezni.³⁷

Az 1270-es évek legelejére tehát már megjelent mindaz, ami a nádori közgyűléseket jellemzi majd 1273 után: egyfelől a király által vezetett intézmény elnevezése és keretei (ítélkező gyűlés egyes megyék, régiók részére), másfelől az, hogy a nádor és más bárók is tarthattak ítélkező gyűléseket a király külön parancsára. 1273-ig még nem futott össze e két szál, azaz ezeket a bárói ítélkező gyűléseket addig nem nevezték *congregatio*-nak, közgyűlésnek. Jó okunk van feltételezni, hogy az ítélkező nádori és báni közgyűlések tartását egy konkrét esemény váltotta ki 1272 után, így erősen valószínű, hogy tényleg nem csak a forráshiány az oka, hogy 1273 előtt nem ismerünk egyetlen ilyen alkalmat sem.

Ezt a konkrét kiváltó eseményt Zsoldos Attila rekonstruálta. Észrevette, hogy a megyei szolgabírói intézmény, a nádori, továbbá a báni közgyűlések

³⁶ UB I. 364.

³⁷ Első kiadója, Kubinyi Ferenc 1267 körülre tette, mint minden más olyan oklevelet, ami a mondott felek perével kapcsolatos, bár az oklevelek csak egymást datálják. KUBINYI FERENCZ: Árpádkori oklevelek. (Magyar Történelmi Emlékek 1.) Pest, 1867. 56., vö. uo. 72–74. Hans Wagner szintén az itteni peres felek többi oklevelével (UB I. 362–364., 541–545. sz.) vont párhuzamot, az összeset 1267 és 1269 közé téve, megjegyezve, hogy az egyes diplomák pontos sorrendje és éve nem megállapítható (UB I. 362. 541. sz. kommentárja). Az összes ilyen oklevél datálatlan, de egyik darabját Karácsonyi János 1267-re keltezte. KARÁCSONYI JÁNOS: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. (A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve). Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. (Aetas könyvek 1.) Szeged, 1988. 130–131. 81. sz. Ám, mint Szentpétery Imre rámutatott, ez az év pont valószínűtlen, inkább csak az időszak elfogadható (RA 1536. sz. kommentárja). Az itteni oklevél magyar fordítását elkészítő Érszegi Géza, kilépve a fenti évkörökből, 1262-re tette a keltét (Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból 1000–1686. Közreadja BLAZOVICH LÁSZLÓ-ÉRSZEGI GÉZA-TURBULY ÉVA. Budapest–Szeged, 1998. 154.), mivel az említett Benedek mestert a királynéi udvarispánnal és vasi ispánnal azonosította, aki 1262 és 1263 között viselte ispáni tisztségét (vö. még ZSOLDOS 2011. 224.), feltételezve, hogy vasi ispáni tisztsége miatt jelent meg bírótársként. Ha az azonosítás helyes, akkor Benedek *magister* címe az 1259-ben viselt királynéi tárnokmester posztra utal (az ekkortájt magasabb tisztséget viselő másik két Benedek az ifjabb király szolgálatában állt, nem valószínű, hogy Vas megyei megbízásuk lett volna a felosztott ország idején, l. ZSOLDOS 2011. 289.). Kérdés persze, hogy az oklevél miért nem utalt ispánságára. A pereket így általánosabban az 1260-as évekre kell tennünk, ennél pontosabban nem határozhatjuk meg az évet.

tartása egyaránt 1273-ból mutatható ki biztos érvénnyel elsőként, és mindez egybeesett azzal az időszakkal, amikor fia kiskorúságának idején Erzsébet anyakirályné szinte „régensi” hatalmat gyakorolt. Elképzelése szerint a királyné hatalmát csökkentő törekvések hozták létre a vidéki bíráskodás eme fórumait, amit ugyan ideiglenesnek szántak, ám végül állandósult. Erzsébet előtt pedig azzal legitimálták mindezt, hogy volt férje, V. István király politikai örökségének állították be az újításokat.³⁸ Ezek után került sor arra, hogy V. István megbízható embere, Pécz nembeli Dénes a Zala megyei gonosztevők elítélésébe fogjon IV. László király parancsára.

Hogy ezt az intézményt kezdetben ideiglenesnek szánták, megerősíti az is, amire már Tringli István is felfigyelt. Nevezetesen, hogy a közgyűlések említésekor mindig kiemelték, hogy a nádor királyi parancsra, az ő felhatalmazásából járt el. Tringli szerint csak a XIV. század első felében alakult ki az a szokás, hogy a nádor (s vele párhuzamosan a bán és a vajda) saját elhatározásból is tarthatott közgyűlést.³⁹ A XIV. század helyett ugyan az 1290-es évek elejére lehet tenni a saját jogkörüknél fogva tartott nádori congregatio-k kezdetét,⁴⁰ de ez Tringli megállapításának lényegén mit sem változtat.

A kezdetekre nézve beszédes Máté fia Máté 1278. évi oklevele. Ebben leírta, hogy amikor őt a király a báróinak egyetértésével és tanácsára nádorrá, illetve somogyi, soproni és bányai ispánná emelte, helyettesévé rendelve (*vices suas committens*) elküldte őt az ország megyéibe (*districtus*), hogy fellépjen a tolvajok, latrok s más gonosztevők ellen, és intézkedjen a nemesek, várjobbágyok, egyházak, udvarnokok és más emberek elidegenített, elpusztított, vagy csak jogtalanul birtokolt földjei ügyében, hogy visszaállítsa azokat mindenkinek a

³⁸ ZSOLDOS 2003. 791–803.

³⁹ TRINGLI 1997. 390.

⁴⁰ Ahol kiemelik a királyi felhatalmazást: 1273: ÁÚO IX. 38–40. (RP 162. sz.), 1278: CD V/2. 477–478. (RP 192. sz.), 1279: UB II. 126. (RP 195. sz.), 1286: CD V/3. 333–334. (RP 226. sz.). Az átmenetre utal, hogy Henrik fia János nádor 1288. évi, Vas megyének tartott közgyűlését egyik oklevelében a király akaratából megtartottnak mondta (BÁNDI ZSUZSANNA: Körmend a középkorban. Körmend, 1987. [a továbbiakban: BÁNDI 1987.] 124., RP 234. sz.), másik oklevele szerint viszont „minden Vas megyei nemes és más állapotú ember akaratából” (*de voluntate omnium nobilium et aliorum cuiuslibet condicionis hominum comitatus de Castri Ferrei*; UB II. 207., RP 231. sz.) tartotta. Innentől kezdve a királyra nem történik utalás, l. 1295: DL 96039., RP 266. sz.; 1298: A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Pest, 1871. 89., RP 282. sz.; 1299: ÁÚO XII. 635–637., RP 292. sz.; DL 96042., DL 96043., HO VIII. 397–398., RP 302–304. sz. Egy 1278. évi nádori közgyűlés esetén (ÁÚO IX. 48–49., RP 185. sz.) ugyan szintén nincs utalás a királyra, ám ott a szövegkörnyezet sem kívánta ezt meg, mert csak mellékesen említették az eseményt az oklevélben, nem egy ott kiadott ítéletlevélről van szó. Az 1290 körüli határvonalat III. András 1290. évi dekrétuma szentesítette (14. tc.; DRMH I/1. 45.), ami már magától értetődőnek vette a nádor megyékbe kivonuló bíráskodását.

saját jogába.⁴¹ A szöveg külön kiemeli, hogy a király nem nádori, vagy éppen megyésispáni minőségben küldte el őt a megyékbe (pedig az oklevél közelebről egy Somogy megyei *congregatio*-ról szól, és ő somogyi ispán is volt!), hanem *vice sui*, vagyis a maga képében. Mindez arra utal, hogy ezen *congregatio*-kra ekkor még nem úgy tekintettek a kortársak, mint amik egy korábbi nádori vagy akár udvarispáni jogkör szerves részét képezték, és annak folytatásai. Egy olyan, eredendően királyi intézményként tekintettek rá, amit ott és akkor éppen a nádor gyakorolt.

Az 1273. évi első nádori közgyűléssel (amit esetleg néhány másik, ma már nem dokumentálható közgyűlés követett vagy megelőzött) még nem szilárdult meg a nádori *generalis congregatio* intézménye. Mindezt jól illusztrálja, és vélhetően nem pusztán a forráshiánynak kell betudnunk, hogy 1273 után öt évig egyáltalán nincs tudomásunk nádori közgyűlésről, aztán 1278–1279 folyamán rögtön hármat is ismerünk. Az elsőt az a Péc nembeli Dénes tartotta, akihez a legelső, 1273. évi közgyűlést is köthetjük, míg a másik kettőt Csák nembeli Máté, és okleveleinek narrációjából kiderül, hogy a közgyűlések az akkor meginduló országos konszolidációs program részét képezték, aminek éppen Máté nádor volt az egyik fontos oszlopa.⁴² A konszolidációs kísérlet kudarca után ismét hosszabb szünet állt be, majd 1286-ban Aba nembeli Makjám, IV. László híve a király utasítására tartott Zemplén megyében közgyűlést.⁴³ Mindezekkel párhuzamosan IV. László is tartott még ítélkező *congregatio*-kat kisebb régiók számára,⁴⁴ ám a királyi gyűlések egyre inkább országos szintű ügyeket kezdtek tárgyalni, amiket már joggal nevezhetünk az első országgyűléseknek.⁴⁵ IV. László király uralmának utolsó szakaszában, 1288 júniusában Héder nembeli János Vas megyei közgyűléseiről maradtak még fent adatok (rövid idő alatt hármat is tartott a megyében).

Ekkor már megtörtént a véglegesnek mondható szakítás a király és az egyházi, meg javarészt a világi eliteje között.⁴⁶ A nádor és a király közti politikai távolság egyik szembetűnő jelének mondhatjuk, hogy a Vas megyei közgyűlésekről szóló okleveleinek egyikén a megszokott királyi parancsra történő hivatkozás szerepel, ám a nádor egy másikon már „minden Vas megyei nemes és más

⁴¹ CD V/2. 477. (RP 192. sz.)

⁴² 1278: ÁÚO IX. 48–49. (RP 185. sz.); CD V/2. 477–478. (RP 192. sz.); 1279: UB II. 126. (RP 195. sz.). A konszolidációs kísérletre l. SZÜCS JENŐ: Az utolsó Árpádok. (História könyvtár. Monográfiák 1.) Budapest, 1993. (a továbbiakban: SZÜCS 1993.) 299–300.

⁴³ CD V/3. 333–334. (RP 226. sz.)

⁴⁴ S. KISS 1971. 33–34., 39–40.

⁴⁵ GERICS JÓZSEF: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987. 279–281.

⁴⁶ SZÜCS 1993. 318–320.

állapotú ember” akaratára hivatkozott.⁴⁷ (A harmadik közgyűlésekről tudósító oklevélben nem nevezték meg a kezdeményező félt.)⁴⁸ Ez az első olyan ismert példa – még ha az uralkodóval szembeni politikai dac szülte is –, amikor már a saját jogán közgyűlést tartó nádorral szembesülünk. Az, hogy ugyanazon eseményt az egyik nádori oklevél a király akaratának, a másik oklevél viszont már egy, a megyei lakosok kérésén nyugvó nádori kezdeményezésnek tudja be, jól mutatja, hogy ekkor még korántsem volt magától értetődő a királyi akarttól független *generalis congregatio* szokása. De ezt a IV. László-kori állapotot aztán gyorsan szentesítette III. András uralma, aki az uralkodása kezdetén törvényerőre emelte az 1273. évi közigazgatási „reformcsomag” mindkét részét. Egyfelől ugyanis előírta az 1273-ban megjelenő szolgabírói intézmény létét a megyékben,⁴⁹ másrészt törvénycikk szólt a nádori megyei közgyűlésekről is. Ez utóbbi kimondta: „ha a nádor az országunkban az igazság szolgáltatására indul, minden megyében négy kiküldött bíró és a megyei ispán tartoznak vele menni és bíraskodni”.⁵⁰ Innentől kezdve a *generalis congregatio*-k kapcsán már nem esik többet szó arról, hogy a király parancsára vagy engedélyével történtek volna. Vagyis a nádori közgyűlés kialakulását itt, az 1290. évi törvényekkel tekinthetjük lezártnak, amikor az 1273 utáni átmeneti korszak után (amikor a nádor „hivatalosan” még csak a királyi jogkört kapta meg egy-egy alkalomra) a közgyűléseket saját jogán, a nádori intézmény részeként celebrálhatta.

Összefoglalva tehát úgy véljük, hogy a nádori (és báni, később a vajdai) általános gyűlések előképét nem kell a XIII. század első feléig, a Váradi Regesztrumban előforduló 1220–1222. évi, a *serviens*-ek számára tartott ítélezéssorozatig visszavezetni. Tény, hogy az ottani modell igen hasonló a későbbi nádori *generalis congregatio* intézményéhez, ám az egy rövid életű, gyorsan elhaló újító próbálkozás volt csak II. András részéről, és nem mutatható ki, hogy lett volna bármiféle kontinuitás a húszas évek, és az ötven évvel későbbi időszak között.

A gyűlések előképét a magunk részéről egyfelől abban a szokásban keressük, ami már korábban is előfordult, de az 1240-es évektől terjedt el igazán. Eszerint a király különféle feladatokkal küldte ki a báróit bizonyos megyékbe, hogy az ő nevében intézkedjenek. Ezek a feladatok rendszerint a királyi vagyon (várbirtokok, udvarnokföldek, udvarnokok hovatartozásának) felülvizsgálatát jelentették, és kezdetben sosem volt általános értelemben vett igazságszolgáltatási

⁴⁷ *de voluntate omnium nobilium et aliorum cuiuslibet condicionis hominum comitatus de Castro Ferrei.* (UB II. 207., RP 231. sz.) A királyi akaratra történő hivatkozás: BÁNDI 1987. 124. (RP 234. sz.)

⁴⁸ UB III. 285. (RP 230. sz.)

⁴⁹ ZSOLDOS 2003. 805–807., vö. DRMH I/1. 44.

⁵⁰ DRMH I/1. 45.; Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526. Szerk. BERTÉNYI IVÁN, közreműködött DRESKA GÁBOR–THOROCZKAY GÁBOR. Budapest, 2000. 286.

funkciójuk. Az 1260-as években jelent meg speciális feladatként az ítélezésre kiküldött bíró. Benedek ifjabb királyi nádor és udvarbíró – azzal, hogy a Pest megyei gonosztevők kihirdetése volt az egyik feladata 1268 körül –, vagy éppen a Vas megyébe kirendelt ismeretlen oklevélkibocsátó és ítéltársa már egészen közel került a nádori közgyűlések modelljéhez, bár a kérdéses *terminus technicus*-t még nem használták.

Ezzel párhuzamosan alakult ki a király által tartott *generalis congregatio* szokása is az 1250-es évektől kezdve. Ezek feladatköre tulajdonképpen azonos volt a kiküldött bárók feladataival, csak éppen több megye, vagy egy nagyobb régió számára tartották a király és a helyi lakosok részvételével. IV. Béla alatt így birtokrevíziós kérdéseket intéztek, míg István ifjabb király alatt megjelent az első ítélező *generalis congregatio* is. A három nagybíró (nádor, szlavón bán, erdélyi vajda) által tartott közgyűlés elnevezése a királyi *congregatio*-k intézményéből származott.

A nagybírói közgyűlések létrejötte egy konkrét időponthoz, 1273-hoz köthető, és bizonyára igaza lehet Zsoldos Attilának abban, hogy azért adták át ideiglenesen a *generalis congregatio* tartásának jogát a nádornak és a bánnak, hogy ezzel is gyengítsék Erzsébet királyné régensi hatalmát. Hogy a nádor és a bán (majd valamivel később a vajda) nem egy saját jogán folytatott intézményt „örökölt meg” korábbiól, hanem a királyi *congregatio*-k jogát ruházták át rájuk, azt nem csak a latin terminológiai egyezés mutatja, hanem az is, hogy kezdetben mindig külön kiemelték, hogy a közgyűlést királyi parancsra, királyi jogon, vagy egyenesen a király nevében tartják. Ez a saját jogon folytatott közgyűlések esetében nem így lett volna.

Így a nádori *generalis congregatio* véleményünk szerint kezdetben nem volt más, mint a király által folytatott közgyűlés intézményének ideiglenes, kifejezetten néhány konkrét alkalomra szóló átruházása a nagybíróra, amit az tett lehetővé, hogy a nádor már az 1260-as években is ellátott hasonló feladatokat királyi parancsra. A IV. László alatt ideiglenesnek szánt újítást aztán később is megtartották, és az 1290-es évek legelejére beépült a nádori jogkörbe.

TIBOR SZÓCS

The Emergence and Formation of the Institution of the Palatinal *generalis congregatio*

This study discusses the origins and characteristics of the 'general assembly' (*generalis congregatio*), which can be regarded as the classical palatinal judicial forum outside the seat of the palatine from the XIVth century on. The institution came into existence in the XIIIth century, the first palatinal assembly was convoked by Dénes from the Péc kindred in 1273. According to the general characteristic of the palatinal assembly, the palatine judged in a concreté county the local malefactors with the 'local lord' (Latin: *comes*, Hungarian: *ispán*) of the county, the administrative officers of the noble county (Latin: *iudex nobilium*, Hungarian: *szolgabíró*, i.e. 'judge of servitors'), the twelve assessors and the nobility of the county.

Concerning the origins, I presume a model, which differs from the previous ones. According to my assumption, the roots of this institution do not go back to the beginning of the XIIIth century, as it is often can be read in scholarly literature. In my opinion the antitype of the palatinal assemblies and the ones convoked by the *bans*, is to be found in the royal assemblies which had the same name. In the early 1270s the palatine, the *ban* of Slavonia (and later the *voivode* of Transylvania) were only temporarily assigned to supervise these royal assemblies. Laws ratified this situation only in 1290. Thus, although in theory, the palatines convoked general assemblies since 1273 on a temporary basis (otherwise only in exceptional cases), the palatinal *generalis congregatio* that was held on the palatine's own right, emerged only after 1290.

B. HALÁSZ ÉVA

Micha Madius de Barbazanis – a történetíró és spalatói nemes patrícus

A dalmát tengerparton fekvő városokban (Zára, Trau, Spalató, Ragusa) – melyek birtoklásáért a középkor folyamán Magyarország és Velence változó szerencsével vetélkedett – a XIII–XIV. századból maradtak fenn az első olyan önálló történeti művek, amik több-kevesebb információt tartalmaznak Magyarország történetére vonatkozóan. Bár a terület nem állt folyamatosan a magyar uralkodók hatalma alatt, mégis érdemes ezekkel a munkákkal és szerzőikkel foglalkozni, mivel némileg eltérő nézőpontból dolgozzák fel a középkori magyar eseményeket. Ez nem is meglepő, hiszen a dalmát városok római gyökereken jöttek létre, lakosságuk magát a rómaiak leszármazottainak tartotta. Velencén kívül gyümölcsöző kapcsolatokat ápoltak más olasz városállamokkal is. A Diocletianus római császár palotájának romjain felépült Spalató több krónikásnak is otthont adott a XIII–XIV. században. Itt élt Tamás archidiakónus (1200–1268), aki „A salonai és spalatói főpapok története” címmel írta meg krónikáját.¹ Több kisebb művet ismerünk még, amiknek sok esetben nem tudjuk megnevezni a szerzőjét, ilyen például a *Tabula*, ami Spalató városának történetét tartalmazza 1348 és 1371 között. A XIII–XIV. század fordulóján itt élt a de Barbazanis családból származó Micha Madius, akinek történeti műve – legalábbis annak ránk maradt része – az 1288 és 1330 közötti eseményekről szól és *De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secunde partis de anno Domini MCC nonagesimo* címmel ismerjük. Jelen dolgozat a krónikaíró Micha Madius élete és családja, valamint a témával foglalkozó eddigi szakirodalom bemutatására vállalkozik.²

Micha Madius történetíró életével és művével eddig főképpen horvát tudósok foglalkoztak, a fellelhető magyar szakirodalom zömében néhány XVIII–XIX. századi lexikon-szócikkre és említésre korlátozódik.³ Az erdélyi

¹ Modern kiadása: Tomae archidiconi Historia Salonitanorum atque spalatinarum pontificum. Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih provosvećenika. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik: OLGA PERIĆ. Split, 2003. (a továbbiakban: Spalatói Tamás); Spalató érseke volt Rogerius (1205 k.–1266) is.

² Mivel a terjedelmi korlátok a krónika részletes elemzését és szövegének modern közlését itt nem teszi lehetővé, ezért ezzel máshol kívánok foglalkozni.

³ Említi Micha Madiust és krónikáját: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat ALEXIUS HORÁNYI. Pars II. Viennae, 1776. 539–540.

szász Georg Jeremias Haner latin nyelvű munkájában nagy vonalakban bemutatta Madius krónikáját, de úgy vélte, hogy történetírónk annak csak kiadója és egy ismeretlen személy írta azt. Bemutatta az általa is ismert kiadásokat, Madius személyéről pedig úgy nyilatkozott, hogy dalmát-horvát bán volt.⁴ Az olasz Giuseppe Valentinelli bibliográfiája a Dalmácia és Montenegró történetére vonatkozó munkákat sorolta fel, ebben természetesen Micha Madius is helyet kapott, akiről úgy vélte, hogy a XIII. század első felében élt és Tamás archidiakónus kortársa volt. Megemlékezett az általa ismert két kiadásról is, és néhány, Dalmáciára vonatkozó fejezet címét is közölte.⁵ Csontos János a velencei könyvtár kézírataiból gyűjtötte ki a magyar vonatkozású anyagokat. A Cod. 98. jelzetű XV. századi kódexben fellelte Madius művét is. Úgy vélte, hogy a krónika címében olvasható *pars secundae partis* kitétel az előtte található munkára vonatkozik.⁶ A ma a velencei Szent Márk Könyvtárban őrzött kódex minden valószínűség szerint azonos azzal, amit Csontos vizsgált. Békési Emil (Hanerhez hasonlóan) úgy foglalt állást, hogy Madius 1326-ban dalmát-horvát bán volt. Megemlítette továbbá Haner nézetét, miszerint Madius csak kiadója, de nem szerzője a műnek.⁷ Szinnyi József kevés érdemi információt adott, csak a krónika címét közölte és megismételte Haner azon állítását, miszerint a történetíró Micha Madius 1326-ban Dalmácia bánja volt.⁸

Ferdo Šišić viszont részletesen foglalkozott történetírónk életével, az általa ismert és ma fel nem lelhető kódex sorsával; megvizsgálta, hogy mikor írhatta Madius a művét és milyen forrásokból dolgozott, továbbá kritikai megjegyzéseket fűzött a mű egyes részeihez. A kimerítő elemzésben mindazonáltal csak III. András magyar király koronázásának és halálának körülményeire, I. Károly magyar uralkodóhoz kapcsolható információkra, az 1311–1313 közötti zárai történésekre, Mladen bán 1322-es fogságára és a Subić Györggyel kapcsolatba hozható eseményekre tért ki. Egy fejezetben konkrét szövegkritikai megjegyzéseket fűzött a krónikához, amikor azt boncolgatta, mely helyeken lehet olyan nyelvtani és/vagy logikai hibákat felfedezni, amik arra mutatnak, hogy ott *lacuna* van. Csak a kiadások álltak rendelkezésére, ezért néhány olyan helyen

⁴ „Historia huius saeculi prima Anonymo debetur, quam Michas Madius de Barbazanis, de Spalato sub titulo Historia de Gestis Romanorum Imperatorum et summorum Pontificum edidit.” GEORG JEREMIA HANER: *Scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*. Viennae, 1777. 33–35.

⁵ GIUSEPPE VALENTINELLI: *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*. Zagabria, 1855. 135–136.

⁶ CSONTOS JÁNOS: A velencei könyvtár hazai vonatkozású latin kézíratai. *Magyar Könyvszemle* 8 (1883) 164–203., 189.

⁷ BÉKÉSI EMIL: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában (1301–1458). I. közlemény. *Katolikus Szemle* 13 (1899) 573–595., 578–579.

⁸ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái* VIII. Budapest, 1902. 252–253. hasáb.

is feltételezett szöveghiányt, ahol ténylegesen nincs.⁹ Držislav Švob alapos vizsgálat alá vette a krónika második részében olvasható fejezeteket, azt igyekezve megtudni belőlük, hogy szerzőnk mikor írhatta művét. A vizsgálat után ugyanakkor azt igyekezett bizonyítani, hogy a Madius névvel ismertté vált mű nem annak saját alkotása, csak kimásolt bizonyos részeket a spalatói évkönyvekből, de ez sem a Šišić által azonosított Micha Madius, hanem a XIV. század végén élt azonos nevű személy (valószínűleg a fia) munkája. Ezt a krónika egy megjegyzésére alapozta (*ut habetur in chronicis Spaleti*), ami szerint kellően bizonyítja, hogy nem önálló alkotásról van szó.¹⁰ Miho Barada a Spalatóban írott krónikákra fordította figyelmét, Madiusról írott sorai azonban semmilyen új dolgot nem tettek hozzá a már meglévő ismeretekhez, mindössze áttekintést adtak azokról.¹¹ Gregor Čremošnik a dubrovnikai levéltárban őrzött dokumentumok alapján megkérdőjelezte Ferdo Šišić elméletét a történetíró Madius 1284-es születésével kapcsolatban és fényt derített a család raguzai kapcsolataira.¹²

Micha Madius krónikája eddig három ízben látott eredeti nyelven, teljes szövegében nyomtatásban napvilágot. Először a traui születésű Joannes Lucius (horvátul Ivan Lučić) adta ki.¹³ Nem tudjuk azonban, hogy melyik kódex alapján dolgozott.¹⁴ A második *editio* a bécsi császári könyvtár őrének, Schwandtner János Györgynek a nevéhez fűződik, aki a magyar történelem kútfőit közreadó kiadványának harmadik, a Dráván túli területekre vonatkozó krónikákat összegyűjtő kötetében szerepeltette Madius művét. Az előző kiadás és e között nem sok eltérést fedezhetünk fel, valószínűleg minden kritika nélkül átvette elődének munkáját.¹⁵ A krónika latin szövegének harmadik kiadása az olasz Vitaliano Brunelli nevéhez fűződik és Zárában látott napvilágot 1878-ban.¹⁶ A szöveg a korábbi *editio*-któl főleg központoszásában (kevesebb vesszőt alkalmaz) és a kis- és nagybetűk

⁹ FERDO ŠIŠIĆ: Miha Madijev de Barbazanis. In: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 153. Zagreb, 1903. (a továbbiakban: ŠIŠIĆ 1903.) 1–46.

¹⁰ DRŽISLAV ŠVOB: Krnji ljetopis splitski. Vjesnik hrvatskoga archeološkoga društva. Novi serije 17 (1936) 209–217.

¹¹ MIHO BARADA: Skup splitskih povijesnih izvora. Nastavni vjesnik 49 (1940–1941) (a továbbiakban: BARADA 1940–1941.) 81–92., 85–87.

¹² GREGOR ČREMOŠNIK: Prilog biografiji Mihe Madijeva. Historijski Zbornik 9 (1956) (a továbbiakban: ČREMOŠNIK 1956.) 119–124.

¹³ JOANNES LUCIUS: De regno Dalmatiae et Croatiae. Amstelaedami, 1666. 371–381.

¹⁴ BARADA 1940–1941. 85.

¹⁵ SCHWANDTNER JÁNOS GYÖRGY: Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genui I–III. Viennae, 1746–1748. III. 636–653.

¹⁶ Programma dell'I. R. ginnasio superiore di prima classe in Zara alla fine dell'anno scolastico 1877–78. 3–61.

használatában különbözik, de néhány eltérő olvasatot is fel lehet fedezni.¹⁷ Azonban ezek minden valószínűség szerint csak *hipercorrectio*-k, ugyanis az előző kiadásokból kimaradt (fél)sorokat nem illeszti be a szöveg. Viszonylag bőséges, olasz nyelvű kommentár készült a kiadáshoz. (Ennek változatlan formája jelent meg 1926-ban az *Archivo Storico per la Dalmazia* című folyóiratban, Rómában.)

Micha Madius krónikájából részleteket tartott fenn a XVIII. században alkotó jezsuita historikus, Daniel Farlati is „*Illiricum sacrum*” című művében. Az idézett részletek egy csoportjánál hivatkozott arra a fejezetre, ahonnan a kérdéses citátum származott. Mivel a 29 fejezetre való beosztás Luciustól származik, ezért bizonyosak lehetünk benne, hogy Farlati nem az eredeti kódex, hanem valamelyik kiadás alapján dolgozott. Szintén egy hosszabb, de a magyar történelemre nézve fontos részletet közölt Fejér György is, Anjou Károly Magyarországra érkezéséről.¹⁸

A teljes krónikának összesen egy modern – horvát nyelvű – fordításáról van tudomásunk, amit Vladimir Rismondo készített. Munkájához egy rövid bevezetőt írt és összegyűjtötte a témára vonatkozó addig megjelent horvát nyelvű szakirodalmat.¹⁹ Magyarul csak néhány részletet olvashatunk Makk Ferenc fordításában.²⁰

*

A történetíró Micha Madius de Barbazanis Spalató egyik nemes patrícus családjából származott, amelynek tagjai intenzíven részt vettek a város életében, különböző hivatalokat töltöttek be, követségekben szolgáltak. Valószínűleg történetírónk dédnagyapját kell keresnünk abban a Madius nevű személyben,

¹⁷ Például: *Audiens comes [Comes] Georgius [L] quod Almissium Spalatini [Spalatenses] invasissent, coepit dolore multum [L] et dolendo intravit campum Spaleti [Spalati] et depraedavit totam bestialiam Spalatinorum. [Spalatensium,] Et [et] tunc Spalatini [Spalatenses] occurrenunt cum exercitu suo obviam comiti [Comiti] Georgio usque Salonam [L] et ultra, causa defendendi bestialiam.* (A mondat Brunelli kiadásából származik, a szögletes zárójelbe tett és félkövérrrel jelzett szavak Schwandtner eltérő olvasatait jelölik.)

¹⁸ GEORGIUS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Budae, 1829–1844. VII/5. 364. sz.

¹⁹ In: *Legende i kronike*. Ed. CVITO FISKOVIĆ. Split, 1977. 151–184. (A kötet több, Horvátországra vonatkozó krónika fordítását tartalmazza.)

²⁰ Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Budapest, 1988. 54., 127–129. (Madius 3., 17. és 23. fejezet). A Madius munkáját a kiadások fejezetekre bontják. A ránk maradt kéziratok vizsgálata szerint ezek a fejezetcímek bizonyosan nem alkották részét az eredeti *manuscriptum* szövegtörzsének. Valószínűleg a margón helyezték el őket és inkább későbbi hozzátoldások lehetnek, mintsem a szöveggel egy időben keletkeztek. Jelen tanulmányban azonban (a hivatkozások visszakereshetősége miatt) a Madius művére való utaláskor a lábjegyzetekben a kiadásokban olvasható fejezetszámokat fogjuk használni.

aki első ízben 1217-ben jelenik meg a forrásokban bíróként (*iudex*),²¹ majd ugyanezt a hivatalt töltötte be 1227-ben²² és 1235-ben is.²³ Spalató városának *statutum*-a meghatározta, hogy legalább 30 évesnek kell lennie a *iudex*-nek,²⁴ így a Madius-ös 1187-ben, vagy ezt megelőzően született. Amennyire tudjuk, 1235 után nem tűnik fel többet a forrásokban, valószínűleg ebben az évben, vagy nem sokkal ez után hunyt el. Micha nevű fiáról tudunk, aki történetírónk nagyapja volt, és akit a későbbiekben Micha Madius I.-ként fogunk emlegetni, hogy a névazonosságból eredő problémákat elkerüljük.²⁵

1235-ben Spalatóban belső viszály támadt, a város két részre szakadt és úgy határoztak, hogy a jövőben Itáliából választanak előljárót. 1239-ben ezért a papság részéről delegált Tamás archidiakónus és a nemesség által választott Micha Madius I. (Madius fia Micha) Anconába utaztak, hogy előljárót kérjenek városuk részére: *Tunc eligerunt duos, qui legationis huius perferrent negotium, videlicet Thomam archidiaconum et Micham filium Madii, dantes eis per publicum instrumentum plenam auctoritatem, ut abeuntes Anconam, quod melius videretur eis, factum huiusmodi promoverentem abligantes se iuramenti vinculo universa pro rato habere.*²⁶ A küldöttek május 15-én tértek vissza Spalatóba az új előljáróval. Ugyanezen év nyarán a trauiakkal kötött békeszerződésnél is ott találjuk Micha Madius I.-et.²⁷ 1257-ben Ragusa és Spalató város megállapodást kötöttek egymással. A spalatói követek 1257-ben kelt felhatalmazó levelén Micha Madius I. neve is szerepel tanúként (*testis*),²⁸ 1265-ben pedig már maga képviselte szülővárosát Ragusában.²⁹ Mivel Madius *iudex* fia első ízben 1252-ben volt Spalató bírása, ezért valószínű, hogy 1222-ben, de inkább ezt megelőzően született, hiszen 1239-ben aligha bízták volna rá a követi tisztséget egy 17 éves ifjúra. Apjához hasonlóan városának jelentős, tiszteletreméltó polgára volt és valószínű, hogy közel 20 éven keresztül játszott

²¹ *Madio iudice de Spalato*. MARKO KOSTRENČIĆ–TADE SMIČIKLAS: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sclavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. (a továbbiakban: CDCr) III. 139. sz.

²² 1227. április 14. (CDCr III. 239. sz.)

²³ 1235. április, napi dátum nélkül (CDCr III. 380. sz.)

²⁴ *Item statutum et ordinatum est, quo quilibet de dictis tribus iudicibus debeat esse etatis adminus XXXta annorum*. Šišić 1903. 4.

²⁵ Micha Madius nagyapjának életével az eddigi szakirodalomban csak Ferdo Šišić foglalkozott. Šišić 1903. 5–6.

²⁶ Spalatói Tamás 220.

²⁷ Šišić 1903. 5.

²⁸ 1257. március 23. SIME LJUBIĆ: Listine o odnosajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike I–V. Zagreb, 1868–1875. (a továbbiakban: Listine) I. 88. (105. sz.)

²⁹ Šišić 1903. 5.; Listine I. 100. (124. sz.): *Cum nobiles viri Micha Madii, Michael Leonardi amaxiatores, nuncii speciales atque generales procuratores communis Spaleti die quarto exeunte mensis martii nuper transacti Ragusium accessissent...*

vezető szerepet Spalató életében: 1252-ben, 1256-ban, 1258-ban, 1260-ban, 1261-ben, 1266-ban, 1267-ben és 1269-ben³⁰ is bíró (*iudex*) volt. Ezzel párhuzamosan több ízben is *examinator*-ként tűnik fel különböző kiadványokban.³¹ Utoljára 1270-ben találkozunk a nevével, mikor szintén Spalató város bírása volt.³² Valószínű, hogy ebben az évben, vagy nem sokkal ez után hunyt el.

Történetírónk apját szintén Micha Madiusnak hívták (a továbbiakban Micha Madius II.).³³ Egyik fiának, a később tárgyalásra kerülő Micha Petrusnak a születési ideje alapján Micha Madius II. 1237-et megelőzően születhetett. 1276-ban,³⁴ 1282-ben,³⁵ 1283-ban és 1284-ben³⁶ szülővárosának bírása (*iudex*) volt. 1290-ben egy dokumentumon mint *examinator* szerepel.³⁷ 1295-ben Spalató város kapitányaként (*capitaneus*) említik.³⁸ Kétszer házasodott, első felesége nevét nem ismerjük. 1283-ban kapcsolatba lépett egy raguzai özvegyasszonnyal, Vukoslavával, és feleségül kérte annak Slava nevű lányát. Vukoslava igen előkelő családból származott, hiszen Nemanja István szerb nagyfejedelem (1166–1196) Miroslav nevű fivérének unokája, vagyis András humi fejedelem lánya volt. A tárgyalásokat apja helyett annak első feleségétől született fia, Micha vezette. Egyes feltételezések szerint az ekkor eljáró fiú azonos a történetíróval, azonban valószínűleg nem erről van szó, ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk. A Vukoslavával folytatott tárgyalásokat megelőzően Micha Madius II. a traui patríciussal, Luka Matejić-csel is tárgyalt arról, hogy elvennie egyik lányát. Mivel erről Slava családja is értesült, ezért Micha Madius II. és fiai egy kötelezvényt adtak ki, amiben arról biztosították a későbbi feleségét és családját, hogy ha Matejić vagy bármelyik lánya valaha a pápa, a pápai legátus vagy bármilyen más bíró előtt perelni fogják Madiust a tervezett házasság miatt, és ezért a Slavával kötött házasságot

³⁰ 1252. október 4. (CDCr IV. 444. sz.), 1256. február 25. (CDCr V. 537. sz.), 1256. március 24. (CDCr V. 541. sz.), 1258. február 17. (CDCr V. 603. sz.), 1260. február 10. (CDCr V. 663. sz.), 1261. március 27. (CDCr V. 698. sz.), 1261. augusztus 3. (Listine 98., 123. sz.), 1266. február 3. (CDCr V. 850. sz.), 1266. április 14. (CDCr V. 861. sz.), 1267. május 21. (CDCr V. 901. sz.), 1269. szeptember 21. (CDCr V. 968. sz.), 1269. október 6. (CDCr V. 969. sz.)

³¹ 1255. január 19. (CDCr IV. 507. sz.), 1258. november 18. (CDCr V. 622. sz.), 1262. február 9. (CDCr V. 718. sz.), 1266. június 22. *examinator* (CDCr V. 864. sz.), 1267. október 14. (CDCr V. 913. sz.), 1268. június 30. *examinator* (CDCr V. 936. sz.)

³² Šišić, 1903. 6.; IVAN KUKULJEVIĆ: Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. Zagrabiae, 1896. 303. (1015. sz.)

³³ Šišić 1903. 6.

³⁴ 1276. június 5. (CDCr VI. 158. sz.)

³⁵ 1282. július 3. (CDCr VI. 349. sz.)

³⁶ 1284. április 25. (CDCr VI. 397. sz.)

³⁷ 1290. május 24. Neve ekkor *Micha Madii Miche* alakban szerepel. (CDCr VI. 590. sz.)

³⁸ 1295. december 20. (CDCr VII. 194. sz.)

érvénytelenítik, akkor kártérítést fizetnek nekik.³⁹ A házasságot végül 1283 decemberében kötötték meg. A patrícius lányok szokásos hozománya 400 dénár (*solidus denariorum grossorum*) volt, amiből Vukoslava csak 300-at fizetett meg, a maradék 100 dénár kifizetésére pedig Slava nagynénje, Dragoslava és annak férje, Dragus de Mare spalatói polgár tettek ígéretet, azonban annak csak Dragus halála utáni megfizetését vállalták.

A házasságkötés idején keletkezett dokumentumokból értesülünk Micha Madius II. fiainak nevééről is, és – ahogyan fentebb már mondtuk – első házasságából is született egy Micha nevű fia, aki a Slava családjával folytatott tárgyalásokat vezette az akkor a városi bíró tisztét viselő özvegy édesapja helyett. Valószínűleg ez a Micha Madius nem azonos a történetíróval, ha ugyanis azonosak lennének, akkor a történetíró Micha Madius születését előre kellene hoznunk az 1250–1260-as évek fordulójára. Viszont tudjuk, hogy 1358-ig aktív szereplője volt városa életének, így ha a fentebb említett két Micha Madius egy személy lenne, akkor közel 100 évet élt volna meg, mindvégig aktív korúként. Tudjuk azt is, hogy a középkorban még az uralkodócsaládok körében sem volt elképzelhetetlen gyakorlat az, hogy két gyermeküknek ugyanazt a keresztnévet adták. (I. Mátyás magyar király édesapjának, Hunyadi Jánosnak is volt egy hasonló nevű testvére.)⁴⁰ Továbbá Micha Madius krónikájában élénk érdeklődést tanúsított a Nemanja-dinasztiával kapcsolatban, sok adatot feljegyzett róluk. Ezt a kiemelt figyelmet a családi vonatkozással magyarázhatjuk, hiszen édesanyja révén kapcsolódott a szerb uralkodócsaládhoz.⁴¹

Valószínű tehát, hogy a történetíró Micha Madius – a későbbiekben Micha Madius III. néven fogjuk emlegetni – apjának második házasságából született, ezért születési dátumát legkorábban is 1284 második felére-végére tehetjük.⁴² Valószínűleg tényleg ekkor látta meg a napvilágot, hiszen először 1314-ben viselte szülővárosa bírói tisztét és (ahogyan már fentebb is láttuk) azt csak a 30. életévüket elért polgárok viselhették. Micha Madius III. névvel először egy 1311-ben kelt oklevélben találkozunk, ahol tanúként említik egy, a Szent Klára-monostor részére tett adománynál.⁴³ 1312-ben Percevalus, Spalató elöljárója a város összes törvényét összegyűjtette és egy kódexbe íratta. Ebben olvashatunk egy olyan megjegyzést, ami arra mutat, hogy történetírónk ekkor a

³⁹ A forrást idézi ČREMOŠNIK 1956. 120–121., 10. jz.

⁴⁰ ENGEL PÁL: Középkori magyar adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. Genealógia rész: Hunyadi (Corvin) tábla.

⁴¹ A szerb vonatkozású fejezetekre lásd pl. Madius 12. és 14. fejezet.

⁴² Életére lásd a korábbi szakirodalomból ŠIŠIĆ 1903. 6–9.

⁴³ 1311. február 25. (CDCr VIII. 229. sz.)

Szent Domnius-egyház körül elterülő városrész előjárója volt.⁴⁴ 1313-ban megnősült, a szomszédos Trau városában keresett magának feleséget a Cipikka patríciuscsaládban. 1314-ben városi bíró és egyúttal azon hat fős bizottság tagja is volt, amit a spalatói törvények felülvizsgálatára küldtek ki. Tudjuk, hogy 1319-ben, 1320-ban,⁴⁵ 1326-ban⁴⁶ és 1328-ban⁴⁷ is betöltötte a városi bírói tisztségét, 1327-ben pedig a városi tanács tagja volt.⁴⁸ 1328 és 1344 között semmilyen vele kapcsolatos adatra nem bukkanunk.⁴⁹ Spalató 1327 szeptemberében vetette alá magát Velence uralmának, vagyis innentől kezdve nem a magyar uralkodó alattvalójának vallotta magát.⁵⁰ Micha Madius 1344-ben újra városi bíró volt, 1355-ben⁵¹ és 1357-ben⁵² ismét ezt a tisztséget töltötte be.⁵³ Šišić Madius halálát 1358-ra tette, mert utoljára ezen év február 27-én találkozunk nevével mint városi tanácsnokkal.⁵⁴ Egy Micha Madius nevű fiáról tudunk, aki 1357 és 1359 között szerepel a forrásokban.⁵⁵

A történetíró Micha Madius unokáját valószínűleg szintén Micha Madiusnak hívták, vele 1383 és 1426 között találkozunk a forrásokban, felmenőjéhez hasonlóan sokszor volt városi bíró, diplomáciai küldetésben is járt Tvrtko bosnyák királynál.⁵⁶ Luxemburgi Zsigmond magyar uralkodótól 1412-ben kapott új adományt birtokaira.

⁴⁴ *de contrata sancti Domnii Micha Madii*. Šišić 1903. 6.

⁴⁵ 1314. szeptember 1., 1319. október, 1320. június 29. Šišić 1903. 7.

⁴⁶ 1326. január 15. (CDCr IX. 221. sz.)

⁴⁷ 1328. június 21. (CDCr IX. 330. sz.)

⁴⁸ 1326. október 3. (CDCr IX. 300. sz.)

⁴⁹ Šišić 1903. 8.

⁵⁰ KRISTÓ GYULA: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. (a továbbiakban: KRISTÓ 1988.) 77–78.

⁵¹ 1355. március 5. (CDCr XII. 213. sz.)

⁵² 1357. július 8. (CDCr XII. 320. sz.)

⁵³ Érdekes párhuzamra bukkanunk, ha végigtekintjük, mi történt azokban az években 1327-től kezdve, amikor történetírónk szülővárosa bírói tisztségét töltötte be. Mint láttuk, 1327-ben hódolt be Spalató városa Velencének. KRISTÓ 1988. 77–78.; 1344-ben I. Lajos magyar király támadást indított Horvátországba, Hahót Miklós szlavón-horvát bán vezetésével. A Knin váráig előrenyomuló sereg az erősséget nem vette ostrom alá, hanem a környéket dúlta. Nelipics özvegye békét kért, aminek a feltétele meghódolásuk volt. Mivel ez megtörtént, a sereg visszavonult, de a magyar siker nem tartott sokáig. KRISTÓ 1988. 99.; 1355-ben a Spalatótól 7 km távolságra fekvő Klissza ellen vezetett támadást Alsólendvai Miklós szlavón-horvát bán. KRISTÓ 1988. 134.; 1356-ban I. Lajos megindította támadását Velence ellen, mivel lejárt az 1348-ban 6 évre kötött fegyverszünet. 1357 júliusában Spalató városa fellázadt a velencei uralom ellen és ismét a magyar királyt vallotta urának. 1358 elején omlott össze a velenceiek dalmáciai uralma. Ezt az összecsapást zárta le az 1358. február 18-án Zárában megkötött békeszerződés. KRISTÓ 1988. 142–144.

⁵⁴ Šišić 1903. 8.

⁵⁵ Šišić 1903. 8.

⁵⁶ Šišić 1903. 8.

Az oklevélben *miles*-ként említik. Sajnos szolgálatainak mibenlétét, amivel kiérdemelte az uralkodó figyelmét, a forrás nem öröközte ránk.⁵⁷

A történetíró Micha Madius féltestvérei közül egyet hozzá hasonlóan hívtak, a másikat Micha Petrusnak, a harmadikat pedig Albertnak.⁵⁸ Micha Petrusról tudjuk, hogy 1287-ben városi bíró volt,⁵⁹ születési idejét a város már többször említett *statutum*-a miatt 1257-re vagy korábbra kell tennünk. 1341-ben elképzelhető, hogy fia szerepel egy forrásban, bár a névhasználat furcsasága miatt ezt nem tudjuk biztosan állítani.⁶⁰ Albert egy örökösödési ügyben fellépő döntőbíróként szerepel 1300-ban. Mivel bíróként nem tűnik elének, ezért születési idejéről még körülbelüli dátummal sem rendelkezünk.⁶¹

*

A de Barbazanis család hat nemzedéke történetének rövid áttekintése után nézzük meg, hogy mit tudunk mondani Micha Madius történetíró személyiségéről, műveltségéről. Micha Madius egy gazdag, befolyásos spalatói patricius család sarja, akinek felmenői apai oldalról legalább három generációra visszamenőleg a város bírójának (*iudex*) tisztségét is betöltötték időről-időre. Anyai részről pedig szerb uralkodói család leszármazottjának vallhatta magát. Műveltsége valószínűleg a korszaknak és társadalmi helyzetének megfelelő lehetett. Olvasta és ismerte az akkoriban kedvelt klasszikus latin alkotásokat, krónikájában idézeteket találunk az ovidiusi Hősnők leveleiből⁶² és Seneca Erkölcsei leveleiből.⁶³ Nem lehetünk biztosak benne, hogy olvasta Lucanus *Pharsalia* című művét, mert az általa idézett részlet szerepel Spalatói Tamás munkájában is, ezért lehet, hogy onnan vette át.⁶⁴ Nem meglepő módon ismerte a Bibliát is,

⁵⁷ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. D-VIII/28. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény 230928.

⁵⁸ ČREMOŠNIK 1956. 120.

⁵⁹ 1287. április 21. (CDCr VI. 494. sz.)

⁶⁰ *Micha de Madii Petri*. 1341. május 8. (CDCr X. 437. sz.)

⁶¹ 1300. március 31. (CDCr VII. 330. sz.)

⁶² *An nescis longas regibus esse manus?* Ovidius: Hősnők levelei. Helena levele Parishoz, 168. sor. Az idézet pontos. (Madius 23. fejezet)

⁶³ *Ab alio expecta, quod alius feceris.* (Madius 23. fejezet.) Az idézet azonban nem pontos, Seneca eredeti mondata így hangzik: *Ab alio expectes alteri, quod feceris.* (Seneca: *Epistulae morales ad Lucilium*. 15. könyv, 94. levél, 42. cap.) Maga Seneca is idézte azonban a kérdéses helyet: az eredetileg a rabszolgaként Rómába került s felszabadítása után *mimus*-szerzőként és színészként ismerté vált Publilius Syrus nevéhez köthető *Sententiae* gyűjteményben lelhető fel. Ezt Seneca nagyra becsülte és idézte, később tankönyvként használták. MICHAEL VON ALBRECHT: *A római irodalom története I-II.* Budapest, 2003. II. 79. Madius az idézett helytel valószínűleg Seneca művében találkozott, majd emlékezetből másolta be krónikájába.

⁶⁴ *qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas / et tepidum in molles zephyros excurrit lader.* Lucanus: *De bello civili seu Pharsalia*. IV. 404–405. skk. (Madius 15. fejezet)

mind az Ó-, mind pedig az Újszövetség könyveiből találunk művében szó szerint és „lazábban” idézett részeket.⁶⁵ Valószínűleg emlékezetére támaszkodva szőtte őket krónikája szövegébe. Ismerte és használta a korábban szülővárosában keletkezett munkákat, például Tamás archidiakónus művét. Spalató város történetének leírásánál többször hivatkozik régi krónikákra és legendákra, valamint költők könyveire, amiket azonban nem nevez meg. Jogban jártas férfiú volt, ez társadalmi helyzetének mintegy „természetes” következménye is. Ismerte a városi *statutum* szövegét, idézi a *Palatium letum Spaletum Salone quietum*⁶⁶ mondatot, ami a *statutum*-ban és a város pecsétjén is olvasható, de nem szerepel Tamás archidiakónusnál, ezért alkalmazását csak a *statutum* és a pecsét ismeretével magyarázhatjuk. Munkájából az is kiderül, hogy szülővárosának büszke tagja volt, öntudatos spalatói polgár.

Felvetődik a kérdés, hogy milyen nyelveken tudott történetírónk? A dalmát tengerparton beszéltek a mára már kihalt dalmát nyelvet, ami az újlatin nyelvek csoportjába tartozott. Valószínű, hogy ennek Spalató városában beszélt dialektusát használta történetírónk is a mindennapi érintkezés során. Ugyanakkor írásban a klasszikus latin szabályainak igyekezett megfelelni. Ugyanaz lehetett a helyzet, mint az Itáliában élő alkotókkal: a saját, a vulgáris latinból kinövő olasz dialektusukat beszéltek, de alkotásaikat a klasszikus (vagy általuk annak vélt) latin nyelven hozták létre. Családi kapcsolata miatt gondolhatunk arra, hogy ismerhetett esetleg egy szláv nyelvet is.

Krónikájának vezérlő fonala tágabb páttriája iránti érdeklődése. Bár a címben azt jelzi, hogy a pápák és a német-római császárok életét fogja bemutatni, ez a törekvése hamar háttérbe szorul, és helyét az Adriai-tenger keleti és nyugati partján történt események foglalják el. Ezt időnként a magyarországi események, az Anjou-család hírei, valamint a (főképpen Kelet-Közép-Európában) történt nevezetesebb események szakítják meg.

Láttuk tehát, hogy a spalatói Micha Madius III. egy gazdag és befolyásos patrícus család minden valószínűség szerint művelt és jogban jártas sarja volt,

⁶⁵ Az Ószövetségből idéz a Prédikátor Könyvéből (10,16: *Vae tibi, terra, cuius rex est puer et cuius princeps mane commedunt*; Madius 21. fejezet, szó szerinti idézet) és Ézsaiás Könyvéből (3,5: *Tumulabitur puer contra senem et ignobilis contra nobilem*; Madius 21. fejezet, szó szerinti idézet). Az Újszövetségből a Lukács Evangéliumából származó idézetek: 1,52: *Deposuit de sede potentes et exaltavit humiles* (szó szerinti, Madius 18. fejezet); 2,14: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis* (in terra-tól szó szerinti idézet). Ugyanakkor több olyan szóképpel, szóösszetétellel találkozunk Madiusnál, amik szintén bibliai előképekre vezethetőek vissza: így a *Leo rugiens* (Madius 23. fejezet) Péter apostol 1. levelének 5,8-ban, az *in ore gladii* (Madius 23. fejezet) pedig Lukács 21,24-ben lelhető fel.

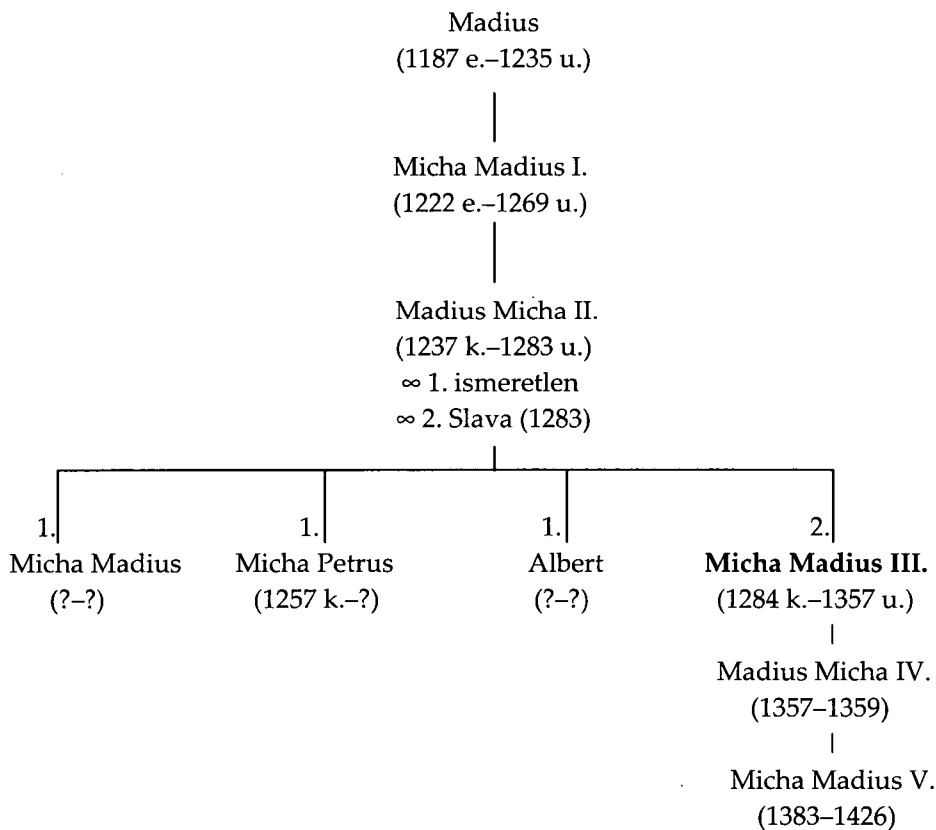
⁶⁶ Madius 15. fejezet

aki távoli rokonságot tartott a szerb uralkodócsaláddal is. Krónikája, bár nem része a magyar történetírói hagyományoknak, mégis fontos a magyar középkori kutatói számára is, hiszen általa új nézőpontot fedezhetünk fel: megtudhatjuk, hogy egy, magát nem a magyar király alattvalójának valló, de az ország és I. Anjou Károly sorsát figyelemmel kísérő, művelt ember mit tartott fontosnak feljegyezni a Magyarországon és a környezetében megtörtént eseményekből a XIII–XIV. század fordulóján.

Függelék

Micha Madius családfája

(A családfán azok a személyek szerepelnek, akiket bizonyosan a történetíró Micha Madiushoz tudunk kötni.)

ÉVA B. HALÁSZ

**Micha Madius de Barbazanis
– a Historiographer and Nobleman from Split**

Micha Madius, the nobleman from Split wrote a chronicle titled *De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secunde partis de anno Domini MCC nonagesimo*. This paper deals with his life and the scholar historiography about his chronicle.

PITI FERENC

Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXVI. kötetéhez (1342)*

*Stephano Petrovics,
annum aetatis suae sexagesimum agenti,
cum amicitia et honore*

2007 őszén, tehát immár 6 éve jelent meg a címben jelzett könyvem, ami, hasonlóan a többi Anjou-kori Oklevéltár-kötet¹hez, igyekezett a minél nagyobb teljességre törekedve összegyűjteni az adott év oklevéltermését. Természetesen az ilyen, nagyobb volumenű gyűjtőmunkákat igénylő forráskiadások esetén mindig adódhatnak a legjobb szándék ellenére is hiányok egy adott kötetben: ezek egy része nyilván a szerző mulasztásaiból fakad, más részük az általa használt segédletek hiányaiból, pontatlanságaiból – netán bővüléseiből, amikre csak utóbb derül fény.²

Az alább olvasható pótlások (regeszták) szerencsére a kötetben szereplő anyagnak csak kis részét teszik ki, zömében pápai okleveleket érintenek, így az akkori gyűjtés és feldolgozás, reményeim szerint, mostani szemmel nézve is kellően alaposnak nevezhető. Természetesen előbb-utóbb a többi Anjou-oklt. kötetnél is érdemes lesz az efféle pótlásokat elvégezni, akár az ehhez hasonló önálló tanulmányokban is, az ittenihez hasonló okok miatt.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00429/10/2) támogatásával készült.

¹ Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. ALMÁSI TIBOR (XI–XIV.), BLAZOVICH LÁSZLÓ (VII–VIII., X., XXI.), GÉCZI LAJOS (VII., IX–X., XXI.), B. HALÁSZ ÉVA (XXXVIII.), KÓFALVI TAMÁS (XIV.), KRISTÓ GYULA (I–VI., XVII., XIX.), MAKK FERENC (XIX.), PITI FERENC (XX., XXII–XXIV., XXVI–XXIX.), SEBŐK FERENC (XXV., XXXI.), TEISZLER ÉVA (XXXIV.), TÓTH ILDIKÓ (XV.). Budapest–Szeged, 1990–. A továbbiakban a szövegben szereplő rövidítéseket e sorozat szokása alapján tüntetem fel, csak azokat feloldva itt, amik az eddigi kötetekben még nem szerepeltek. A tanulmányban, amennyiben nincs külön megkülönböztetés, a számok az 1342-es kötet regesztaszámait jelentik.

² A kötet kéziratának készítése idején még a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti anyagának 2003-ban megjelent adatbázisát – A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL-DF 4.2). CD-ROM. Szerk. RÁCZ GYÖRGY. Budapest, 2003. – használhattam. Azóta megjelent ennek bővített verziója – Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára (DL-DF. 4.3). DVD-ROM. Szerk. RÁCZ GYÖRGY. Budapest, 2008. – is. Ráadásul a kutatás minőségében hatalmas előrelépést hozott a közelmúltban megvalósított, kevés kivétellel a teljes DI/DF. állományt fényképekben is tartalmazó, internetről immár bárki által akár otthonról is elérhető, nagy jelentőségű adatbázis (www.mol.arcanum.hu/dldf), ami a korábbi adatbázisokat bővítette és bizonyos, pl. datálási tévedései egy részét korrigálta is. A tanulmány végi táblázat adatait (amik megmutatják, hogy a felsorolt tételek miért maradtak ki az 1342-es kötetből) tehát már ennek, s nem a korábbi verzióknak az adataihoz viszonyítva adom meg.

Az újabb oklevélkivonatok előtt fontos jelezni, hogy az adatbázis bővülésével az 1342. évi kötetben még csak kiadások alapján készített egyes regesztákhoz immár Df.-jelzetek is megadhatók:

36.: jan. 25., XII. Benedek pápa. Reg. (másodpéldány): Df. 292704.

187.: máj. 7., szebeni szász szék. E.: Df. 292180., Á.: Df. 292183.

243.: máj. 21., VI. Kelemen pápa. Df. 292286. R.: Déprez-Mollat, VI. Kelemen A. 5–8., 10., 19–56. számok. K.: Mon. Vat. Slov. III/2. 34–35., 35., 35–36. (Ezekből kiderül, hogy az oklevél nem csak I. Károly királynak és Erzsébet királynénak, hanem az esztergomi érseknek is szólt.)

353.: júl. 1., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292291.

367.: júl. 8., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292262. és 292705. K.: Mon. Vat. Slov. III/2. 38–41.

390.: júl. 19., VI. Kelemen pápa. Reg. (másodpéldány): Df. 292708.

424.: aug. 8., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292266. és 292705.³

487.: szept. 15., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292293.

503.: szept. 23., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292300. és 292712.

546.: okt. 16., VI. Kelemen pápa. Reg.: Df. 292296.

573.: nov. 8., külhoni főpapok. E.: Df. 292201.

634.: dec. 6., vasvári kápt. E. (másodpéldány): Df. 209155.

1342. ápr. 29. Székelyvásárhely

Székelyvásárhelyi (Forum Sicularum) Ábrahám, István mester Thylegd-i főesperes helyettese függőpecsétetes oklevelében igazolja, hogy színe előtt szentannai (S. Anna) Simon fia János fiai: Ábrahám, Péter és János – Fábián szentgyörgyi (S. Georgius), Pál Erne-i, Bertalan szentkirályi (S. Rex), Bertalan Madaras-i, Gergely szentiváni (S. Johannes) és István szentmiklósi (S. Nicolaus) plébános jelenlétében – felszabadították szolgaságából (utódaival együtt) Theke Pétert, akit halálos ágyán már apjuk is megajándékozott az arany szabadsággal. D. in foro Sicularum, in fe. Petri mart., a. d. 1342.

Reg.: Ba. Erdélyi kápt. mlt. 1. 131. (Beke 8. 1033.) (Df. 277306.)

R.: Erdélyi okm. III. 85. sz.

[1342.] máj. 20. Avignon

[VI.] Kelemen pápa kijelenti, hogy csakis ő rendelkezhet azokról az egyházi javadalmakról és tisztségekről, amiket elhunyt előde, XII. Benedek pápa a maga

³ A regeszta Theiner I. és Vespr. II. kiadásai alapján készült, amik csak bizonyos formulás részeket hagytak ki, így ezt a forrást itt nem közlöm újra.

rendelkezése alá vont, de nem töltette be őket. D. Avinione, XIII. Kal. Jun., pápasága 1. évében. [1342.]

K.: Mon. Vat. Slov. III/2. 31–32.

R.: VI. Kelemen A. 3. sz. (Mind ASV. Reg. Vat. Vol. 152. fol. 9r. nr. 9. és Vol. 214. fol. 14v. nr. 9. alapján.)

1342. júl. 1. v. utána

Péter erdélyi alvajda 1342. évi nyílt oklevele szerint megjelentek előtte júl. 1-jén (oct. Nat. Johannis Bapt.) Zamus faluban egyrésről Mykud bán fia Miklós fiai: János, László, Miklós és Leukes mesterek, másrésről János comes Olnuk-i nemes, és előbbieket elmondták, hogy ők Jánost a Gyrukuth nevű földrészt (ami szomszédos János Olnuk nevű földjével v. birtokával) ügyében az alvajda elé hosszan húzódó perbe vonták, de végül a Gyrukuth nevű völgynek az Olnuk birtok régi határain belül fekvő caput-ját visszaadták Jánosnak.

Tá.: Jármai Péter erdélyi alvajda, 1364. okt. 13. > Uő., 1364. okt. 25. AL. Kolozsvár. Bethlen cs. iktári lt. 10. (Df. 255009.)

R.: Erdélyi okm. III. 98. sz.

K.: Doc. Rom. Hist. XII. 347–348.

[1342.] júl. 1. Avignon⁴

[VI. Kelemen pápa] az egri püspöknek és az esztergom-előhegyi Szt. Tamás[egyház] prépostjának. A váci püspök collacio-jához tartozó váci prepositura, amit egykor János prépost bírt, annak minapi halálával megüresedett, ezért utasítja őket, hogy Domokos Zygetfen-i [!] főeperest, váci kanonokot vezessék be e prepositura, jogai és tartozékai tulajdonába, védjék meg azokban, részeltessék annak jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből, az ellentmondásokat pápai hatáskörrel csitítva. Mindez akkor is érvényes, ha ellenkezik a váci egyház statutum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a váci püspöknek és a káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ennek terén. Ha Domokos nem tud jelen lenni a váci egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, Domokos pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. Domokosnak a váci egyházban főesperessége, kanonoksága és prebendája van, de ha a prepositura tulajdonába bevezetik, a főesperességről le kell mondania. D. Avinione, Kal. Jul., [pápaságának] 1. évében. [1342.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 152. fol. 207v–208r. (Df. 292291.)

⁴ Az oklevélről Theiner igen kivonatatos közlése alapján készült regeszta (353.), de az újabb jelzet alapján itt bővebb regeszta adható, s ez a kötetben levőt kiváltja. A vonatkozó *supplicatio*: 352.

[1342.] júl. 8. Avignon

[VI. Kelemen pápa] [I.] Lajosnak, [I.] Károly király (U) elsőszülöttjének és János, Cseho. (Bo) királya elsőszülöttje: Károly, Moravia őrgrófja elsőszülöttjének, Margitnak. Azoknak, akiket (vér)rokonság köt össze, a szent kánonok a házasságot tilalmazzák, de a pápa teljhatalmánál fogva és megfontolás alapján ez alól különös kegyvel felmentést adhat. Kérésükre, miszerint annak érdekében, hogy az [I.] Károly király (Lajos apja) és János király (Margit nagyapja) közötti jó viszony új szövetséggel erősödjön, szeretnék összeházasítani Lajost a vele harmad-, ill. negyedfokon vérrokon Margittal, ezért a pápa a rokonság ügyében adjon felmentést, Kelemen ezt teljesíti a személyek magas rangja miatt s hogy e király(ság)ok között a béke megmaradjon, és a házasságból születendő utódot törvényesnek fogadja el. D. Avinione, VIII. Id. Jul., [pápasága] 1. évében. [1342.] **Reg.:** ASV. Reg. Aven. Vol. 67. fol. 50v–51r. (Df. 292712.)

K.: Klicman 50. sz. és Mon. Vat. Slov. III/2. 37–38. (ASV. Reg. Vat. Vol. 155. fol. 178r. nr. 53. alapján.)

[1342.] júl. 22. Avignon

[VI. Kelemen pápa] az erdélyi püspöknek. Színe előtt György erdélyi egyházmegyei pap elmondta, hogy törvénytelen születésű, de neki Gaucelin [fia:] Péter, XII. Benedek pápa azon részeken levő nunciusa [?] azt mondta, hogy a pápától hatáskört bír, és Györgyöt, hogy felvehesse az összes rendet, felmentette (dispensatio), azzal, hogy György 6 hónapon belül menjen az apostoli székhöz és attól is kérje a felmentést. György tehát Péter felmentése alapján felvett minden szent rendet, s most kérte, hogy e rendeket megtarthassa és egyházi javadalmakat bírha. Mivel ezen pap...

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 61. fol. 156r. (Df. 292708.) Foltos, hiányos.

Megj.: A keltezés OL-adatbázisé, a forráson dátum nem látszik, emellett a fotón nem került rögzítésre, hogy a pápa miként rendelkezett, mivel a regisztrum szövege visszautal egy korábbi teljes kérvényre, aminek formulás pápai rendelkezését ide nem másolták már be, ill. az nem került lefotózásra.

[1342.] aug. 8. Villanova

[VI. Kelemen pápa] néhai Simon [fia:] Jakabnak. Egykor XII. Benedek pápa minden üres és megüresedő egyházi tisztség (dignitas, personatus, officium), kanonokság és prebenda feletti rendelkezést saját hatáskörébe vont, majd halála után, mikor Kelemen lett a pápa, ő egy hónapon belül ugyanígy rendelkezett. Mivel a bácsi egyház (kalocsai egyházmegye) kanonoksága, prebendája és prepositura-ja Bliua-i Chama ottani prépost és kanonok még XII. Benedek idején bekövetkezett halálával megüresedtek, s mivel ezekről a pápán kívül más

nem rendelkezhet, Kelemen mindezeket Jakabnak biztosítja minden joggal és tartozékkal, érvénytelennek tekintve, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a bácsi egyház statútum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a kalocsai érseknek és a bácsi káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ezek terén. Ha Jakab nem tud jelen lenni a bácsi egyház statútum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, Jakab pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. Jakab jelenleg a zágrábi egyházban olvasókanonokságot, a zágrábi, pécsi és titeli egyházakban (kalocsai egyházmegye) kanonokságot és prebendát bír, de ezek közül az olvasókanonokságról le kell mondania. D. apud Villamnovam, avignoni egyházmegye, VI. Id. Aug., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja a pécsi püspököt és a budai (veszprémi egyházmegye) prépostot, hogy Jakabot vezessék be e kanonokság, prebenda és prepositura s ezek jogai és tartozékai tulajdonába, védjék meg azokban, fogadtassák kanonokká a bácsi egyházban, biztosítsanak neki stallum-ot a kórusban és helyet a káptalanban a kanonoki jog teljességével, részeltessék mindezek jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.⁵

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 56. fol. 318v–319r. (Df. 292705.) = ASV. Reg. Vat. Vol. 147. fol. 151v–152r. (Df. 292264.)

[1342.] aug. 21. Villanova

[VI. Kelemen pápa] megfontolva Bertrand, Szt. Márk-titulusú kardinális pap kérését, Zakeres-i (!) néhai László fia: Lászlónak a váradi egyházban kanonokságot és üres v. megüresedő prebendát biztosít minden joggal és tartozékkal, amit László az üresedésről való értesülés után 1 hónapon belül elfogad. A pápa inti a váradi püspököt és káptalant, akikhez ezen egyházban a prebendák collacio-ja tartozik, hogy arról ne rendelkezzenek, mert érvénytelennek tekinti, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a váradi egyház kanonokai számával, statútum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a püspöknek és a káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ezek terén. Ha László nem tud jelen lenni a váradi egyház statútum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, László pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. D. apud Villamnovam, avignoni egyházmegye, XII. Kal. Sept., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja az esztergomi Szt. Tamás-egyház és a váradi Szt. Mária-kisebb egyház prépostját, hogy Lászlót vezessék be e kanonokság és az üres v. megüresedő prebenda s ezek jogai és tartozékai tulajdonába, védjék meg azokban, fogadtassák

⁵ A vonatkozó *supplicatio*: 350.

kanonokká a váradi egyházban, biztosítsanak neki stallum-ot a kórusban és helyet a káptalanban a kanonoki jog teljességével, részeltessék mindezek jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.⁶

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 69. fol. 118r–119r. (Df. 292713.) = ASV. Reg. Vat. Vol. 153. fol. 360v–361r. (Df. 292297.)

[1342.] szept. 2. Villanova

[VI. Kelemen pápa] Konrád [fia:] Péternek a Wroclaw-i egyház kanonokságát és prebendáját biztosítja. A bevezetéssel többek között a csanádi püspököt bízza meg. D. apud Villamnovam, avignoni egyházmegye, IV. Non. Sept., [pápaságának] 1. évében. [1342.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 153. fol. 165r-v. (Df. 292265.)

[1342.] szept. 15. Avignon⁷

[VI. Kelemen pápa] Sándor [fia:] Lukács erdélyi egyházmegyei klerikusnak. Mivel a pápa a minap néhai Simon [fia:] Jakabnak a kalocsai egyházmegyei bácsi egyház üresedésben levő kanonokságát, prebendáját és prepositura-ját biztosította, azzal, hogy amint ezek tulajdonába Jakabot bevezetik, a zágrábi egyházban bírt olvasókanonokságáról mondjon le, miként ez Kelemen ez ügyben kiadott oklevelében szerepel, ezen olvasókanonokságot a pápa Lukácsnak rezerválja minden joggal és tartozékkal, intve a zágrábi püspököt és káptalant, akikhez ezen egyházban az olvasókanonokság collacio-ja tartozik, hogy arról ne rendelkezzenek, mert érvénytelennek tekinti, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a zágrábi egyház statutum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír erről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a zágrábi püspöknek és káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ennek terén. Ha Lukács nem tud jelen lenni a zágrábi egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, Lukács pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. Lukács korábban a Tytul-i prépost collacio-jához tartozó javadalmat eszközölt ki a pápától annak oklevelével, de azt Kelemen érvénytelennek nyilvánítja. D. Avinione, XVII. Kal. Oct., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja a Zagabria-i [!] Szt. Mária-monostor apátját és a pécsi prépostot, hogy Lukácsot ezen olvasókanonokságba (amennyiben megüresedett) s annak jogai és tartozé-

⁶ A vonatkozó *supplicatio*: 448.

⁷ Az oklevélről Theiner igen kivonatatos közlése alapján készült regeszta (587.), de az újabb jelzet alapján itt bővebb regeszta adható, s ez a kötetben levőt kiváltja. A vonatkozó *supplicatio*: 486.

kai tulajdonába vezessék be, védjék meg azokban, részeltessék annak jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 66. fol. 60v–61r. (Df. 292711.) = ASV. Reg. Vat. Vol. 152. fol. 274r–274v. (Df. 292293.)

[1342.] okt. 5. Avignon

[VI. Kelemen pápa] Vilmosnak (Guillelmus), akit a minap nevezett ki a római szentegyház kardinális diakónusának, az esztergomi, kalocsai és gneznói provincia-ban meghatározatlan számú, bármilyen rendi és típusú, üresedésben levő tisztséget és javadalmat rezervál, amik éves bevételei nem haladják meg az 500 márka ezüstöt, s amiket a kardinális az üresedésről való értesülés után egy hónapon belül elfogad, minden joggal és tartozékkal. Inti a mondott provincia-k érsekeit és suffraganeus-aikat, akikhez ezen javadalmak collacio-ja tartozhat, hogy ezekről ne rendelkezzenek, mert a pápa érvénytelennek nyilvánítja, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekedne. Mindez érvényes XXII. János és XII. Benedek pápáknak az ezen provincia-kban levő javadalmakról tett rendelkezései ellenére is, és akkor is, ha ellenkezik az adott egyház (ahol a Vilmos által elfogadott tisztség v. javadalom van) statutum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a mondott érsekeknek és suffraganeus-aiknak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők e téren, v. hogy Vilmos semmilyen rendet (regularis ordo) nem vallott meg. Ha Vilmos nem tud jelen lenni az adott egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le. Egyazon egyházban Vilmos nem bírhat két tisztséget (dignitas, personatus, officium) és két prebendát. D. Avinione, III. Non. Oct., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja többek között a csanádi (Cenad) és nyitrai püspököt, hogy a mondott provincia-kban Vilmosnak rezervált és általa elfogadott javadalmakba, azok jogai és tartozékai tulajdonába vezessék be és védjék meg azokban, kanonokságok és prebendák esetén fogadtassák kanonokká az adott egyházban, biztosítsanak neki stallum-ot a kórusban és helyet a káptalanban a kanonoki jog teljességével, részeltessék e javadalmak jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 57. fol. 278r–279v. (Df. 292706.)

K.: Mon. Vat. Slov. III/2. 42–45.

R.: Bull. Pol. II. 30. sz.

[1342.] okt. 6. Avignon⁸

[VI. Kelemen pápa] Imbertus-nak, a 12 apostol-bazilika kardinális papjának. Tekintve, hogy az esztergomi egyházmegyei pozsonyi egyház lélekgondozással járó prepositura-ja megüresedett (mivel a pápa Tamás [fia:] Mihály korábbi prépostot a váci egyházba léptette elő), és erről a pápán kívül más nem határozhat, ugyanis a megüresedett egyházi tisztségek és javadalmak feletti rendelkezést önmagának tartotta meg, e prepositura-t minden joggal és tartozékkal Imbertus-nak adja (aki eddigi tisztségeit és javadalmait megtarthatja), érvénytelennek tekintve, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a pozsonyi egyház statutumaival és szokásaival, v. ha az apostoli szék korábban megengedte az esztergomi érseknek és a pozsonyi káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ennek terén. Ha Imbertus nem tud jelen lenni a pozsonyi egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le. D. Avinione, II. Non. Oct., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja többek között az avignoni prépostot, hogy Imbertus-t e prepositura jogai és tartozékai tulajdonába vezesse be és védje meg, annak jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből részesesse. D. ut supra.

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 152. fol. 77v–78r. (Df. 292287.)

K.: Mon. Vat. Slov. III/2. 46–47.

[1342.] okt. 6. Avignon

[VI. Kelemen pápa] a pécsi és csanádi püspöknek, valamint a győri egyházmegyei Szt. Márton-monostor apátjának. A minap értesült Vilmos (Guillermus), a S. Maria in Cosmedin[egyház] kardinális diakónusa panaszából, hogy számos egyházi s világi előkelő és közösség jogtalanul elfoglalják a pápától kapott tisztségeinek és javadalmainak területeit, jogait, bevételeit és jövedelmeit, v. az elfoglalóknak segítséget adnak, s Vilmosnak számtalan zaklatást és jogtalanságot okoznak. Ezért Vilmos kérte, hogy ez ügyben a pápa róla gondoskodjon. Kelemen ezért utasítja a címzetteket, hogy ha Vilmos v. képviselői felkeresik őket, a kardinálisnak nyújtssanak védelmet a zaklatók ellenében, javai visszaszerzésében, az elfoglalókat, zaklatókat és lázadókat pedig, bármilyen rendűek és rangúak is legyenek, egyházi fenyítéssel csillapítsák (akkor is, ha az apostoli szék ezeknek megengedte, hogy kiközösíteni, felfüggeszteni v. interdictum alá vetni őket nem lehet), s ha kell, ehhez

⁸ Az oklevélről Theiner igen rövid kivonata alapján készült regeszta (526.), de az újabb jelzet és kiadás alapján itt bővebb regeszta adható, s ez a kötetben levőt kiváltja. A vonatkozó *supplicatio*: 525., annak újabb kiadása: Rábik, Reg. Suppl. 42–43. (ASV. Reg. Suppl. Vol. 3. fol. 254v. alapján.)

hívjanak segítségül világi karhatalmat. D. Avinione, II. Non. Oct., [pápasága] 1. évében. [1342.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 151. 193r-v. nr. 18. (Df. 292283.)

[1342.] okt. 6. Avignon

[VI. Kelemen pápa] azonos tartalmú oklevele az olomouci és egri püspöknek, valamint ismételten a győri egyházmegyei Szt. Márton-monostor apátjának. D. Avinione, II. Non. Oct., [pápasága] 1. évében. [1342.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 155. fol. 136r-v. (Df. 292298.)

K.: Klicman 115. sz.

[1342.] okt. 16. Avignon⁹

[VI. Kelemen pápa] Wolko-i Jánosnak. Egykor XII. Benedek pápa minden üres és megüresedő kanonokság, prebenda és javadalom feletti rendelkezést a saját hatáskörébe vont, majd halála után, mikor Kelemen lett a pápa, ő egy hónapon belül ugyanígy rendelkezett. Mivel a pécsi egyház kanonoksága és prebendája Chama ottani kanonok még XII. Benedek idején bekövetkezett halála miatt megüresedett, s mivel ezekről a pápán kívül más nem rendelkezhet, továbbá az ostiai (Portuensis) püspök Jánosnak, mint káplánjának érdekében előadott kérését figyelembe véve, Kelemen mindezeket Jakabnak biztosítja – annak ellenére is, hogy a Passaga-i Szt. Péter-egyházban (pécsi egyházmegye) kanonoksága van, prebenda reményével –, minden joggal és tartozékkal, érvénytelennek tekintve, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a pécsi egyház statutum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a pécsi püspöknek és káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ezek terén. Ha László nem tud jelen lenni a pécsi egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, László pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. D. Avinione, XVII. Kal. Nov., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja az esztergomi és a zágrábi prépostot, hogy Lászlót vezessék be a kanonokság, prebenda és jogaik s tartozékaik tulajdonába, védjék meg azokban, fogadtassák kanonokká a pécsi egyházban, biztosítsanak neki stallum-ot a kórusban és helyet a káptalanban a kanonoki jog teljességével, részeltessék mindezek jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.

Reg.: ASV. Reg. Aven. Vol. 63. fol. 237v–238v. (Df. 292710.) = ASV. Reg. Vat. Vol. 153. fol. 22v–23r. (Df. 292296.)

⁹ Az oklevélről Theiner igen rövid kivonata alapján készült regeszta (546.), de az újabb jelzet alapján itt bővebb regeszta adható, s ez a kötetben levőt kiváltja. Az ostiai püspök *supplicatio*-ja: 545.

[1342.] okt. 24. Avignon¹⁰

[VI. Kelemen pápa] Campellum-i Bon Jánosnak (Boniohannes) a váradi egyházban kanonokságot biztosít és üres v. megüresedő prebendát és tisztséget (dignitas, personatus, officium) rezervál minden joggal és tartozékkal, amit László az üresedésről való értesülés után egy hónapon belül elfogad. A pápa inti a váradi püspököt és káptalant, akikhez ezen egyházban a prebendák és tisztségek collacio-ja tartozik, hogy azokról ne rendelkezzenek, mert érvénytelennek tekinti, ha bárki bármilyen hatáskörrel ezzel szemben cselekszik. Mindez érvényes akkor is, ha ellenkezik a váradi egyház kanonokai számával, statutum-aival és szokásaival, v. ha valaki pápai v. legátusi oklevéllel bír ezekről, v. ha az apostoli szék korábban megengedte a püspöknek és a káptalannak, hogy senki elfogadására nem kötelezhetők ezek terén. Ha János nem tud jelen lenni a váradi egyház statutum-ai és szokásai megőrzéséről szóló eskün, azt képviselője tegye le, János pedig majd akkor, ha személyesen ott jár. János jelenleg Orod-i főesperességet és a csanádi egyházban kanonokságot s prebendát bír, de ha a váradi egyházban a mondott tisztséget elfogadja, a főesperességről le kell mondania. D. Avinione, IX. Kal. Nov., [pápasága] 1. évében. [1342.] Utasítja a váradi és csanádi prépostot, valamint az esztergomi egyházmegyei Pathack-i plébánost, hogy Jánost vezessék be e kanonokság és elfogadásuk esetén az üres v. megüresedő prebenda, tisztség és jogaik s tartozékaik tulajdonába, védjék meg azokban, fogadtassák kanonokká a váradi egyházban, biztosítsanak neki stallum-ot a kórusban és helyet a káptalanban a kanonoki jog teljességével, részsztellessék mindezek jogaiból, jövedelmeiből és bevételeiből. D. ut supra.¹¹

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 152. fol. 316r-v. (Df. 292294.)

¹⁰ Regesztája: 611., ami az alapjául szolgáló igen rövid és téves keltezésű (VIII. Kal. Dec.) Theiner-kiadás miatt nov. 24-i dátummal szerepel.

¹¹ A vonatkozó *supplicatio*: 522.

OL-lista szerinti dátum, kiadó, jelzet	Korrigálás/pontosítás/megjegyzés
1342. ápr. 7. u. Esztergomi kápt. Dl. 87387.	1341. dec. 18.
1342. ápr. 15. Sáros megye. Dl. 47897.	Frank fia Mihály sárosi alispán szereplése miatt 1356–1367 közötti.
1342. ápr. 19. Vasvári kápt. Dl. 99997.	1402. ápr. 21.
1342. máj. 1. Nagybíró. Dl. 32195.	A forrás hiányos és fakult volta miatt a kibocsátó neve és a pontos év nem olvasható ki (az 1340-es években kelt).
1342. jún. 11. Vasvári kápt. Df. 253122.	Valószínűleg 1362.
1342. jún.22. Nyitrai kápt. Dl. 72820.	1343. jún. 15.
1342. jún. 22. VI. Kelemen pápa. Df. 272331.	1265. jún. 22. IV. Kelemen pápa.
1342. aug. 14. Erzsébet királyné. Df. 237254.	Év nélküli.
1342. aug. 24. I. Lajos király. Df. 250541.	Az újkori Má. téves, 1324. évet ad, de ebből még 1342. évi javított keltezése nem következik.
1342. okt. 2. I. Lajos király. Df. 210414.	1343. okt. 2.
1342. Brassó város. Df. 286636. és 286637.	Év nélküli.

FERENC PITI

**Additions to the Volume XXVI of Series
„Charters of the Angevin Era” (1342)**

The author of this article published his book 6 years ago in which almost 700 excerpts of charters illustrating the Hungarian Angevin era (1301–1387) were issued from the year of 1342. This study contains some excerpts of charters which were unpublished in 2007 and have been found since that time from the year of 1342, completing this way the above mentioned book.

A Hathalmi család középkori genealógiája

A névadó helység

A Hathalmi család nevét a jelenleg Bakonytamási közigazgatási határai között elhelyezkedő, a Sokorói dombság keleti nyúlványain fekvő¹ Veszprém megyei Hathalompusztáról² vette, amivel mind a középkori, mind a későbbi forrásokban Hathalom (*Hotholm*,³ *Hotholon*,⁴ *Hathalm*,⁵ *Hathalom*,⁶ *Hothholm*,⁷ *Hothhalm*,⁸ *Hothalm*⁹) formában találkozhatunk. A helységet egyedüli módon csak az 1857-ben készült kataszteri térkép nevezi *Hétholmnak*.¹⁰ A helynév egyébként a 'hat' számnév és a 'halom' névszó összetételéből származik, de eredetére a néphagyomány és a XIX. századi irodalom ettől eltérő magyarázatokat igyekezett adni. Rómer Flóris azt feltételezte, hogy Hathalom az egykor itt élő népes hód családokról kapta nevét.¹¹ Ebenhöch Ferenc az itt előkerült leletek ismertetéséről írott cikkében – nyilvánvalóan az akkori eredmények hatására – úgy vélte, hogy Hathalom neve a 'holthalom' kifejezésből ered.¹² A helyi néphagyomány

¹ FUTÓ JÁNOS: Veszprém megye természetföldrajzi és geológiai viszonyai. In: Veszprém megye monográfiája I. Szerk. GALAMBOS ISTVÁN. Veszprém, 2009. 13.; Magyarország régészeti topográfiája 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Szerk. TORMA ISTVÁN. Budapest, 1972. (a továbbiakban: MRT 4.) 60.

² Hathalom ma is lakott pusztá, 1990-ben 11 lakóházzal rendelkezett. A Magyar Köztársaság helységnévtára 1995. Budapest, 1995. 185.; Lásd még CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 233., 272–273.

³ 1274: NAGY IMRE: Hazai Okmánytár VIII. Budapest, 1891. 167–168. (130. sz.)

⁴ 1397: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár és Fényképgyűjtemény. (a továbbiakban: DL és DF) DL 49897.

⁵ 1385: DL 91898.

⁶ 1405: DL 42482.

⁷ 1420: DF 275852.

⁸ 1421: DL 90385.

⁹ 1423: DL 48443.

¹⁰ A helységgel kapcsolatban lásd ILA BÁLINT-KOVACSICS JÓZSEF: Veszprém megye helytörténeti lexikona I. Budapest, 1964. (a továbbiakban: VMHL) 198.; Hathalom területén valójában hét halom található: MRT 4. 60.

¹¹ „A gerencséri vizenyős lapály végén fekszik a régiek szerint hódhalmi – manap pedig mint akarják hat halomtól – hathalmi pusztá. (...) a mult század [ti. a 18. század] végével még itt létezett tavakban hódok laktak.” RÓMER FLÓRIS: A Bakony. Természettudományi és régészeti vázlat. Győr, 1860. (Reprint kiadása: Pápa, 2010.) 161.

¹² EBENHÖCH FERENC: A Veszprém megyei hathalmi sírhalmok. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Naggyűlésének Munkálatai, 1874. 265.

ugyancsak előszeretettel kapcsolta az itteni régészeti leleteket¹³ a honfoglaláskori vezérek alakjához,¹⁴ a helynevet ugyanakkor a halmokhoz is kötötte. A bakonytamásiak a XX. század második felében eredetükkel kapcsolatban kétféle hagyományt ismertek. Az egyik szerint „a hét vezér akart itt gyűlést tartani, ezért készítették a halmokat. Hat kész lett, de a hetedik nem. Így nem is tartották meg a gyűlést. Mások szerint a törökök hordták össze a halmokat, mindenki egy sapka földet hozott.”¹⁵

A helység első ismert írásos adata a XIII. század végéről származik. 1273-ban a magyar trónra aspiráló II. Ottokár cseh király hatvanezer főre becsült sereggel betört Magyarországra, s augusztus–szeptember hónapban elfoglalta többek között Győrt, majd elérte Pannonhalmát és térségét.¹⁶ Győr várának elfoglalása után kisebb veszteséget szenvedett Hathalomnál (*prope Hotholm*). Az eseményt IV. László királynak az az 1274-ben kelt oklevele örököltette meg, amiben Kenéz fia Jánosnak és György fia Pálnak birtokot adományozott azért, mert e helyen a csehektől megvédték a lakosságot.¹⁷ Legközelebb Csák nembeli István fiai, Péter és István szerzett birtokai között sorolták fel 1326-ban, amikor a testvérek *Hotholm possessio*-t több más javaikkal egyetemben elcserélték I. Károly királlyal,¹⁸ aki *Hothalmfeuldu* birtokot 1337-ben¹⁹ Hektor fia Miklósnak

¹³ Hathalom területéről bronzkori, avarkori, későközépkori és újkőkori leletek kerültek felszínre, amiket a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum őriz, de lelőhelyeiről a Magyar Nemzeti Múzeum is számos római és középkori emlélellett gazdagodott, lásd HUSZÁR LAJOS: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 1 (1963) 152.; ÉRI ISTVÁN–GOPCSA KATALIN–GEDAI ISTVÁN–HUSZÁR LAJOS: Újabb Veszprém megyei éremleletek. Uo. 6 (1967) 90.; BÁNDI GÁBOR: A mészbetétes edények népe észak-dunántúli csoportjának kialakulása és elterjedése. Uo. 11 (1972) 41–58.; MITHAY SÁNDOR: Bronz-, avar és középkori leletek Bakonytamási-Hathalom-pusztáról. (Anyagközlés) Pápai Múzeumi Értesítő 5 (1995) 200–205.; ILON GÁBOR: Újabb avar kori sírok Bakonytamásiból. Uo. 5 (1995) 191–199.; ILON GÁBOR: A Magyarország régészeti topográfiája 4. kötetének (hajdani pápai járás) kiegészítése 1970–1994. Uo. 5 (1995) 67–74.

¹⁴ NY. NAGY ISTVÁN: Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye. Pápa, 2000. 80.

¹⁵ Veszprém megye földrajzi nevei 2. A pápai járás. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Budapest, 1987. 98.

¹⁶ KRISTÓ GYULA: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. H.n., 2003. 186–187.

¹⁷ DL 70147. Az oklevél 1274. február 22.–szeptember 3. között keletkezett, lásd SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Budapest, 1987. 2458. Említi RAINER PÁL: Veszprém megye Árpád-kori öröksége. In: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XVI. Veszprém, 1996. 9.

¹⁸ Anjou-kori Oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. Szerk. ALMÁSI TIBOR (XI–XIV.), BLAZOVICH LÁSZLÓ (VII–VIII., X., XXI.), GÉCZI LAJOS (VII., IX–X., XXI.), B. HALÁSZ ÉVA (XXXVIII.), KÓFALVI TAMÁS (XIV.), KRISTÓ GYULA (I–VI., XVII., XIX.), MAKK FERENC (XIX.), PITI FERENC (XX., XXII–XXIV., XXVI–XXIX.), SEBŐK FERENC (XXV., XXXI.), TEISZLER ÉVA (XXXIV.), TÓTH ILDIKÓ (XV.). Budapest–Szeged, 1990–.

adományozta. Miklós utódai magukat e birtokról később Hathalminak nevezték. A család a XVI. században elpusztásodó²⁰ helységet a XVIII. század első felében történt kihalásáig kezében tartotta.²¹

Első biztos írásos adatunk arról, hogy a területen falu létezett, a XIV. század közepéről van. 1348-ban a bakonybéli monostor Barnad nevű földjének szomszédságában említették Hathalom falut (*villa Hotholm*).²² Valamivel később, 1360. március 18-án Péter bakonybéli apát *procurator*-a és *famulus*-a, noszlopi Simon fia János az apát és a monostor ügyében eljárva éppen a királyi udvarba igyekezett, amikor Hathalom faluhoz (*villa Hothalm*) közeledve lova megbokrosodott és ledobta, s a baleset során III. István király nála lévő, a monostor Ganna birtokával kapcsolatos oklevelének – amit Zimányi János fiaival szemben kellett volna bemutatnia – pecsétje megrongálódott (*contritum et corruptum et taliter destructum fuisset*). János erről a pannonhalmi monostor konventjével másnap bizonyító levelet állíttatott ki,²³ de az ügyben március 15-én

(a továbbiakban: Anjou-oklt.) X. 566.; Péter és István a Csák nemzetség Trencsényi ágába tartoztak. Péter utódai a fenti, 1326. évi birtokcsere következtében (korábbi birtokaikért Nyéket és Dombót kapták cserébe) Dombóinak nevezték magukat. KRISTÓ GYULA: Csák Máté. Budapest, 1986. 203.

¹⁹ IVÁNYI BÉLA: A Hathalmy család és középkori címereslevele. Turul 56 (1942) (a továbbiakban: IVÁNYI 1942.) In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883–1950. CD-ROM. Budapest, 2004.; NAGY IVÁN: Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. CD-ROM. Budapest, 1999. (a továbbiakban: NAGY 1999.) szerint a család 1317-ben kapta meg a birtokot. (Egyik adományozásról szóló oklevelet sem sikerült fellelni.)

²⁰ 1531-ben 4,5 lakott, a török által felégetett 8 telket, valamint 2 szegény jobbágyot írtak össze Hathalmon. Utoljára 1536-ban fordult elő a lakott helyek között, később pusztá faluhely. VMHL I. 198.; HADNAGY SZABOLCS: Bakonytamási a török korban. Kézirat. Veszprém, 2012. (a továbbiakban: HADNAGY 2012.) 23.

²¹ A XVI. században Hathalom is a töröknek adózott. A XVII. században a Hathalmiak és a velük leányágon rokonságban álló családok, majd a család kihalását követően a XVIII. században a Festeticsek, azután az Ihász család voltak birtokosai. HADNAGY 2012. 9., 23.; NÉMETH TIBOR: "...mások szegénységén segíthetni..." Ihász Lajos élete (1850–1908). Pápa, 2012. 76–79., 178–179., 189.; IVÁNYI 1942.; Magyarország történeti helységnévtára. Veszprém megye (1773–1808). Szerk. SZASZKÓNÉ SIN ARANKA. Budapest, 1994. 113–114.

²² 1348. április 6. DRESKA GÁBOR: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I–III. Győr, 2007–2010. (a továbbiakban: DRESKA) I. 64–65. (54. sz.); Ugyancsak a bakonybéli monostor Barnad birtokának szomszédságában (*Bernad alio nomine Kethelaka prope villam Hothholm*) nevezik meg egy 1409. évi határjárás során. 1409. július 12., DF 207548. Regesztája: SÖRÖS PONGRÁC: Bakonybéli regesták a XV. század első feléből. Történelmi Tár 1903. 357.

²³ DRESKA I. 64–65. (99. sz.); CSÓKA GÁSPÁR–SZOVÁK KORNÉL–DRESKA GÁBOR: A pannonhalmi konvent kiadatlan oklevelei (1257–1387). In: Mons sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerk. TAKÁCS IMRE–SZOVÁK KORNÉL–MONOSTORI MARTINA. Pannonhalma, 1996. 448. (25. sz.)

királyi parancsra vizsgálatot is tartottak. A konvent jelentése szerint a Hathalom faluban s a környező Veszprém és Győr megyei falvakban végzett vizsgálat János vallomását megerősítette, s az is kiderül belőle, hogy János egyúttal a falu plébánosa is volt.²⁴

A falu elhelyezkedésére és lakottságára vonatkozó adatokat csak elszórtan találunk. 1478 januárjában Hathalmi László és Mihály adósságuk fejében itteni 6 egész benépesített jobbágytelküket visszaváltásig elzálogosították (a vele északról szomszédos) Gic birtokosának, Gici Imrének 40 tiszta aranyforintért. A zálogba adott jobbágytelkek Hathalom déli részén feküdtek, László és Mihály fele-fele arányban birtokolták. Nyeky Benedek, Bors Tamás és Ban Gergely telke László részében, Mathyassa Miklós, Mézsáros (*Carnifex*) András és Ban Antal telke pedig Mihály részében helyezkedett el.²⁵ A birtokot még tíz évvel később is a Giciek kezén találjuk. Az 1488. évi egyforintos rendkívüli adó megfizetését rögzítő adólajstrom szerint a Kovácsi János járásába tartozó Hathalom 8 adóköteles háztartással Gici Imréé volt, s 8 forint adót fizetett.²⁶ E rövid közjáték után azonban a birtokot a Hathalmiak kezén találjuk a középkor végéig.

A Hathalmi család középkori genealógiája

A családtörténeti irodalomnak a Hathalmi (Hathalmy) családdal kapcsolatos, XIX. század közepéig elkészült anyagát Nagy Iván családtörténeti munkájában feldolgozta. Ennek nyomán a Hathalmiakat Veszprém vármegye kihalt régi nemes családjának mondta, s őseit Szegedy és Kaprinay értesülései²⁷ alapján egy bizonyos I. Károllyal Nápolyból Magyarországra

²⁴ *Quod eciam factum propter uberiorem rei cautelam dictus Ioannes illico in instanti plebano et populis de dicta villa Hothalm et aliis, quibus expedisset, publicasset et iam dictum privilegium cum suo sigillo, sicut prefertur, contrito et discisso eorum oculis demonstrasset.* DF 207267. Kiadása: DRESKA I. 107. (100. sz.); Az ügyet említi SÖRÖS PONGRÁC: A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. A Bakonybéli Apátság története I. Az önállóság kora 1023–1548. Budapest, 1903. 105., 346.

²⁵ DL 93518. Kiadása: DRESKA III. 202. (706. sz.)

²⁶ SOLYMOSI LÁSZLÓ: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. KREDICS LÁSZLÓ. Veszprém, 1984. 164., 179., 204.

²⁷ Az általa idézett részlet a következő: „Generatio C. Hectoris cum Carolo I. Rege e regno Neapolitano in Hungariam ingressi, multisque possessionibus ab eodem locupletati filii a capite bonorum, quod eis obtigit, nomen accessiverunt... voluitque unus vocari Comes Marczali aut Marczaltövi a Marczaltó prope Jaurinum, dein sub Sigismundo anno 1400. Regni Hung. Palatinus, alter C. Hathalmi ab Hathalom prope Papam: quae tam illustris generatio, ut humanarum rerum sunt vicissitudines, e palatinali dignitate ad novaculam decedit, jamque defecit ante septennium circiter in pannoso quodam et misero Papensi Chirurgo bonis omnibus hypothecario jure per alios possessis in... Josephum Festetics de Baltavára... derivatis.” NAGY 1999.

jött Hektor (Hector) *comes*-ben jelölte meg, aki urától több Veszprém megyei jószágot kapott adományba. Megállapítása szerint Hektornak két fiától származott a magukat főbb birtokukról nevező Marcali vagy Marcaltövi (a Győr melletti Marcaltő birtokról) és a Hathalmi család. Nagy Iván szerint Hathalom birtokot még Hektor szerezte meg 1317-ben, s négy fia volt: Laki János, Zunkor kassai várnagy, Dalkai Péter *comes*, valamint Hathalmi (*de Hathalom*) Miklós. Kempelen Béla a magyar nemes családokról írott művében a Hathalmi család ismertetése helyett Nagy Iván említett munkájához utasította az olvasót. Ugyancsak Nagy Ivánra hagyatkozott Ernyey József, aki közzétette a Hathalmi Lázár által 1517-ben szerzett címereslevél több rövidebb részletét.²⁸ Értekezésében Nagy Iván munkájához csupán annyit fűzött hozzá, hogy a Hathalmi család e címeradománnyal vált valójában ketté, s „az idősb ág az újabb szerzeményű Hathalom birtokában ezt tartotta előnévnek, míg a secundo geniturás Lázár az ősi, Marcali örökségből nyert Dalka (ma Dáka, Veszprém m.) ura maradt, de fia, még inkább unokája, ezt is elhagyta hadiszolgálatára nyomán.”²⁹

A Nagy Ivánétól és az őt követő munkáktól merőben eltérő genealógiát nyújtott Iványi Béla a Festetics család tolnai részlegében fellelhető Hathalmi levéltár okleveleinek felhasználásával.³⁰ Iványi a család első

²⁸ KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. CD-ROM. Budapest, 2001.; ERNYEY JÓZSEF: Dalkai Hathalmi Lázár címeres levele. Turul 39 (1925) (a továbbiakban: ERNYEY 1925.) In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883–1950. CD-ROM. Budapest, 2004.; Ernyey előtt Áldásy Antal már közzétette a címereslevélnek egy csonka másolatban őrzött részét: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei II/1. Szerk. ÁLDÁSY ANTAL. Budapest, 1923. 80.; Ernyey a Magyar Nemzeti Múzeum Mednyánszky-gyűjteményében lévő, Áldásyénál bővebb XVIII. századi másolatból adott ki részleteket: ERNYEY 1925.; Ma egyik kézirat sem lelhető fel. A család történetével egyébként Áldásy nem foglalkozott.

²⁹ ERNYEY 1925.

³⁰ A Hathalmi levéltár a XVIII. században került Festetics József tulajdonába, amikor 1738-ban adományba kérte és kapta a kihalt Hathalmi család ingatlanait. A Festeticsek által megszerzett iratok a tolnai levéltárban kaptak elhelyezést, VII. B. jelzet alatt. A tolnai levéltárnak ez a része összesen 158 tételből áll, ez tartalmazza a részleg legtöbb középkori oklevelét – szám szerint 53-at –, s ebben található a tolnai levéltár legkorábbi középkori oklevele is. IVÁNYI BÉLA: A Festetics család keszthelyi levéltára. Levéltári Közlemények 24 (1946) (a továbbiakban: IVÁNYI 1946.) 180., 182., 185.; A Festetics család [tolnai] levéltárával kapcsolatban I. SZABÓ DEZSŐ: A herceg Festetics-család keszthelyi levéltára. Levéltári Közlemények 3 (1925) 99.; IVÁNYI 1946. 201–208.; A Festetics család keszthelyi levéltára. (Levéltári leltárak 1.) Összeállította BAKÁCS ISTVÁN. Budapest, 1955. 19.; BAKÁCS ISTVÁN: A Festetics-család levéltárának rendezése. Levéltári Híradó 5 (1955) 76–155.; A Festetics családi levéltár. Repertórium. BAKÁCS ISTVÁN korábbi repertóriumának felhasználásával összeállította KÁLLAY ISTVÁN. Budapest, 1978.; Számos oklevél található még a Hathalmiakkal kapcsolat-

ismert tagjaként az 1317-ben elhunytként feltüntetett Laki János fia Hektort jelölte meg. Iványinak a Hektor-fiak középkori leszármazása kimutatásához rendelkezésére állt egy, a Festetics család levéltárában fennmaradt genealógiai feljegyzés, ami alapján a rokonság kiterjedésének rekonstruálása a XIV. századtól kezdődően jól nyomon követhetővé vált. Az abban foglalt családfa helyességét Iványi egyéb okleveles adatokkal is meg tudta erősíteni, s jelentősen ki is egészítette azt. A Festeticsek tolnai levéltárában őrzött Hathalmi-levéltár anyagai között megtalálta II. András király 1214-ben kiállított, a győri káptalan által 1387. december 30-án átírt, újkori másolatban fennmaradt oklevelét³¹ is, amiben az uralkodó a soproni várhoz tartozó 6 ekealjnyi kiterjedésű Norap földet János fia Hektornak adományozta.³² Úgy gondolta azonban, hogy mégha II. András oklevele hitelesnek is tekinthető, a XIII. század elején adományt nyerő János fia Hektor megfelelő okleveles adatok híján nem kapcsolható össze az éppen száz évvel később említett Laki János fia Hektoral. Megállapítása szerint a család tagjai a XIII. században a Laki, majd Dalkai nevet használták. Hektornak hat fiát (Miklós, Zonkor, István, György, Péter, Moch és más gyermekek) ismerte, későbbi utódait pedig három: Laki, Dalkai és Hathalmi ágra bontotta, s a Marcaliakat nem tekintette velük egy nemzetségből származónak. A Laki ág megalapítójának Hektor fia Pétertől származó Ferencet tekintette. Hektor legidősebb fiától, I. Károly király udvari ifjától, Miklóstól származtatta Györgyöt és Jánost, akik a XIV. század közepén még a Dalkai nevet használták, 1385-ben azonban már mindketten Hathalminak mondták magukat. Ezt az elnevezést Iványi szerint csak György utódai tartották meg, így tehát Miklós fia György megalapította a Hathalmi, Miklós fia János pedig a Dalkai ágot. Iványi vélekedése szerint János családja a XV. században kihalt, s vagyonukat a Hathalmiak szerezték meg. A továbbiakban a család XVI. században jelentős szerepet játszó tagjától, Lázártól egészen a XVIII. század elején örökös nélkül elhunyt Hathalmy Farkasig vezette tovább részletesen a családfát.

ban a Rummy család, valamint a tóti Lengyel család levéltárában. Utóbbi ismeretét Horváth Richárdnak és C. Tóth Norbertnek köszönöm.

³¹ DL 91934. Kiadása: GÉZA ÉRSZEGI: Eine neue Quelle zur Geschichte des bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils. *Bulgarian Historical Review* 3 (1975) 96–97. Az oklevéllel kapcsolatban l. még KRISTÓ GYULA: II. András király új intézkedései. *Századok* 135 (2001) 274.

³² A Hektor által ekkor adományba kapott föld az adománylevél szerint többek között saját Nóráp (*Norab*) nevű birtokával volt határos. Az oklevelet más szempontból elemzi SOLYMOSI LÁSZLÓ: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. Szerk. HERMANN ISTVÁN. Pápa, 1996. (a továbbiakban: SOLYMOSI 1996.) 32.

A témával legutóbb Engel Pál foglalkozott genealógiai³³ munkájában. Ő Nórápi János fia Hektor hölgyközi várnagytól eredeztette a családot. Az általa felállított leszármazási tábla nagyrészt megegyezett ugyan Nagy Ivánéval, de attól több ponton eltért. Hektornak már hét fiát (Hektor hölgyközi várnagy, Zonkor mester, István, Miklós mester udvari lovag, Moch/Zech, György mester udvari ifjú, Péter mester) nevezte meg. A család Laki ágát ő is Hektor fia Péter fia Ferenctől származtatta, s egyetértett Nagy Ivánnal a Dalkai és Hathalmi ág Miklós fiainál történt kettéválásában is, ugyanakkor a Hektor György nevű fiától származókat – amelelt, hogy Dalkai és Laki elnevezésükre is hozott példát – Spácaiaknak mondta. Archontológiai munkájában kimutatta, hogy Hektor két leszármazottja is az aula tagja volt, egyes utódai pedig várnagyi és alispáni címeket viseltek. Engel mind genealógiai, mind archontológiai³⁴ munkájában Laki János fia Hektort teljesen helytállóan egyazon személynek tekintette Nórápi János fia Hektor hölgyközi várnaggyal.

Hektorra, mint hölgyközi várnagyra – ami egyúttal a szóban forgó vár várnagyának első említése is – 1310-ből találjuk a legkorábbi adatot.³⁵ Ebben az évben Nórápi János fia Hektor *comes*, hölgyközi várnagy Pölöske (ma Bakonypölöske) birtok ötödrészét több pölöskei nemestől megvásárolta. Az esztergomi káptalan 1357. augusztus 2-án privilegiális formában átírta erről szóló nyílt oklevelét az azt eredetiben bemutató Laki (ma Kéttornyúlak) János fia Hektor fia György mester részére.³⁶ Ugyanezen év október 30-án Nórápi Hektor neve ismételt Pölöske birtokkal kapcsolatban merült fel, amikor Becsei Ireneus fia Péter Hektor számára hozzájárult az őt szomszédi jogon megillető Pölöske birtok eladásához.³⁷ Laki Hektor fia György mester 1359. július 22-én kérte átíratni azt a nyílt oklevelet, amiben bemutatása alapján a veszprémi káptalan nem sokkal korábban átírta saját, 1311. február 27-én kelt zárt formájú *memoralis*-át. Ez azt bizonyította, hogy Hektor *comes* hölgyközi várnagy további ötödrészt vásárolt Pölöske birtokban Garmanus fia Gáltól, amely ötödrész odavaló rokonai földjével teljesen kevert volt.³⁸ Nem sokkal később, 1314-ben

³³ Középkori magyar genealógia. Összeállította ENGEL PÁL. In: Uő.: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. (a továbbiakban: ENGEL Gen.) Laki (Hathalmi, Dalkai; Veszprém m.).

³⁴ Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Összeállította ENGEL PÁL. In: Uő.: Magyar középkori adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. (a továbbiakban: ENGEL Arch.)

³⁵ 1310. július 25.: DL 49898., Anjou-oklt. II. 924. sz.; ENGEL Arch.

³⁶ DL 49909., Anjou-oklt. II. 924. sz.

³⁷ DL 40331., Anjou-oklt. II. 982. sz.

³⁸ DL 49915., ENGEL Arch.; A veszprémi káptalan 1359. április 15-én kelt nyílt oklevele, amiről az előbb hivatkozott privilégium készült: DF 282244., vö. Anjou-oklt. III. 21. sz.

István veszprémi püspök Hektor mester kérésére megengedte, hogy Pölöske falujában fatemplomot építsen, mivel a falu népei messze vannak az anya-, illetve parochiális egyháztól.³⁹

Valószínűleg ez az utolsó olyan irat, ami arra utal, hogy János fia Hektor még él. 1316 június végén ugyanis már Hektor nevű fia tölti be a hölgyközi várnagyi tiszteket,⁴⁰ így azt kell feltételeznünk, hogy 1317 márciusában az a Hektor hölgyközi várnagy, aki további ötödrészt vásárolt Pölöske birtokban, már nem az idősebb, hanem az ifjabb Hektor volt.⁴¹ A későbbi évekből róla sem maradt fenn adat. Az a már többször említett, pontos keltezés nem tartalmazó 1317. évi oklevél, ami Laki János fia Hektor ismeretlen nevű első feleségétől származó fiainak nevét (Zonkor, István, Miklós, Moch, és más, néven nem nevezett fiúk) is feljegyzi, Hektort már elhunynak, második feleségét, Héder nembeli Dénes lánya Margitot pedig özvegyének mondja. Laki vagy Nórápi János fia Hektor tehát még 1316-ban elhunyt, majd nem sokkal később a talán legidősebb fia, Hektor is, ugyanis amellet, hogy 1317 márciusa után nem hallunk többet róla, a hölgyközi várnagyi székben 1321 júliusában már öccsét, Zonkor mestert találjuk.⁴²

Zonkor egy 1323-ban kelt királyi oklevél szerint másik két testvérével, Miklóssal és Györggyel a király szolgálatában állt.⁴³ Zonkor a királynak nyújtott szolgálatai fejében még ebben az évben adományba kérte a királynétól azt a lakatlan királynéi birtokot, ami Lak nevű öröklött birtoka és Nóráp falu között feküdt.⁴⁴ A veszprémi káptalan ekkor mintegy 300 holdnyi királynéi földet és rétet iktatott Zonkornak.⁴⁵ A következő év során már Győrben találjuk, ahol a maga és testvérei (István, Miklós, Moch és mások) nevében 25 dénármárkáért megváltotta apjuk özvegyének, Héder nembeli Dénes lánya Margitnak a hitbérét és jegyajándékát.⁴⁶ Később, 1327-ben szomszédként említik Isal (ma puszta Pápa mellett) királynéi birtok eladományozásakor.⁴⁷ 1329-ben megosztozott testvéreivel, Miklóssal, Pé-

³⁹ DL 49923., Anjou-oklt. III. 845. sz.

⁴⁰ DL 49899., Anjou-oklt. IV. 298. sz.; ENGEL Arch.

⁴¹ DL 91188.; ENGEL Arch.

⁴² DF 200804., Anjou-oklt. VI. 188. és 203. sz.; ENGEL Arch.

⁴³ DL 91421., Anjou-oklt. VII. 150. sz.; Néhány évvel később, 1329-ben, amikor a testvérek felosztották egymás között birtokaikat, a Lak falu és Nóráp föld között fekvő egykori királynéi földet Hektor fiai: Miklós és Péter között akarták felosztani, de Miklós fia Mokch és ugyanezen Miklós fia János fiai: Miklós és Gergely azt állították, hogy ennek a birtoknak a fele őket illeti. DL 40544., Anjou-oklt. XIII. 111. sz.

⁴⁴ DL 91195., Anjou-oklt. VII. 375. sz.

⁴⁵ DL 91195., Anjou-oklt. VII. 386. sz.

⁴⁶ DF 219414., Anjou-oklt. VIII. 214. sz.

⁴⁷ DL 99907., Anjou-oklt. XI. 110. és 172. sz.

terrel és Györggyel öröklött birtokaikon, s egyúttal felosztották maguk között elhunyt rokonuk (*proximus*), Móric birtokait is.⁴⁸ Móricra vonatkozóan nem tudunk biztosat mondani. Elképzelhető, hogy a fivérek közé tartozott és azonos Moch-al, de lehetséges, hogy személyében egy nyolcadik testvért kell feltételeznünk.⁴⁹ Az 1329. évi birtokosztályban Dalka (ma Dáka), Lak, Nóráp, Pölöske, Karakó (ma Karakószöröcsök), Zimány (Ganna mellett) és Győr (ma Pápa-Borsosgyőr) szerepelt. Ezek lényegében kitették a Hektorfiak addig megszerzett összes birtokát. Tanulságos lehet tehát áttekinteni, kinek milyen birtokrészek jutottak.

Zonkor harmadrészt kapott Dákán, negyedrészt Nórápon, az övé lett Karakó és Pölöske, valamint a laki malom fele. Miklós ugyancsak Dáka harmad és Nóráp negyedrészt kapta, ezen felül Zimány és a Pápa folyón délebbre eső malom birtokosa lett. György megkapta Dáka fennmaradó harmadrészét és apjuk dákai kúriáját, Nóráp negyedrészt, továbbá Zonkorhoz hasonlóan Karakó és Pölöske,⁵⁰ valamint a laki malom felét, míg Péter Móric volt laki részbirtokát, Nóráp negyedrészt, Győrt és a Pápa folyón északabbra eső malmot. Ezáltal úgy tűnik, Péter kiszorult Dáka birtoklásából. Zonkor 1330. június 29-én testvéreivel (Miklós és Péter) s több más Veszprém és Győr megyei nemessel együtt bizonyították, hogy a bakonybéli konvent pecsétjét ugyanúgy használja, mint egyéb konventek.⁵¹ 1335-ben fogott bíróként vett részt a hegyesdi várnagy és az ajkai nemesek ajkai birtokok felett folytatott perében.⁵² Jóval később, 1350-ben hallunk róla, amikor a testvérei, Miklós és György között létrejött birtokosztályról szóló oklevelet Miklós nádorral átíratta,⁵³ majd a

⁴⁸ Péter kérésére fivérei átengedték neki elhunyt rokonuknak, Móricnak Lak (ma Pápa-Kéttornyúlak) faluban lévő telkeit. (*Ad petitionem Petri suprascripti in villa Lok fratres sui sessionem Mauricii proximi ipsorum iam defuncti concesserunt et dederunt eidem possidendam et habendam.*) DL 49900., Anjou-oklt. XIII. 110. sz.; DL 49927., Anjou-oklt. XIII. 516. sz.

⁴⁹ Moch-ra vonatkozóan összesen két adat áll rendelkezésünkre. Az egyik a már említett, csak évre datálható 1317. évi oklevélben van, ami Hektor első feleségétől származó fiai között említi, a másik a győri káptalan 1324. május 1-jén kiadott oklevele (DF 219414., Anjou-oklt. VIII. 214. sz.), ami azt bizonyítja, hogy Hektor fiai megfizették az apjuk özvegyének járó hitbért és jegyajándékot. Az oklevél éppen azon a helyen, ahol a kérdéses személy neve szerepel, vízfoltos. ENGEL Gen. a folt alatt *Zech* névalakot vélt felfedezni. Hektor fia Istvánnal kapcsolatban ugyanerre a két forrásra támaszkodhatunk csupán.

⁵⁰ 1345-ben arról értesülünk, hogy Hektor fia György, a király udvari ifja a Pozsega és Szerém megyei királyi *collecta* beszédében járt el, s Pölöskén birtokolt. DL 49903., Anjou-oklt. XXIX. 320. és 363. sz.

⁵¹ DF 207138., Anjou-oklt. XIV. 372. sz.

⁵² DL 66118., Anjou-oklt. XIX. 422. sz.

⁵³ DF 274561.

következő évben az ellen tiltakozott, hogy Miklós többek között dáкаи birtokrészeit elfoglalja.⁵⁴

Miklós legkorábban 1317-ben fordul elő a forrásokban, Hektor első feleségétől származó fiaként. 1323-ban már a király szolgálatában áll.⁵⁵ 1327-ben a győri káptalan ügyvédvalló levelével a Gutkeledeket képviselte I. Károly király előtt a Szentgyörgyiekkel szemben csallóközi területek miatt folyó perükben.⁵⁶ Miklós a következő évre is áthúzódó eljárás ideje alatt mindvégig Visegrádon tartózkodott. 1328-ban I. Károly király udvari ifját, Miklóst szolgálatai jutalmául – különösen az 1328. évi osztrák hadjáratban való részvételéért, amelyben Marchegg város mellett megsebesült – kivette Veszprém és Győr megyék bírói joghatósága alól, s a maga bírói joghatósága alá rendelte.⁵⁷ 1330-ban ő is szerepel azok között a Veszprém és Győr megyei nemesek között, akiket a bakonybéli konvent pecsétjével kapcsolatban bizonyításra kértek fel.⁵⁸ Az 1330-as években Miklós számos adományt kért és kapott szolgálataiért az uralkodótól. 1335-ben a király udvara familiáris ifjának, Miklósnak adta a Tapolca folyó mellett lévő, Veszprém megyei Acsád tárnoki földet.⁵⁹ Az 1336. év elején a király szolgálatában volt lekötve, így saját birtokügyeit halasztania kellett,⁶⁰ de még ebben az évben mint a király udvari lovagja Nagyécs és Nyúl falvakban 4 és 2 szőlőt kapott a királytól,⁶¹ 1337-ben pedig Hathalmot kapta adományba.⁶² 1340-ben királyi emberként vett részt egy Nagydémen (*Tymardem*) lévő részbirtokkal kapcsolatos perben.⁶³ 1346-ban Zimányi Péter mester tiltotta el zimányi birtokrészének használatától. A köztük folyó vita sokáig húzódott, mert Miklóst 1349-ben az itteni vitás két jobbágytelek ügyében bizonyító esküre ítélték, a vád szerint ugyanis 2 jobbágyot jogtalanul Péter zimányi birtokára telepített.⁶⁴ 1349-ben testvérével, Györggyel is perben állt Dáka és Lak birtokok miatt. A testvérek akkor békebírók ítéletének vetették alá magukat,⁶⁵ de részbirtok-

⁵⁴ DL 49908.

⁵⁵ DL 91421., Anjou-oklt. VII. 150. sz.

⁵⁶ DL 48514., Anjou-oklt. XI. 37. sz.; DL 71855., Anjou-oklt. XI. 534. sz.; DL 48358., Anjou-oklt. XI. 544. sz.; DL 48515., Anjou-oklt. XI. 548. sz.; DL 48360., Anjou-oklt. XII. 155. sz.

⁵⁷ DL 40541., Anjou-oklt. XII. 486.; HORVÁTH RICHÁRD: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525). Győr, 2005. 37. (1. sz.) Vö. ENGEL Arch.

⁵⁸ DF 207138., Anjou-oklt. XIV. 372. sz.

⁵⁹ DL 40723., Anjou-oklt. XIX. 363. sz.

⁶⁰ DL 40723., Anjou-oklt. XX. 176. sz.

⁶¹ Anjou-oklt. XX. 154., 158. és 172. sz.; ENGEL Arch.

⁶² IVÁNYI 1942.

⁶³ DL 3334., Anjou-oklt. XXIV. 674. sz.

⁶⁴ DL 91405.

⁶⁵ DL 49906.

kaikkal kapcsolatban csak 1350-ben egyeztek meg. Miklós feltehetően 1354 elején hunyt el, ugyanis helyette már fiai, György és János jelentek meg a Hathalom és Tamási (ma Bakonytamási) közötti határok megállapításához.⁶⁶

Az 1349–1350-ben zajló viszályt a felek számunkra tanulságosan zárták le. Az erről szóló oklevél ugyanis arra irányítja rá a figyelmet, hogy a számos, osztályos testvérek között ugyan felosztott, de összességében mégis elaprózódottan tulajdonolt részbirtokokat úgy igyekeztek elosztani, hogy azok valamiféle egységet képezhessenek.⁶⁷ Miklós és György lényegében elcserélték egymással Lakon és Dákán lévő részeit, azaz utóbbi a hozzá tartozó dákai javakat átengedte Miklósnak és örököseinek, aki ezért cserébe laki javait adta át.⁶⁸ Az e birtokosztályt fenntartó oklevél a családtörténet szempontjából is fontos. Későbbi forrásaink ugyanis Hektor fia Miklóst és utódait Dalkaiaknak nevezik, míg Hektor fia Györgyöt és leszármazóit Lakiaknak.⁶⁹ Hektor utódai tehát ekkor váltak végleg két – Dalkai és Laki – ágra. Az oklevél Miklósnak és Györgynek még életben lévő testvéreit említi, név nélkül. Zonkor ebben az évben még biztosan életben volt, hiszen a birtokosztályról szóló oklevelet átíratta,⁷⁰ másik életben lévő fivérük pedig Péter volt, ugyanis őt 1358. október 6-án e Miklós fia Györggyel együtt említették.⁷¹ A fenti birtokosztályokból következően a Hektorfiak idősebb ága, azaz Zonkor, valamint Miklós és utódai alkották ekkor a Dalkai, Hektor ifjabb fiai, vagyis György és Péter pedig a Laki ágat. Zonkor valamikor 1351 után halt meg, fia pedig még 1382 előtt,⁷² így a Dalkai ág Miklósban és utódaiban folytatható. Arról, hogy e Miklós fiai, György és János megosztottak volna dákai és hathalmi birtokrészeiken, nem maradt fenn adat. 1385-ben

⁶⁶ DF 208298., Anjou-oklt. XXXVIII. 142. sz.

⁶⁷ Vö. ENGEL PÁL: Birtokosztály és családképződés. In: Uő.: Honor, vár, ispánság. Válogott tanulmányok. Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2003. 625–637.

⁶⁸ DL 108205. és 49907., Anjou-oklt. XXXIV. 392. és 498. sz.

⁶⁹ Györgyöt és fiát, Mártont 1402-ben Lakinak mondják. DL 42482.

⁷⁰ Zonkornak feltehetően azért állt érdekében az oklevél átírása, mert ennek tanúsága szerint apjuk dákai házhelye (*locus curie*) csereképpen Györgytől a kezére jutott. Az 1329 márciusában történt osztozkodásban apjuk, azaz Hektor telkét (*sessio*) Györgynek szánták, s az övé is lett, de az azon lévő építményeket a testvérek között négyfelé osztották. A sorossal akkor elosztott dákai birtokból Zonkornak jutott rész Györgyé mellett helyezkedett el (DL 49900., Anjou-oklt. XIII. 110. sz.). György még 1329 szeptemberében testvéri szeretetből Zonkornak adta dákai részbirtokából az északra, parochiális egyházuk felől eső házhelyet (*fundus seu locus curie*) (DL 49927., Anjou-oklt. XIII. 516. sz.).

⁷¹ DL 41363. Kiadása: SOLYMOSI 1996. 48. (1. sz.)

⁷² Zonkor fia Simon özvegye, Káldi Katalin 1382. december 19-én eladta Laki Hektor fia Györgynek a Zonkor fia Simontól rászállt birtokokat. Káldi Katalin ekkor már Bokodi Tamás felesége. DL 49897.

Györgyöt Hathalmi Miklós fiának nevezik, Jánost pedig csak édestestvérének,⁷³ ugyanakkor Jánost már 1374-ben is Dalkainak mondják.⁷⁴ Hektor utódainak három családra válását leginkább a veszprémi káptalannak az az 1405-ben kelt oklevele érzékelteti, amiben a három ág képviselőit Hathalmi György fia Lászlóban,⁷⁵ Dalkai János fia Miklós veszprémi várnagyban⁷⁶ és Laki Péter fia Ferencben, illetve néhai Laki György fia Mártonban nevezi meg.⁷⁷

A Hathalmi és Dalkai ág valószínűleg inkább rezidenciájuk tartásának helyéről különböztette meg magát. 1380-ban Dalkai Jánost dácai birtokán idézték a király elé.⁷⁸ Jánosnak három fiát ismerjük, Mihályt, Gergelyt és Miklóst.⁷⁹ Utóbbi veszprémi várnagy volt, s 1437-ben három fia volt: István, György és Miklós,⁸⁰ akik közül István 1455-ben már nem volt életben,⁸¹ Miklós pedig 1474 előtt hunyt el. 1475-ben ugyanis arról értesülünk, hogy György sincs már az élők sorában, özvegye, Vezsenyi Miklós lánya Ilona a neki járó hitbért és jegyajándékot Hathalom, Dáka, Lak és Ihász birtokokból, illetve Zimány Veszprém megyei és Szentmihály Győr megyei pusztákból György unoka- és osztályos testvéreitől, Hathalmi Lászlótól és Mihálytól kérte,⁸² tehát Györgynek feltehetően addigra már mindkét testvére meghalt. Dalkai György leánya, Hedvig asszony és fia, Káldi János 1505-ben ugyancsak a Hathalmiakkal pereskedett a György egykori birtokrészeiből neki járó javak miatt,⁸³ Györgynek tehát közelebbi élő rokonai nem lehettek. Később Káldi János igyekezett más, a Hathalmiak kezén lévő birtokokból Hathalmi Viktorintól vásárlással részt szerezni, ez azonban Lázár ellenállása miatt

⁷³ DL 91898. Kiadása: DRESKA I. 254.

⁷⁴ DL 41938. Később, 1375-ben (DL 41964.), 1380-ban (DF 207423., DRESKA I. 225.) és 1381-ben (DL 86194., DRESKA I. 236.) is.

⁷⁵ László Hathalmi György és Bósi (avagy Malomsoki) Margit fia volt. A vele kapcsolatos hivatkozásokat l. alább.

⁷⁶ 1437-ben hasonlóképpen választották el György és János utódait, amikor Hathalmi György fia László panaszt tett Dalkai [János fia] Miklós fiai: István, György és Miklós ellenében hatalmaskodásuk miatt. DL 44189.

⁷⁷ DL 42842. Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1425) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BÁLINT. Budapest, 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) II. 3830. sz.

⁷⁸ DF 207423., DRESKA I. 225.

⁷⁹ Mihályról egyetlen adatunk van 1397-ből (ZsO I. 4908. sz.), Miklós azonban több oklevélben is előfordul.

⁸⁰ DL 44189.

⁸¹ DL 93262.

⁸² DL 45604. és 45622. László és Mihály 70 forintot ígértek az özvegynek, amit csak 1476. május 31-én tudtak kifizetni neki (DL 95395.).

⁸³ 1505. március 11.: DL 73345.

nem sikerült.⁸⁴ A továbbiakban a Dalkai ágból csak Miklós lányáról, Annáról, illetve ennek két gyermekéről, Bernátról és Eufémiáról maradt fenn adat. Ők 1478-ban már nagykorúak voltak, anyjuk nem élt, s Podár birtokban lévő részüket, és minden mást, amit lekötöttek, de nem tudtak idegenektől visszaszerezni, megszerzésre átengedték Hathalmi Szilveszternek.⁸⁵ Mindez arra utal, hogy a XV. század második felére a Dalkainak mondott ág férfiágon kihalt.

A Hathalmi ágból György fiának, Lászlónak⁸⁶ négy gyermekét ismerjük Csépi Annától: Mátyást, Orsolyát,⁸⁷ Lászlót és Mihályt.⁸⁸ Utóbbiak gyakran hatalmaskodásba keveredtek a Hathalommal határos Gic és Kisdém birtokosaival.⁸⁹ László és Mihály 1478-ban még mindketten éltek, ekkor zálogosították el 6 egész lakott hathalmi jobbágytelküket Gici Imrének.⁹⁰ Mihálynak egyetlen fiáról tudunk, Istvánról.⁹¹ 1480. december 28-án László már nem élt, özvegye, Heteyi István lánya: Márta és László fiai: Szilveszter, Lázár és Viktorin eltiltották Laki Imre feleségét: Borbálát és Laki János feleségét: Mártát attól, hogy a nekik járó hitbér és jegyajándék fejében átadott Dáka, Lak, Zimány és Gyórszentmihály birtokokban lévő részeket és az ottani leánynegyedet elidegenítsék.⁹² A testvérek közül

⁸⁴ 1505. június 18.: DL 46721.

⁸⁵ DL 93632.

⁸⁶ László és testvére, Ferenc 1397-ben tűnik fel az oklevelekben (ZsO I. 4908. sz.). Ferencről többet nem hallunk, Lászlót pedig legutóbb 1437-ben említik élőként (DL 44189., időközben pedig 1436: DL 48422., 1437: DL 44189.). Utóbbi anyja (Margit) és nagyanyja (Erzsébet) hitbére és jegyajándéka miatt 1418 és 1423 között hosszan pereskedett a Bősiekkal/Malomsokiakkal. Ebből derül ki, hogy Lászlónak egy leánytestvére is volt, Margit, Garázda Lőkös felesége. DL 90379., ZsO VI. 2575. sz.; DL 90382., ZsO VII. 1995. sz.; DL 90382., ZsO VII. 1292. sz.; DL 90385., ZsO VIII. 960. sz.; DL 90386., ZsO VIII. 1118. sz.; DL 92589., ZsO IX. 292. sz.; DL 48443., ZsO X. 509. sz.

⁸⁷ ZsO XII. 767. sz. Mátyásról és Orsolyáról nincs több adatunk.

⁸⁸ Hathalmi László fiáról, Lászlóról és Mihályról legkorábban 1447-ben hallunk, a Hathalom, Dáka, Ihász és Zimány birtokok ügyében Pápai Antal fia Györggyel folytatott perük kapcsán (DL 93078.). Hathalmi Lászlóra és Mihályra l. még DL 93262. (1455)

⁸⁹ 1468-ban Hathalmi László hathalmi jobbágya, Bán Antal a Hathalomhoz tartozó erdőben fát vágott, majd a hazavezető úton Gici Imre elfogta, Kisdémi Illés, György és Antal pedig Hathalmi László familiárisát, Tót (*Slavus*) Antalt fogta el (DL 93458.). Lászlót 1468-ban még tanúként (DL 90398.) és királyi emberként (DL 90399.) is említik a Marcaltőiek pereit kapcsán. 1474-ben Hathalmi László Gici Imrével pereskedett (DL 45581.). I. Mátyás király 1471-ben Gici Gergely meggyilkolása miatt Hathalmi Lászlótól és Mihálytól, valamint Gici Imrétől elvette minden birtokukat, amiket aztán udvari vitézének, Poki Ferencnek adott (DL 45454.). 1472-ben Ország Mihály nádor Kisdémi Illés és társai birtokainak harmadát Hathalmi Lászlónak ítélte (DL 93458.).

⁹⁰ DL 93518.

⁹¹ 1480. december 28.: DL 93539. Több adattal nem rendelkezünk róla.

⁹² DL 93539.

valószínűleg Szilveszter és Lázár voltak az idősebbek. 1489-ben elzálogosították apjuk Ihász birtokban lévő részét Görzsönyi Sebestyénnek és feleségének.⁹³

Szilveszter bizonyosan Hathalmon lakott, mert 1493-ban panaszt tett a nádor előtt Poki Mihállyal szemben, aki Hathalomra tört, s 2 pecsétgyűrűt, 12 ezüst főzőedényt, 4 lovat, 4 hajítógépet, bizonyos fegyvereket, értéket és más javakat, amiket itteni nemesi kúriájában a házban és a birtokon tartott, valamint egyéb, apjától örökölt javakat, továbbá apja *materna*-ját, Bátori Kelemen özvegyét, Annát elrabolta onnan, s Annától elvette az általa őrzött iratokat.⁹⁴ Szilveszter valószínűleg 1498-ban hunyt el, mert 1498 júliusában egy testvérei felbujtására hét évvel korábban elkövetett hatalmaskodási ügyben (Gici Imrét Szapolyai pápai várába hurcolták) őt már nem idézték meg, csak testvéreit, Lázárt és Hektort.⁹⁵ 1499 júniusában özvegye, Kapucsi Benedek lánya: Katalin már Kisfaludi Mihály felesége volt. Szilveszter testvére, Lázár ebben az évben fizette ki neki a Szilveszter után Hathalom, Dalka, Lak, Ihász és Podár birtokokból járó hitbért és jegyajándékot.⁹⁶ Valószínűleg Szilveszter volt az, aki utoljára tartotta a hathalmi *curia*-ban rezidenciáját. 1502-ben testvérei, Hathalmi Lázár és Viktorin Iháson rendelkeztek *curia*-val, s itt tartották maguknál többek között a Hathalommal kapcsolatos iratokat is.⁹⁷ Tudjuk, hogy Lázárnak 1499-ben Dákán is volt *curia*-ja.⁹⁸ Viktorin és Lázár 1507-ben valamennyi birtokukat (Hathalom, Dáka, Lak és Ihász birtokokat, illetve Zimány pusztát) két egyenlő részre osztották.⁹⁹ Ez az utolsó híradás arról, hogy Viktorin még él.¹⁰⁰ 1492–1498 között adataink vannak a fivérek Hektor nevű testvéréről is, de róla a nevéen kívül közelebbit nem tudunk.¹⁰¹ Hektor feltehetően még a következő évben is élt, mert 1499. július 20-án Lázár a maga és testvérei (*fratres*) nevében egyezett ki Szapolyai Istvánnal Pápán a Nóráp, Lak és Dáka között lévő határok és a birtokok között lévő erdő ügyében.¹⁰² A köztük létrejött egyezségről és a birtokok határaitól a csornai konvent 1499. július 29-én állított ki bizonyáglevelet.¹⁰³

⁹³ DL 93599.

⁹⁴ DL 46219.

⁹⁵ DL 70420.

⁹⁶ DL 93681.

⁹⁷ DL 93701.

⁹⁸ DL 93682. és 98262.

⁹⁹ DL 93729.

¹⁰⁰ A Viktorint említő további oklevelek: DL 46495. (1499), DL 93701. (1502), DL 73345., 46721. és 46732. (1505)

¹⁰¹ DL 70420.

¹⁰² DL 93682. és 98262.

¹⁰³ DL 98262.

Lázár 1513-tól a Dalkai Hathalmi (*Lazarus Hathalmi de Dalka*) nevet viselte. 1513-ban a veszprémi püspök seregeinek kapitánya, akinek a püspökségi jövedelmek adminisztrátora megengedi, hogy falvainak adója (*dica*) nála maradjon.¹⁰⁴ 1517. november 5-én címert és pallosjogot kapott II. Lajos királytól, az adományozás okai között kiemelve a végeken való hadakozást az ország és a kereszténység védelme érdekében.¹⁰⁵ 1518 júliusa és 1520 augusztusa között veszprémi alispán volt,¹⁰⁶ 1518. október 30-tól 1520. szeptember 20-ig pedig veszprémi várnagy.¹⁰⁷ Hathalmi a veszprémi alispánságot és várnagyi tisztelet Beriszló Péter veszprémi püspök ispánsága idején ([1509] 1511–1520) töltötte be, amiből arra lehet következtetni, hogy esetleg Beriszló familiárisi körébe tartozott.¹⁰⁸ 1520-ban a szentgyirolti tizedkést bírli a veszprémi káptalanától Bátкаи Demeterrel és Choron Andrással, illetve Lepsénykést Szarka Kelemennel együtt.¹⁰⁹ Lázárról utolsó adatunk az, hogy 1534-ben a maga és fiai: György, István, Péter és László nevében eltiltotta Ispán Andrást Kajánd *praedium* elidegenítésétől.¹¹⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a XVI. század elejére Lázár testvéreinek már csak leányági leszármazottaik lehettek, így a Hathalmi nevet Lázár utódai vitték tovább.

¹⁰⁴ 1513. május 9.: DL 47050. Ügyvédet vallott 1513. május 12-én: DL 93765.

¹⁰⁵ DL 93787.

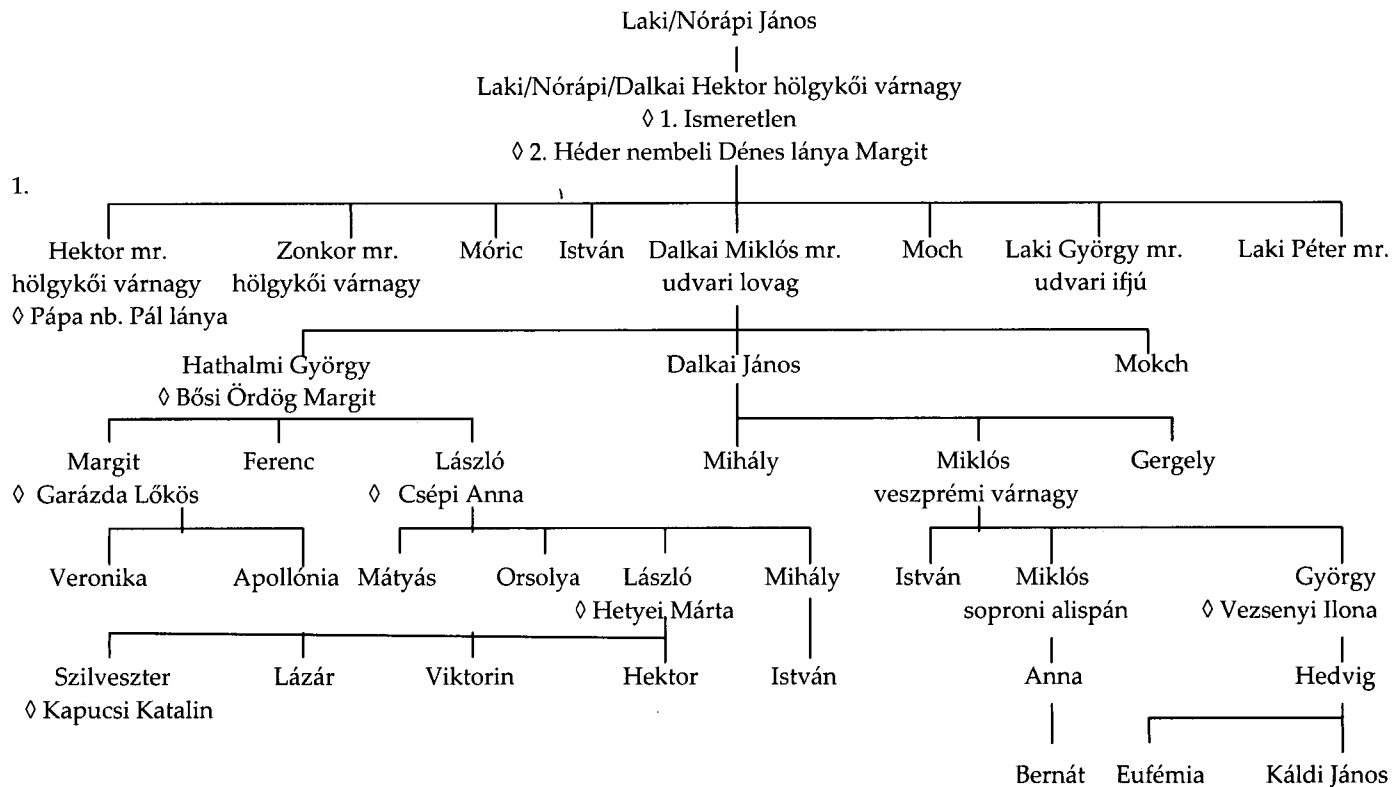
¹⁰⁶ Veszprémi alispánként kiadott oklevelei: 1518. július 15. (DL 23064.), 1519. január 13. (DL 23128.), 1520. május 3. (DL 23369.) Lásd HORVÁTH RICHÁRD: Veszprém megye tisztviselői a későközépkorban (1458–1526). Fons VII (2000) (a továbbiakban: HORVÁTH 2000.) 260.; Okleveleit kivétel nélkül a vásárhelyi széken adta ki. Veszprémi alispánnak címzik: 1519. április 4. (DL 93794.), 1520. augusztus 12., Szarka Kelemennel együtt (DL 93817.), ill. egy 1520 körül keletkezett oklevélben, amiben egyben veszprémi várnagynak is mondják (DL 94053.).

¹⁰⁷ 1518. október 30. (DL 47268.), 1520. július 30. (DL 93816.), 1520. szeptember 6. (DL 93818.), 1520. szeptember 20. (DL 93822.). Mindvégig Szarka Kelemennel együtt.

¹⁰⁸ HORVÁTH 2000. 260.

¹⁰⁹ A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Közzéteszi KREDICS LÁSZLÓ–MADARÁSZ LAJOS–SOLYMOSI LÁSZLÓ. Veszprém, 1997. 218.

¹¹⁰ A tóti Lengyel családhoz Hathalmi Zsófia, Lengyel István felesége által került iratok elenchusa. A tóti Lengyel család iratainak elenchusa. R 319.

ÉVA TEISZLER

Die Genealogie der Familie Halthalmi im Mittelalter

Der Aufsatz zeigt die Abstammung von der Familie Halthalmi von ihren Anfängen bis Lázár Halthalmi. Zuerst bespricht er über die Ortschaft, dessen Namens die Familie trägt, dann vorstellt die familien-geschichtliche Literatur, die beschäftigt sich mit der Frage, und danach zusammenstellt die Stammtafel der Familie mit Hilfe des Urkunden-materials.

C. TÓTH NORBERT

A pozsonyi társaskáptalan kanonokai 1425-ben (Az egyházi archontológia készítésének módszertana és gyakorlata)*

A Zsigmondkori Oklevéltár XII. kötetének¹ készítésekor akadt a kezünkbe a pozsonyi prépost és a káptalan között 1421-ben kitört és több éven át tartó viszályt lezáró oklevelek sorozata.² A viszály Jubar János prépost halála (1421. VII. 26.)³ után, az új prépost, Sóvári Sós László színrelépésével kezdődött, aki a jelek szerint új alapokra kívánta helyezni a prépost és a káptalan tagjainak viszonyát. A viszály magját a testület által különböző jogcímenek szedett bevételek újraelosztásának prépost általi megváltoztatása hintette el, ami természetesen nem nyerte el a kanonokok maradéktalan tetszését. Az ügy lezárásaként keletkezett oklevelek közös jellemzője, hogy mindegyiket piacenzai *Vicedomini*⁴ Máté, mindkét jog doktora, esztergomi olvasókanonok és Bodonyi Domokos kánonjogi doktor, esztergom-szentistváni prépost, esztergomi kanonokok adták ki Esztergomban 1425. január 20-án.⁵ A két bírót Pálóci György esztergomi ér-

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) és az OTKA K 100749. számú pályázata támogatta.

¹ Lásd 3. jz.

² Az ügyben keletkezett oklevelek terjedelme, mivel teljes szöveggel történő közlésük látszott a legcélravezetőbbnek, szétfeszítette volna az Oklevéltár kereteit, ezért külön kötetben, a viszály teljeskörű feldolgozásával együtt lát napvilágot: LAKATOS BÁLINT–MIKÓ GÁBOR–C. TÓTH NORBERT: A pozsonyi prépost és káptalan viszálya 1421–1425. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam / Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 3.) Budapest, 2013. (a továbbiakban: Pozsonyi viszály)

³ Zsigmondkori Oklevéltár I–XII. (1387–1425) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BÁLINT. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) Budapest, 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) VIII. 822. sz.

⁴ Máté nevének írása során nem alakult ki konszenzus. A szakirodalomban háromféle írásmód terjedt el: *Vicedomini*, *Vicedominis* és *Vicedominisi*. Mivel az oklevelekben a *de Vicedominis* alak áll, így azt többes számú ablativusnak értelmezve a „család” neve *Vicedomini* lehetett, így a névben pedig marad a *Vicedomini* alak.

⁵ *Nos Matheus de Vicedominis de Placentia, lector ecclesiae Strigoniensis, iuris utriusque ac Dominicus prepositus ecclesiae Sancti Stephani de castro Strigoniensi, decretorum doctores, et canonici ecclesiae Strigoniensis predictae, visitatores, reformatores, iudices et commissarii in Posonio et eius districtu, specialiter vero in causis universis, que prepositum, capitulum et canonicos ecclesiae Posoniensis Sancti Martini, alias Sancti Salvatoris quomodocunque concernere possent, cum plena potestate per reverendissimum in Christo patrem et dominum dominum Georgium miseratione divina archiepiscopum ecclesiae Strigoniensem locique eiusdem comitem perpetuum, primatem et Apostolice Sedis legatum natum constituti et deputati.* Pozsonyi viszály 6–17. sz.

sek még 1424 november elején nevezte ki az ügyben keletkezett per tárgyalásának befejezésére és az ítélet meghozatalára.⁶

A történet természetesen nem ekkor kezdődött, hanem az év májusában, amikor a pozsonyi káptalan megindította a pert prépostja, Sós László ellenében az esztergomi szentszéken. Onnan végül a bíróság vezetője, az esztergomi vikárus: Tamás kánonjogi doktor, esztergomi kanonok és nyitrai főesperes elhalasztotta a pert és 1424. november 8-át jelölte ki a folytatásra, ám a feleknek ezúttal már nem Esztergomban kellett megjelenüik, hanem Pozsonyban, ahová egyetértésükkel tette át a pert.⁷ Az új helyszínen azonban már nem a vikárius, hanem az érsek által kijelölt bírák vették át a pert, és a tárgyalások november 13-án indultak újra. Az ügyben, amelyben a káptalan nagyjából 30 pontban foglalta össze vádjait, a felek többszöri meghallgatása és bizonyítékaik bemutatása, majd megvitatása után több mint két hónappal később, 1425. január 20-án születtek meg az ítéletek, immáron újra Esztergomban,⁸ a székesegyház oszlopcsarnokában lévő Szent Miklós-oltár előterében.⁹

Az ítéletlevelek közül tizenkettő maradt korunkra. Közös jellemzőjük, hogy mindegyiket az ítélet meghozatalának dátumával látták el, noha egyértelmű, hogy nem egy napon keletkeztek, továbbá mindegyiket – a szokott módon¹⁰ – a jelenlévő két közjegyző, Egédi András fia Gergely pécsi egyházmegyei klerikus, császári,¹¹ Báznai Péter fia János erdélyi egyházmegyei klerikus, apostoli és császári közjegyző erősítette meg záradékával és jelvényével.¹² Várakozásaink ellenére az ügy azonban nem zárult le, mivel a prépost az őt elmarasztaló ítéletekkel nem volt megelégedve, ezért személyesen kereste fel az esztergomi érseket, hogy tőle kérje a per felülvizsgálatát. A prépost jól időzítette kérelmét,

⁶ ZsO XI. 1219. sz.

⁷ Pozsonyi viszály 8. sz.; Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1). 2009. (a továbbiakban: DL vagy DF) DF 228144., ZsO XII. 68. sz.

⁸ Ahogyan az érsek 1425. március 30-i oklevele mondja: *Et tandem servatis servandis auditis audiendis propositis proponendis et allegatis allegandis necnon productis iuribus et examinatis habitisque testium depositionibus et probationibus in causis huiusmodi dicti nostri visitatores et commissarii matura et digesta deliberatione cum iurisperitis prehabita ac etiam iuris ordine in eisdem debite observato in ipsis causis Posonii conclusis et terminum ad audiendas ferri sententias Strigoniis deputantes.* Pozsonyi viszály 18. sz. (DF 228142., ZsO XII. 377. sz.)

⁹ *Lecta, lata et pronunciata est hec sententia diffinitiva in porticu alme ecclesie Strigoniensis circa altare Sancti Nicolai confessoris, quem locum pro ipsa sententia ferenda duxeramus deputandum.* Pl. Pozsonyi viszály 17. sz. (DF 228140., ZsO XII. 76. sz.)

¹⁰ Vö. CSUKOVITS ENIKŐ: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: 700 éves a közjegyzőség Magyarországon. Szerk. ROKOLYA GÁBOR. Budapest, 2008. 54–73., különösen 68.

¹¹ Pozsonyi viszály, Függelék I/a és I/b, az oklevelek felsorolásával.

¹² Pozsonyi viszály, Függelék II, az oklevelek felsorolásával.

mivel ekkor György érsek Zsigmond királlyal és sok más méltóságviselővel egyetemben éppen Tatán tartózkodott, az uralkodó pedig hallván Sós László panaszát, „megengedte”, hogy az érsek új ítéletet hozzon.¹³ Pálóci ott helyben a jogban járatos emberekkel megtanácskozta az ítéleteket, majd meghallgatta a feleket, és végül 1425. március 30-án kibocsátotta ítéletét, amely sok pontban enyhítette a prépost (pénz)büntetését.¹⁴

*

A peranyag feldolgozása során egyértelműnek tűnt, hogy az oklevelekben szereplő összes személy, elsősorban a pozsonyi illetőségűek kiléte felderítendő. Az üggyel kapcsolatos okleveleknek – szerencsénkre – van néhány állandó eleme (formulás részek), továbbá mindegyikben azonosak az oklevél kibocsátói (*Vicedomini* Máté és Bodonyi Domokos), a közbenső perfázisban szereplő vikárius (Pöstyéni Tamás), illetve az ítéletlevelek tanúsorai (Márton esztergom-zöldmezei és Tarkői Pál esztergom-szenttamási prépost, Pöstyéni Tamás kánonjogi doktor, nyitrai, János orvos, honti, András komáromi, Csepregi Gergely zólyomi főesperes, Szepesi András, a szabad művészetek professzora, Tolnai Imre és Ferenc esztergomi kanonokok, valamint István, az esztergom-újvárosi Szent László-egyház plébánosa).¹⁵ Hasonlóképpen állandó szereplői a szóban forgó forrásoknak a felek ügyvédjei. A káptalant két kanonoka: György és Tamás,¹⁶ a szabad művészetek professzorai,¹⁷ míg a prépostot Ágoston volt pozsonyi tanuló (*scolaris*) és Gergely préposti jegyző képviselték.¹⁸ Rajtuk kívül természetesen az oklevelekben szerepeltek azok a személyek is, akik a prépost vélt vagy valós igazságtalanságait elszenveték az utóbbi években, ők pedig nem mások, mint a pozsonyi kanonokok.¹⁹

Az előbbi, az állandóságot jelentő személyek csoportjával szemben az egyes oklevelekben megjelenő kanonokok nevei – mivel a különböző vádpontok

¹³ *Post quarum quidem sententiarum prolationem dictus dominus prepositus minime contentus presentiam regie maiestatis accedens eidem conquerendo proposuit dictas sententias minusiuste contra eum extitisse latas et promulgatas, dicens se fore nimium ex ipsis gravatum. Quo audito ipsa regia maiestas nobis dedit in mandatis, ut easdem sententias cum iurisperitis de novo examinaremus.* Pozsonyi vizsály 18. sz. (DF 228142., ZsO XII. 377. sz.)

¹⁴ Pozsonyi vizsály 18. sz.

¹⁵ Uo. 6–17. sz.

¹⁶ Uo. 6–17. sz.

¹⁷ Pl. uo. 7. sz.

¹⁸ Pl. uo. 7., 9., 11–17. sz. Gergely a család ügyvédje is volt egyúttal: *discreto Gregorio nostro procuratore domus nostre*. Uo. 3. sz. (DF 228334.)

¹⁹ A pozsonyi kanonokok mára meglehetősen elavult, jegyzeteletlen listáját lásd CAROLUS RIMELY: *Capitulum Insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum olim SS. Salvatorem. Posonii, 1880.* (a továbbiakban: RIMELY 1880.) 254–256.

összefonódnak, és egy oklevél ritkán tartalmazott csak egy panaszt – többször és többféle formában is előfordulnak, illetve előfordulhatnak. Az első feladat tehát a nevek kigyűjtése volt. (A jelen tanulmányban csak a pozsonyi kanonokokat mutatom be). A tizenkét, egyaránt 1425. január 20-i kelettel ellátott ítéletlevélben a következő nevekkal találkozunk: *Cristannus*,²⁰ Fülöp,²¹ Illés,²² Jakab,²³ Jakab *magister*,²⁴ Jakab *artium liberalium professor*,²⁵ Jakab tizedszedő,²⁶ Jakab *custos*,²⁷ *Seratoris* János,²⁸ *Slossar* János,²⁹ Márton plébános,³⁰ Mihály,³¹ Mihály *iunior*,³² *Choler* Mihály,³³ Mihály *decimator*,³⁴ Miklós,³⁵ Miklós (Kálmán fia),³⁶ Miklós plébános³⁷ – ez összesen 18 név. Mindeközben tudjuk, hogy a pozsonyi társaskáptalanban a préposton kívül 14 kanonok volt, akik közé a Szent Márton-, másnépp Üdvöztető-egyház és a Pozsony város falain kívül fekvő Szent Lőrinc-egyház plébánosa is tartozott.³⁸

Ugyanakkor nem elég, hogy négygyel több a kanonokunk, a helyzetet az is bonyolítja, hogy a vizsályra okot adó ügyek 1421-től kezdődtek, tehát el kell különíteni azt is, hogy ki melyik évben szerepel. A következő módon kezdtem hozzá a nevek „rendszerezéséhez”: az oklevelekből ismertté vált valamennyi név önálló adatlapot (cédulát) kapott, amin a keresztnév, megkülönböztető név, apa-fiú kapcsolat, az oklevél alapján azonosítható tisztség és a tétel sorszáma

²⁰ Pozsonyi vizsály 16. sz.

²¹ Uo. 7., 10., 16–17. sz.

²² Uo. 14., 17. sz.

²³ Uo. 14., 17. sz.

²⁴ Uo. 6., 16–17. sz.

²⁵ Uo. 17. sz.

²⁶ Uo. 16. sz.

²⁷ Uo. 7., 12., 14. sz.

²⁸ Uo. 10., 14., 16–17. sz. Neve valószínűleg „*serator* fia” alakban oldandó fel, azaz a lakatos fia János. Egyszer, 1430-ban (DF 241557.) mint *Seratoris dictus* szerepel.

²⁹ Pozsonyi vizsály 14. sz.

³⁰ Uo. 7., 9–10., 15. sz.

³¹ Uo. 7., 16–17. sz.

³² Uo. 7. sz.

³³ Uo. 7. sz.

³⁴ Uo. 16. sz.

³⁵ Uo. 13. sz.

³⁶ *Nicolaus Colomanni*. Uo. 10., 16–17. sz.

³⁷ Uo. 14. sz.

³⁸ KÖBLÖS JÓZSEF: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.) (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) Budapest, 1994. (a továbbiakban: KÖBLÖS 1994.) 16.; MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 2007.² (a továbbiakban: MÁLYUSZ 2007.) 110.

kapott helyett, majd pedig az egyes cédulákat ABC-rendbe állítottam. Példaként álljon itt egy „cédula”:

Jakab custos (Pozsonyi vizsály 7., 12., 14. sz.)

Mint látható, önmagában az oklevelekből kinyerhető információkkal nem jutnánk messzire, ráadásul a rendezés révén a 18 névből csak 10 maradt. Amíg korábban a káptalan létszámához viszonyítva négygyel több, most, a rendezést követően ugyanennyivel kevesebb kanonok maradt, így folytatnom kellett a kutatást.

Elsőként a Zsigmondkori Oklevéltár 1408 és 1425 közötti éveket tartalmazó köteteinek mutatóit tekintettem át és jegyeztem ki a pozsonyi kanonokokra vonatkozó, illetve velük kapcsolatba hozható adatokat. A második lépés az 1408 és 1418 közötti időszak pozsonyi káptalani kiadványainak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának adatbázisában lévő lista és fényképek alapján történő feltárása és összevetése volt a közölt oklevelekével. (Erre azért volt szükség, mert az Oklevéltár ezen évkörbe eső kötetei még nem dolgozták fel a teljes levéltári anyagot.)³⁹ Ezt követően a pozsonyi káptalan 1426 és 1437 közötti kiadványait vizsgáltam meg. E módszer révén a káptalan által hiteleshelyi tanúbizonyságként eljáró személyek voltak megfoghatóak, illetve közülük is azok, akiknek neve mellett ott szerepelt a *canonicus* vagy *concanonicus* szó, avagy *socius et concanonicus* szókapcsolat. A nevek ilyenén összegyűjtése azonban korántsem jelentette a munka végét, hiszen szükség volt még egy olyan forráscsoport áttekintésére, amelyben, ha nem is tömegével, de találhatunk pozsonyi kanonokokat. Ez pedig nem más, mint a pozsonyi káptalan magánlevéltárában⁴⁰ őrzött oklevelek sora: az itt található forrásokat döntően a káptalan részére kiállított oklevelek alkotják. Végezetül tehát az 1408 és 1418, illetve az 1426 és 1437 közötti itt őrzött okleveleket tekintettem át. A forrásokból kigyűjtött neveket és adatokat hasonlóképpen egy-egy cédulára vezettem fel, szintén betűrendbe rendeztem azokat, majd a két listát egyesítettem, amelyre szintén álljon itt egy példa:

³⁹ Vö. az egyes kötetek Előszavával.

⁴⁰ Slovenský národný archív, Bratislava, Súkromný archív Bratislavskej kapituly. Az Országos Levéltár Adatbázisában az U 429 régi jelzet alatt (illetve néhány ott nem szereplő oklevélfénykép a monasterium.net-en) található meg.

Jakab 1409–1433 (Pozsonyi viszály 7., 12., 14. sz.) János pozsonyi kereskedő fia, esztergomi egyházmegyei *presbiter*, királyi káplán (1414)
 pozsonyi örkanonok: 1409. VI. 9. (DF 228343., mint káptalani ügyvéd), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), II. 21. (uo. 171. sz., mint ügyvéd), 1412. I. 15., II. 12. (uo. 1581., 1733. sz., mint káptalani ügyvéd), IX. 20. (uo. 2706. sz.), 1414. VI. 12. (DL 10527.), 1414. V. 30. (a *Ganas* Vencel örkanonok halálával megüresedett javadalmat Zsigmond király már neki adta, s ezt megerősíti a pápa is: ZsO IV. 2041. sz.), 1416. VI. 28. (uo. V. 2064. sz.), VIII. 16. (uo. 2212., 2214. sz.), IX. 22. (uo. 2317. sz.), 1417. II. 18. (uo. VI. 125. sz.), IX. 22. (uo. 947. sz.), 1418. I. 24. (uo. 1412. sz.), 1419. IV. 20. (uo. VII. 331. sz.), 1421. VII. 30., VIII. 9. (uo. VIII. 834., 855. sz., mint káptalani ügyvéd), 1421. IX. 30. (uo. 1022. sz.), [1423. II. 5., 22. (uo. X. 98., 125. sz.), IV. 25., V. 15. (uo. 460., 605. sz.)],⁴¹ 1425. II. 24. (uo. XII. 189. sz.), 1427. VII. 8. (DL 86793.), 1428. IX. 19., 23. (DF 239496., DF 239497.), 1433. XI. 19., 22. (DF 228111.)
 pozsonyi *viceprepositus*: 1433. XI. 19., 22. (DF 228111.)

Mint látható, az előző cédula „megtelt étellel”, Jakabról – a magyar forrásviszonyok közepette – szinte majdnem mindent megtudtunk: ismerjük származási helyét, apja nevét, tisztségeit, valamint örkanonokságának, egyáltalában a pozsonyi kanonoki javadalomviselésének időhatárait.

Az azonosítás természetesen korántsem volt ennyire egyszerű minden esetben. Mindezt két példán mutatom be: az egyik Tamás kanonok, a másik János kanonok esete. A szentszéki perben, amint fentebb már említettem, a káptalan egyik ügyvédje Tamás kanonok volt, aki egyetlen oklevélben a szabad művészetek professzoraként szerepel. A pozsonyi érdekeltségű oklevelek áttekintése során felbukkant egy mindössze Tamás néven szereplő kanonok, aki 1423 és 1430 között többször is hiteleshelyi kiküldetést teljesített.⁴² 1431 tavaszán pedig személyesen Zsigmond király előtt, Nürnbergben tett bizonyos ügyben panaszt káptalanja nevében.⁴³ Mindezekén túl, 1422. december 28-ról ismerünk egy Bellusi (*de Belus*, Trencsén m.) Tamás nevű kanonokot, aki elismerte, hogy a káptalani urak (*domini de capitulo*) átadtak neki a kanonoki részeként az évre járó (*ratione portionis canonicalis*) 12 aranyforintot tanulmányi költségeire (*ad studium pro expensis*).⁴⁴ A forrásokban tehát három Tamás kanonok szerepel, kérdés, hogy adataik megfeleltethetők-e egyetlen személynek.

Az egyeztetés során követett alapelvem az volt, hogy mivel a káptalanokban és konventekben, ha többen azonos névvel rendelkeznek, akkor igye-

⁴¹ Az oklevelek mindegyikében csak kanonokként szerepel.

⁴² 1423: ZsO X. 373. sz.; 1424: uo. XI. 981. sz.; 1426: DF 226019.; 1430: DL 59153. (vö. DF 225910.)

⁴³ DF 227697.

⁴⁴ ZsO IX. 1272. sz.

keznek azokat megkülönböztetni egymástól (amint arra példa a pozsonyi káptalanból és a leleszi konventből bőségesen rendelkezésünkre áll), ezért csak akkor tekintettem különböző személyeknek az adott időszakon belül előforduló kanonokokat, ha a káptalani oklevelekben is így tüntették fel őket. Mindezek alapján a három Tamást jómagam egy személynek tekintem. Véleményem szerint ezt két körülmény is alátámasztja: az egyik az egyetemi fokozata: 1424 végén–1425 elején a szabad művészetek professzoraként előforduló ügyvéd azonos lehet az 1422-ben a tanulmányaira pénzt átvevő Bellusi Tamással, illetve a bécsi egyetemre 1415 októberében beiratkozó Bellusi Máté fia Tamással.⁴⁵ A másik, hogy amikor 1431-ben egy újabb Tamás kanonok tűnt fel, az ő neve mellé is kitették származási helyét (Amstetten, Ausztria).⁴⁶

A másik azonosítási problémára János kanonok esete a jellemző: forrásaink egy részében, 1408 és 1425 között egy *Slossar/Sclasser/ Sleusser* János nevű,⁴⁷ míg a másik részében, 1415 és 1436 között egy *Seratoris* János nevű⁴⁸ kanonokkal találkozunk. Jóllehet a két János ragadványneve azonos, lakatos/lakatosfi, mégsem volt magától értetődő megfeleltetésük. A két különböző nyelven leírt megkülönböztető névvel szerepelnek ugyanis a pozsonyi vizsályról szóló okleveleinkben, illetve mindkét névforma csak latin nyelvű oklevelekben fordul elő. A pozsonyi oklevelek vizsgálata során azonban egyértelművé vált, hogy a különböző névforma különböző jegyzőt takarhat,⁴⁹ így elhárult az azonosításuk akadályai. *Slossar/Seratoris* János 1408 és 1436 között volt káptalan tagja, miközben ismeretlen időponttól kezdve 1424 végi lemondásáig birtokolta a székesegyház Krisztus teste-konfraternitásának egyik javadalmát.⁵⁰

A két lista egyesítésével az 1408 és 1437 közötti időszakból majdnem 40 kanonok nevét sikerült összegyűjteni. Mindezek után hozzákezdhattunk az 1425.

⁴⁵ SCHRAUF KÁROLY: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. (a továbbiakban: SCHRAUF 1892.) 42. (1423-ban a jogi karra is beiratkozott, uo. 171.); TÜSKÉS ANNA: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.) Budapest, 2008. 96. (1227. sz.) nem szerepelteti joghallgatóként.

⁴⁶ 1431: DL 12426.; 1432: DF 227767.

⁴⁷ 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1411. VIII. 22. (DL 104962.), 1421. VIII. 12. (ZsO VIII. 744. sz.), 1423. (Pozsonyi vizsály 14. sz.), 1425. I. 7., 20. (ZsO XII. 19., 77. sz.)

⁴⁸ 1415. II. 23. (DL 10301., vö. DF 226198.), 1417. V. 17.k. (ZsO VI. 447. sz.), 1418. VIII. 11. (uo. 2239. sz.), 1421. IX. 30. (uo. VIII. 1022. sz.), 1430. X. 3. (DF 241557., *dictus Seratoris*), 1435. VI. 27. (DF 226201.), 1435. XI. 24. (DL 12755.), 1436. VI. 4.u. (DL 99587.), 1436. VIII. 1. (DF 225803.)

⁴⁹ *Seratoris* János: DF 228146. (Pozsonyi vizsály 10. sz.); *Slossar* János: DF 228149. (uo. 14. sz.)

⁵⁰ 1425. I. 9. előtt mondott le a pozsonyi Szent Márton-egyház Krisztus teste-konfraternitásának javadalmáról *Aspner* János javára. (ZsO XII. 19., 77. sz.) A konfraternitásra és javadalmasaikra lásd MAJOROSSY JUDIT: A Krisztus teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. Történelmi Szemle 46 (2004) 69–111. (a továbbiakban: MAJOROSSY 2004.) 81. és 107.

évben kanonokságot viselt személyek neveinek összeállításához. Munkánk azonban, mivel 1408 és 1437 között tekintettük át forrásokat, nemcsak egyetlen év tekintetében igazít el minket, hanem több év-keresztmetszetet is készíthetünk a vonatkozó időszakból. Ráadásul az 1411-es év – igaz, ehhez elengedhetetlen volt a szisztematikus kutatás – szerencsés kiindulópontnak bizonyult: 1411. január 1-jéről ugyanis ismerjük a nyitrai káptalan oklevelét, amely arról ad hírt, hogy a pozsonyi prépostot és a kanonokokat tanúbizonyságuk jelenlétében a királyi ember megidézte. Az idézőlevélben nemcsak a prépost, *Jubar* János nevét tüntették fel, hanem a megidézett valamennyi, összesen 11 kanonokét is: István, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa, Jakab őrkanonok, Márton, a Szent Márton-egyház plébánosa, Szécsényi Miklós, Simon, *Frerther/Fryether* Fábián, Miklós, Kálmán, Fülöp és *Slossar*⁵¹ János kanonok.⁵²

Mindez azt jelenti, hogy három hiányzó javadalmas híján ismerjük a teljes káptalani testületet. A nehezebb feladat annak meghatározása volt, hogy kik hiányoznak a listából. Annak megállapítására, hogy egy adott évben kik töltötték be a stallumokat, egy roppant egyszerű módszert választottam: készítettem egy táblázatot, aminek oszlopait az egyes évek, sorait a kanonokok adják. A táblázat celláiba az egyes évekhez akkor írtam be az adott kanonokok nevét, ha abban az évben szerepeltek a forrásokban. Ám a sorok meglehetősen szellősnek bizonyultak, hiszen nem mindenkiről van minden esztendőből információnk. Így például nagyszombati Jakab fia *Koler* Mihály 1407 és 1408 után csak 1416-ban, majd 1421-ben, végül 1425-ben kerül elénk,⁵³ de a foghíjas adatok ellenére egyértelműen kijelenthető, hogy a köztes időben is a káptalan tagja volt. Ennek figyelembevételével tehát amennyiben egy hiányzó rubrika mindkét oldalán ugyanannak a személynek a nevét találtam, akkor a hiányzó helyre is bekerült a neve.

Mindezek eredményeképpen létrejött egy szinte teljesen kitöltött táblázat, amiből két dolog vált egyértelművé: 1) a kanonoki testületet valóban 14 kanonok alkotta; 2) a konkrét adatokkal igazolható kanonokváltásokon túl továbbiak is feltárhatók váltak. Ezeket a következő példákkal illusztrálhatjuk. Azt eddig is tudtuk, hogy

Jakab az őrkanonokságát *Ganas* Vencel halála után kapta (1414),⁵⁴ de most már közelebbi időponthoz is tudjuk kötni a stallumváltást (1408. VI. és 1409. VI. között),⁵⁵

⁵¹ E két oklevélben hibásan *Flosseer/Flosser* néven szerepel.

⁵² ZsO III. 3. sz. Az oklevél két példányban maradt fenn, az egyikben egy kanonokkal több van (Jakab), ő talán azonos lehet a korábbi oklevelekben szerepelt Egyed fia Jakabbal (1406. III. 3., 1408. VI. 7.: ZsO II. 4506., 6147. sz.), valószínűleg ekkortájt hunyt el.

⁵³ ZsO II. 5607. sz., DF 228353., ZsO V. 2299. sz., uo. VIII. 117. sz., uo. XII. 189. sz.

⁵⁴ ZsO IV. 2041. sz.

1418-ban Soproni György a *Pesko* János,⁵⁶

1430-ban Zsigmond fia Péter az Illés,⁵⁷

1433-ban Nürnbergi János fia *Jaxo* Jakab a Budai Jakab⁵⁸ halálával megüresedett kanonokságot kapta.

A források (és a táblázatba rendezés) alapján mindehhez a következőket tehetjük hozzá: hasonlóképpen 1411 második felében vagy 1412-ben lett a káptalan tagja Molnári Péter fia Pál⁵⁹ győri és fehérvári kanonok (a javadalomban Fábián vagy Szécsényi Miklós lehettek az elődei), aki a forrásokból 1413-tól 1419 végéig mutatható ki,⁶⁰ és helyét minden bizonnyal a vele pereskedő Maurpergi János fia Mihály kapta meg.⁶¹

A 1415 első felében elhunyt István kanonok, a pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház plébánosa⁶² kanonoki javadalmát *Pesko* János,⁶³ míg a plébániát nagyszombati Kálmán fia *List* Miklós nyerte el.⁶⁴

1419–1420 folyamán csak 12 személyt tudunk biztosan azonosítani, de elképzelhető, hogy az 1421-től és 1422-től kimutatható új tagok (Budai Jakab és Rozsnyói Miklós fia *Cristannus*,⁶⁵ illetve Bellusi Tamás⁶⁶) már ezekben az években elfoglalták stallumukat. Ugyancsak 1420-tól mutatható ki Mihály (nagy)magyari (Pozsony m.) plébános is a kanonokok között, aki valószínűleg mindvégig (1431-ig)⁶⁷ viselte kanonokságát, noha adatunk csak két évből van erre (1420. III. 31., 1422. IV. 19.).⁶⁸

1423-ban nem történt változás a káptalan tagjainak sorában. 1424-ben viszont egy helyen biztosan: Bazini Gróf Miklós káplánja, Kálmán⁶⁹ már nem szerepel a forrásainkban. Helyét az a Péter fia János vehette át, aki 1425-ben és

⁵⁵ DF 228353., DF 228343.

⁵⁶ LUKCSICS PÁL: A XV. századi pápák oklevelei. I–II. (Olaszországi Magyar Oklevéltár I–II. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet.) Budapest, 1931–1938. (a továbbiakban: LUKCSICS) I. 146. sz.

⁵⁷ LUKCSICS I. 1426. sz.

⁵⁸ DF 228111.

⁵⁹ Molnári Kelemen, a későbbi győri püspök testvére.

⁶⁰ 1419. IX. 15-én (ZsO VII. 935. sz.) még él, de 1420. IV. 24-én (LUKCSICS I. 280. sz.) már néhai.

⁶¹ LUKCSICS I. 88. sz. (1418. V. 7.), 280., 287–288. sz. (1420. IV. 24., V. 8.)

⁶² Utoljára 1415. I. 29-én (ZsO V. 150. sz.) szerepel.

⁶³ István 1415. V. 3-án (ZsO V. 585. sz.) már néhai. *Pesko* János első említése 1417. IX. 15. (ZsO V. 925. sz.)

⁶⁴ 1415. V. 3. (ZsO V. 585., 587. sz.) *Vicedomini* Máté esztergomi vikárius megerősítése: uo. 616. sz.

⁶⁵ Pozsonyi viszály 16. sz.

⁶⁶ ZsO IX. 1272. sz.

⁶⁷ Mihály 1411 és 1431 között mutatható ki a forrásokban. DF 226180., Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Összeállította Eszterházy János. Budapest, 1901. (a továbbiakban: Eszterházy) 55.

⁶⁸ ZsO VII. 1544. sz., uo. IX. 138. sz.

⁶⁹ 1423. XI. 19.; ZsO X. 1424. sz.

1426-ban mutatható ki a kanonokok között.⁷⁰ A bizonytalanságot az okozza, hogy *Koler Mihály* nevének utolsó említését az 1425. február 24-én kelt pozsonyi káptalani könyvjegyzékben találjuk.⁷¹

Mindezek okán 1426-ból 13, 1427-ből pedig már csak 11 névvel rendelkezem. Egyszóval 1426-tól annak ellenére megfogyatkoznak a kanonokokra vonatkozó adataim, hogy valamennyi forrást (a káptalan saját kiadványait, illetve a magánlevéltárában őrzött okleveleket) átnéztem, míg az 1425. évvel bezárólag rengeteg kiegészítő adatot sikerült gyűjteni a Zsigmondkori Oklevéltár vonatkozó köteteiből. Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy teljességre törekvő archontológiai, illetve arra épülő prozopográfiai adattárat csak a teljes forrásanyag ismeretében lehetséges készíteni, de még úgysem feltétlenül. Adatgyűjtésem révén – persze némi bizonytalansággal – kiválóan adathozhatóvá váltak az 1411 és 1425 közötti változások a társaskáptalan személyi összetételében. Mindezt, most ízelítőül, négy időmetszetben közlöm.⁷²

A pozsonyi káptalan kanonokai négy időmetszetben

1411	1415	1421	1425
Jakab őrkanonok	Jakab őrkanonok	Jakab őrkanonok	Jakab őrkanonok
Esztergomi János	Esztergomi János	Illés	Illés
Szécsényi Miklós	Molnári Pál	Maurpergi Mihály	Maurpergi Mihály
Márton székesegyházi plébános	Márton székesegyházi plébános	Márton székesegyházi plébános	Márton székesegyházi plébános
István, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa	István, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa / Pesko János	Soproni György	Soproni György
Fábián	Péter	Bellusi Tamás	Bellusi Tamás
Simon	Simon	Budai Jakab	Budai Jakab
<i>Koler Mihály</i>	<i>Koler Mihály</i>	<i>Koler Mihály</i>	<i>Koler Mihály</i>
List/Kálmán fia Miklós	List/Kálmán fia Miklós, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa (májustól)	List/Kálmán fia Miklós, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa	List/Kálmán fia Miklós, a Szent Lőrinc-egyház plébánosa
Slosser/Seratoris János	Slosser/Seratoris János	Slosser/Seratoris János	Slosser/Seratoris János
Fülöp	Fülöp	Fülöp	Fülöp
Mérai Tamás	Mérai Tamás	Mihály magyar plébános	Mihály magyar plébános
Uski Balázs	Uski Balázs	Rozsnyói Cristannus	Rozsnyói Cristannus
Kálmán	Kálmán	Kálmán	Péter fia János

⁷⁰ ZsO XII. 1070. sz., DL 11791.

⁷¹ ZsO XII. 189. sz.

⁷² A táblázatban szereplő adatok jelzeteinek közlése szétfeszítené a tanulmány kereteit. A jelzetek visszakereshetők az Adattárban.

Az okleveles adatok áttekintésének a kanonoklista összeállításán túl más hozadéka is van: ha nem is a hiánytalanul, de összeállítható a káptalan méltóság- és tisztségviselőinek, nemkülönben jegyzőinek listája.

Órkanonok (*custos*)

János (Csölösztői?) 1389. IV. 23.–1401. XI. 12.⁷³

Hertlinus 1406. III. 3.⁷⁴

Ganas Vencel 1406. IX. 14.k.–1408. VI. 8.⁷⁵

Jakab (pozsonyi János kereskedő fia) 1409. VI. 9.–1433. XI. 22.⁷⁶

János 1442. IV. 22. (Prot. Test. I.⁷⁷ 131. 88. sz.)

Dékánkanonok (*decanus*)⁷⁸

Miklós (nagyszombati Kálmán fia; *List*) 1419. IV. 20.⁷⁹

Cristannus (rozsnyói Miklós fia) 1423. II. 10.⁸⁰

Koler Mihály (nagyszombati Jakab fia) 1425. I.⁸¹

Jegyző (*notarius seu scriba*)

Péter *litteratus* 1400. IV. 28.⁸²

Szécsényi Miklós (Péter fia) pozsonyi kanonok 1408. VI. 8.⁸³

Molnári Pál pozsonyi kanonok 1413. VII. 5.–1415. VI. 19.⁸⁴

Illés 1418. XII. 6.–1419. IV. 20.⁸⁵

⁷³ ZsO I. 992., uo. II. 1304. sz.

⁷⁴ ZsO II. 4506. sz.

⁷⁵ ZsO II. 6147. sz., vö. uo. 6257. sz., DF 228353.; *Ganas*: ZsO IV. 2041. sz.; A Vencel által a káptalanra hagyott bibliára lásd még a korábbi irodalommal BORECZKY ANNA: Egy avignoni kézirat a középkori Magyarországon, avagy a Ganoys-biblia vándorlásai. *Ars Hungarica* 39 (2013/1) 18–27.

⁷⁶ DF 228343., DF 228111. (egyúttal *viceprepositus* is); származására: ZsO IV. 2041. sz.

⁷⁷ Das Pressburger Protocollum Testamentorum 1410[1427]–1529. I. (1410–1487) Hrsg. JUDIT MAJOROSSY–KATALIN SZENDE. (Fontes Rerum Austriacarum. III. Abteilung. Fontes Iuris 21/1.) Wien–Köln–Weimar, 2010.

⁷⁸ A kanonokok 1415-ben arról panaszkodtak, hogy prépostjuk hosszú idő óta megakadályozza, hogy dékánt válasszanak, emiatt nagy károkat szenvednek. ZsO V. 615. sz.

⁷⁹ ZsO VII. 331. sz.; származására: ZsO III. 2246. sz.

⁸⁰ ZsO X. 129–130. sz.; származására: ZsO IX. 338. sz.

⁸¹ Pozsonyi vizsály 7., 17. sz.; származására: ZsO II. 5607. sz.

⁸² ZsO II. 230. sz. Elképzelhető, hogy azonos az aljegyzőként szereplő Péter mesterrel.

⁸³ DF 228353.; apja nevére (de a helységnév nem szerepel, így bizonytalan az azonosítás): ZsO II. 655. sz.; JURAJ ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. [Bratislava, 2007.] (a továbbiakban: ŠEDIVÝ 2007.) 166. a káptalani oklevelek írásképe alapján 1391 és 1407 közé teszi jegyzőségét.

⁸⁴ DL 10084., DL 104699.; származására: LUKSICS I. 87., 92., 280. sz.; ŠEDIVÝ 2007. 167. a káptalani oklevelek írásképe alapján 1397 és 1417 közé teszi jegyzőségét.

Gergely 1426. IV. 22.⁸⁶

Győri Mátyás 1435. VII. 5., 18.⁸⁷

Aljegyző (*subnotarius*)

Péter *magister* 1400. VII. 29.⁸⁸

Miklós mester karbeli klerikus 1410. IV. 2.–1415. III. 2.⁸⁹

*

A magyarországi káptalanok történetére és a tagjaikra vonatkozó kutatások mindmáig annak ellenére mostohagyermekai a hazai történetírásnak, hogy a rendszerváltás óta immáron több mint 20 év telt el. Továbbra is hiányoznak⁹⁰ – egy-két kivételt jelentő munka ellenére⁹¹ – a modern feldolgozások, prozopográfiai adattárak és archontológiák. Jelen tanulmány természetesen nem tehet kísérletet és nem is tekinti feladatának, hogy ezeket minden szempontból pótolja. Csupán csak arra vállalkozhattam, hogy a jelentősebb társaskáptalanok közé tartozó pozsonyi Szent Márton-prépostság egy rövid időszakában kanonokságot viselt tagjainak kapcsán felhívjam a figyelmet az egyházi archontológiák készítésének szükségességére. A káptalanok kanonokainak összegyűjtését és az egyes személyek azonosítását – szemben a világi tisztségviselők összegyűjtésével – nagyban megnehezíti, hogy legtöbbször csak egytagú nevekkal, általában keresztnevekkel találkozunk a forrásokban. Így e dolgozat készítése során szerzett,

⁸⁵ Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára II. Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1883. (a továbbiakban: Károlyi) 48., ZsO VII. 329. sz.; ŠEDIVÝ 2007. 167. a káptalani oklevelek írásképe alapján 1418 és 1430 közé teszi jegyzőségét.

⁸⁶ DF 225971. Elképzelhető, hogy azonos a viszályban a prépostot képviselő Gergely ügyvéddel.

⁸⁷ DL 99633., DL 73106.

⁸⁸ ZsO II. 421. sz. Elképzelhető, hogy azonos a jegyzőként szereplő Péter deákkal.

⁸⁹ DL 94942., DL 10326.

⁹⁰ FEDELES TAMÁS nyolc évvel ezelőtt megjelent munkájában – A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526) (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs, 2005. – összefoglalta a káptalanokra vonatkozó szakirodalmat (28–36.), és már akkor felhívta erre a figyelmet, de komolyabb előrelépés azóta sem történt az ügyben. A kérdésre újabban (külföldi példákkal is) lásd UÓ.: Die ungarischen Dom- und Kollegiatkapitel und ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand, Aufgaben, Initiativen. In: Kapituly v zemích koruny České a v Uhrách ve středověku. (Documenta Pragensia Supplementa II.) Řídí VÁCLAV LEDVINKA a JIŘÍ PEŠEK. Praha, 2011. 161–195., 167–181.

⁹¹ KÖBLÖS 1994.; KOSZTA LÁSZLÓ: A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig. Aetas 6 (1991) 40–58.; KRISTÓF ILONA: A váradi káptalan méltóságviselői 1440–1526. Turul 77 (2004) 10–19.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Könyvhasználat a középkor végén (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban). In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. (Az OSZK kiadványai. Új sorozat 3.) Szerk. SZELESTEI N. LÁSZLÓ. Budapest, 1989. 77–120.

az azonosítást elősegítő néhány „törvényszerűség” leírása elengedhetetlen a további kutatások elősegítésére.

Először is: ha a káptalannak több azonos keresztnévű tagja van, akkor megfigyelhető, hogy azonos oklevél szövegén belül valamiképpen megkülönböztetik őket. Ugyanakkor abban az esetben, amikor több azonos nevű tagja van a káptalannak, de azok – és ez fordul elő legtöbbször – külön-külön oklevelekben bukkannak fel, akkor is majdnem mindig feltüntetik az azonosítást elősegítő mellék- vagy származásra utaló helynevet. (Kivéve természetesen azokat a kutatás számára szerencsétlen eseteket, amikor az egy oklevélben belül szereplő azonos nevű tagokat csak az *alter* szóval különböztetik meg.) Egyértelműnek tűnik továbbá, hogy a teljes kanonoki testület egyetlen évi rekonstrukciójához is a kitűzött céldátum előtti és utáni minimum tíz évet kell áttekintenünk. Ennek oka könnyen magyarázható: a kanonok többsége, azaz a politikailag „inaktívak”, igen hosszú ideig, általában halálukig viselik javadalmukat. Adattáram alapján kijelenthetem, hogy az átlagos kanonoki idő megközelíti a 15, de egyes esetekben a 30 évet.⁹² Mindezek mellett, amint arra fentebb már utaltam, a kanonokok egy részének neve igen ritkán bukkan fel forrásainkban. Természetesen a nehézségek ellenére a megfelelő forrásadottságú káptalanok prozopográfiai adattára kellő kitartással összeállítható. Ebben persze könnyebbséget jelent, ha az adott korszakra van „rendszeres” forráskiadvány, amelynek segítségével a teljes forrásanyag megismerhetővé válik. Jelen esetben ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ameddig eljutott a Zsigmondkori Oklevéltár, addig a teljes káptalani testület összeállítható volt. (Az általunk vizsgált időszak tekintetében kutatásainkat és azonosításainkat az is nagyban elősegítette, hogy a vatikáni levéltárban feltárt források megtalálhatók az Oklevéltár vonatkozó köteteiben.) Ezzel szemben 1426-tól mindössze 10 kanonokot sikerült összegyűjteni az általam használt módszerrel.

Összefoglalóan kijelenthető, hogy a feladat nehézsége nem jelenti azt, hogy ne tudnánk, ne lehetne, illetve nem kellene a megtalált adatok alapján bármilyen intézmény vagy tisztség archontológiáját elkészíteni. Az efféle archontológiák (jelen esetben egy káptalani) készítése ugyanakkor – amellet természetesen, hogy nem megterhelő feladat – korántsem jelenti a kutatások végpontját. Hiszen az ún. egyházi középréteg vizsgálata ezen összeállítások nélkül nem lehetséges, sőt, az ezekben szereplő adatoknak gyakran politikatör-

⁹² Schosperger/Schospurger Fülöp 1407–1434; János kereskedő fia Jakab őrkanonok 1409–1433; Seratoris/Slossar János 1408–1436; Márton székesegyházi plébános 1401–1437; utóda, Márton 1437–1462; nagyszombati Kálmán fia List Miklós szentlőrinci plébános 1408–1429. A jelzeteket lásd az Adattárban az egyes neveknél.

téneti vonatkozásai is lehetnek.⁹³ A hiányos archontológia is nagyobb segítséget jelent tehát a kutatások számára, mint a nem létező vagy évtizedek óta publikálatlanul heverő kézikönyv.⁹⁴

Adattár

A pozsonyi káptalan kanonokai (1408–1437)⁹⁵

A társaskáptalan élén a prépost állt, a testületnek a préposton kívül 14 kanonoka volt, közülük tartozott a székesegyház, azaz a Szent Márton-, más- képp Üdvözítő-egyház és a falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház plébánosa is.⁹⁶

Balázs 1410–1419 – Uski⁹⁷

pozsonyi kanonok: 1410. V. 25. (ZsO II. 7610. sz.), 1413. IX. 15. (a pápa jóváhagyja, hogy Kanizsai János érsek neki adta azt a pozsonyi kanonokságot, amelyről Liczovia-i Péter mondott le, BTOE⁹⁸ III. 637. sz.), 1418. IV. 27. (DL 10646.), VIII. 29. (ZsO VI. 2278. sz.), 1419. VI. 16. előtt elhunyt (uo. XII. 189. sz.)

Benedek 1430–1452 – Váradi (*de Waradino*, ? m.); *magister in artibus* (1430)

pozsonyi kanonok: 1430. IX. 27. (DL 12300.), 1434. V. 4. (DF 273817.), VIII. 22.u. (DL 61481.), XII. 4. (DL 48643.), 1435. II. 15. (DL 102455.), III. 20. (DL 48461.), VI. 24. (DF 226345.), XI. 26. (DL 12768.), 1436. V. 15. (DL 48462.), 1437. IV. 2. (DL 13013.), IV. 14., 15. (DF 226927., 239657.), IV. 26. (DF 239643.),⁹⁹ V. 11. (DL 13003.), 1450. IV. 24. (DF 227770.), 1452. III. 17. (DF 228199.)

Cristannus 1421–1429 – Miklós fia; Rozsnyói (*de Rossnaw*, Barcaság vagy Gömör m.)

esztergomi egyházmegyei *presbiter*: 1416. IX. 18., IX. 22. (ZsO V. 2302., 2317. sz.)

⁹³ Lásd erre legújabban FEDELES TAMÁS: Ördögi sugallatól vezérelve. Egy 15. századi gyilkosság nyomában. Századok 147 (2013) 433–456., különösen 437–438.

⁹⁴ Lásd erre SEBESTYÉN BÉLA: Magyar archontológia 1000–1526. (Kézirat.) Idézi ÉRSZEGI GÉZA: A leleszi monostor alapítóleveléről (1214). Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16 (2003) 13–28., 13. 5. jz.

⁹⁵ Az adattár elkészítéséhez átnéztem az 1408. I. 1. és 1437. XII. 31. között 1) a pozsonyi káptalan által és 2) a mások által kibocsátott és a pozsonyi káptalan magánlevéltárába (Slovenský národný archív, Bratislava, Súkromný archív Bratislavskej kapituly) került okleveleket.

⁹⁶ KÖBLÖS 1994. 16.; MÁLYUSZ 2007. 110. A pozsonyi kanonokok mára meglehetősen elavult, jegyzeteletlen listáját lásd RIMELY 1880. 254–256.

⁹⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.² 119. azt feltételezi, hogy Uski János testvére vagy rokona.

⁹⁸ Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. III. (1382–1439). Ad edendum praeparavit / Összeállította KUMOROVITZ L. BERNÁT. Budapest, 1987.

⁹⁹ Az oklevélben csak mint *magister Benedictus socium et concanonicum* szerepel.

pozsonyi kanonok: 1421. (Pozsonyi viszály 16. sz.), 1424. II. 9. (ZsO XI. 65. sz.), 1424. IV. 19. (uo. 451. sz.),¹⁰⁰ 1428. VII. 22. (DF 227861.), 1429. X. 19. (DF 279599.)¹⁰¹
pozsonyi dékán: 1423. II. 10. (ZsO X. 129–130. sz., mint káptalani ügyvéd)
pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház temetőjében álló Szent Jakab-kápolna rektora: 1422. III. 26. (ZsO IX. 338. sz.)

Egyed 1406–1407

pozsonyi kanonok: 1406. III. 3. (ZsO II. 4506., vö. uo. 6147. sz.), 1407. I. 8. (Pannonhalmi konv.¹⁰² II. 316.)

Fábián 1408–1411 – *Frerther/Fryether* (1411)

pozsonyi kanonok: 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1409. X. 10. (DF 228344., mint káptalani ügyvéd), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.)

Fülöp 1407–1434 – *Schozperger* Jakab fia (1407) / *Schosperger* (1421)¹⁰³ / *Schospurger* (1434)

pozsonyi kanonok: 1407. I. 22. (megkapja a *Kupodem* János halálával megüresedett kanonokságot, ZsO II. 5256. sz.), 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1410. VII. (DF 228056., mint káptalani ügyvéd), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1412. VII. 19. (DF 239327.), 1413. I. 8. (ZsO IV. 287. sz.), 1415. III. 12. (DF 226058.), 1416. IX. 16. (ZsO V. 2299. sz.), 1421–1425. (Pozsonyi viszály 7., 10., 16–17. sz.) 1421. VIII. 16. (ZsO VIII. 865. sz.), 1421. IX. 30. (uo. 1022. sz.), 1423. IV. 25. (uo. X. 460. sz.), IX. 28. (uo. 1128. sz.), 1425. II. 24. (uo. XII. 189. sz.), 1432. III. 30. (DF 239567.), 1434. III. 22. (végrendelete, Prot. Test. I. 57. 10. sz.)

decimator in monte Teben: 1421. (Pozsonyi viszály 16. sz.)

Gáspár 1429–1460 – Poroszországi (de Prussia), mag. art. (1452)¹⁰⁴

pozsonyi kanonok: 1429. I. 28. (DF 228392., mint káptalani ügyvéd), 1436. X. 29. (DF 239640.), 1439. V. 11., 1452. III. 17. (DF 228199., 228235.)

György 1418–1430 – Soproni (*de Sopronio*, Sopron m.); *magister in artium* (1418),¹⁰⁵ *artium liberalium professor* (1425),¹⁰⁶ a perben a káptalan ügyvédje (Pozsonyi viszály 6–17. sz.)

¹⁰⁰ Mindkét újkori másolatban Kristóf szerepel, ami valószínűleg a Cristannus félreolvasásából keletkezett.

¹⁰¹ A pozsonyi városi jegyző 1455–1457 között keletkezett végrendeletében (Prot. Test. I. 241. 183. sz.) említi, hogy attól a Cristannus kanonoktól vett könyvet, aki az ispotályban halt meg (uo. 242.: *herrn Cristan, korherrn, der im spital starb*).

¹⁰² DRESKA GÁBOR: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. II. (1399–1438) (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Publikationen des Diözesenarchiv von Raab – Források, feldolgozások. Quellen, Studien 8.) Győr, 2008.

¹⁰³ ZsO VIII. 1022. sz.

¹⁰⁴ KÖBLÖS 1994. 461. 45. sz.

¹⁰⁵ Talán azonos vele az a pozsonyi György bécsi borostyánkoszorús, aki 1414. I. 2-án (ZsO IV. 1527. sz.) jelentkezett a *licentiatu*s-i vizsgára, majd III. 18-án (uo. 1779. sz.) engedélyezték neki előadás tartását.

¹⁰⁶ Pozsonyi viszály 7. sz.

pozsonyi kanonok: 1418. X. 30. (a győri egyházmegyei klerikus a *Pesko* János halálával megüresedett kanonokságot Kanizsai János esztergomi érsektől kapta: LUKCSICS I. 146. sz.), 1422. VII. 15. (ZsO IX. 801. sz.), 1430. IV. 16. (DF 228221.)
decimator in Modra: 1421. (Pozsonyi viszály 16. sz.)

Illés 1418–1430

pozsonyi káptalani jegyző:¹⁰⁷ 1418. XII. 6. (Károlyi II. 48.), 1419. IV. 20. (ZsO VII. 329. sz.)
pozsonyi kanonok: 1421. II. 14. (ZsO VIII. 102. sz.), V. 26. (uo. 557. sz.), VII. 26. (uo. 822., mint káptalani ügyvéd), VIII. 19. (uo. 874. sz.), 1423. II. 2., 10. (uo. X. 105., 129–130. sz.), VI. 6. (uo. 602. sz.), 1424. VI. 3. (uo. XI. 633. sz.), 1425. (Pozsonyi viszály 14., 17. sz.), 1425. V. 23. (ZsO XII. 453. sz.), X. 21. (uo. 1146. sz.), XI. 30. (uo. 1208. sz.), 1426. VII. 26. (DL 11807.), X. 26. (DF 226077.), 1427. IX. 22. (DF 227966., mint káptalani ügyvéd), 1428. III. 7. (DL 56768.), IX. 16. (DF 226048.), 1429. II. 21. (DL 12032.), V. 31. (DL 37515.), VI. 29. (DL 12079.), XI. 15. (DL 86794.), XII. 15. (DL 12161.), 1430. IX. 28. előtt (LUKCSICS I. 1426. sz.) elhunyt, javadalmát Zsigmond fia Péter kapta Zsigmond király bemutatására.

István 1397–1415 – Ulrik fia (1406);¹⁰⁸ *Snierer* (1408) / *Schryner*¹⁰⁹

pozsonyi kanonok és a falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház plébánosa: 1397. IV. 26. (ZsO I. 4728. sz.), 1401. XI. 12. (ZsO II. 1304. sz.), 1406. III. 3. (uo. 4506. sz.), VI. 7. (uo. 6147. sz.), 1407. I. 8. (Pannonhalmi konv. II. 316.), 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1415. I. 29. (uo. V. 150. sz.) 1415. V. 3-án már néhai, a megüresedett plébániát Miklós kapta meg a várostól (uo. 585., 587. sz.)

István 1408

pozsonyi kanonok: 1408. VI. 8. (DF 228353.)

István 1436–1449 – [László fia];¹¹⁰ *Berényi* (*de Berin, de Beryn*, Győr m.)

pozsonyi kanonok: 1436. III. 9. (DF 225972., 273816.), VII. 23. (DL 12925.), IX. 6. (DL 48463.), 1449. V. 29. (DL 44547.)

Jakab 1406–[1410]

pozsonyi kanonok: 1406. III. 3. (ZsO II. 4506., vö. 6147. sz.), 1407. I. 8. (Pannonhalmi konv. II. 316.), 1411. I. 1. (uo. III. 3. sz.)¹¹¹

¹⁰⁷ ŠEDIVÝ 2007. 167. szerint 1418–1430 között ő a jegyző.

¹⁰⁸ RIMELY 1880. 254. szerint korponai.

¹⁰⁹ Egy 1418. V. 7-én (LUKCSICS I. 88. sz.) kelt pápai kérvényben.

¹¹⁰ Azonos a pozsonyi építkezéseket irányító Berényi Kakas János testvérével. Vö. SZÜCS JENŐ: A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez. Budapest Régiségei 18 (1958) 313–356., 322., továbbá DF 249243., DF 249244.; CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Budapest, 1890–1913. III. 564.

¹¹¹ Neve csak az egyik példányban szerepel, valószínűleg ekkor már nem élt, mivel vele együtt tizenöten lennének a kanonokok.

Jakab 1409–1433 – pozsonyi (*de Posonio*) János kereskedő fia; esztergomi egyházmegyei *presbiter* (1414)

pozsonyi őrkanonok: 1409. VI. 9. (DF 228343., mint káptalani ügyvéd), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.); II. 21. (uo. 171. sz., mint ügyvéd), 1412. I. 15., II. 12. (uo. 1581., 1733. sz., mint káptalani ügyvéd), IX. 20. (uo. 2706. sz.), 1414. VI. 12. (DL 10527.), 1414. V. 30. (a *Ganas* Vencel őrkanonok halálával¹¹² megüresedett javadalmat Zsigmond király már neki adta, s ezt megerősíti a pápa is: ZsO IV. 2041. sz.), 1416. VI. 28. (ZsO V. 2064. sz.), VIII. 16. (uo. 2212., 2214. sz.), IX. 22. (uo. 2317. sz.), 1417. II. 18. (uo. VI. 125. sz.), IX. 22. (uo. 947. sz.), 1418. I. 24. (uo. 1412. sz.), 1419. IV. 20. (uo. VII. 331. sz.), 1421–1425. (Pozsonyi viszály 7., 12., 14. sz.), 1421. VII. 30., VIII. 9. (ZsO VIII. 834., 855. sz., mint káptalani ügyvéd), 1421. IX. 30. (uo. 1022. sz.), [1423. II. 5., 22. (uo. X. 98., 125. sz.), IV. 25., V. 15. (uo. 460., 605. sz.)],¹¹³ 1425. II. 24. (uo. XII. 189. sz.), 1427. VII. 8. (DL 86793.), 1428. IX. 19., 23. (DF 239496., DF 239497.), 1433. XI. 19., 22. (DF 228111.)

pozsonyi *viceprepositus*: 1433. XI. 19., 22. (DF 228111.)

Jakab 1421–1433 – Budai (*de Buda*, Pilis m.); *artium liberalium professor*, az oklevelekben mint *magister* is előfordul.

pozsonyi kanonok: 1421–1425. (Pozsonyi viszály 6–7., 16–17. sz.), 1423. VI. 26. (ZsO X. 888. sz.), 1425. (7., 16–17. sz.) 1426. IX. 16. (DF 225936.), X. 31. (DL 86790.), XI. 21. (DL 11860.), XII. 7. (DL 11875.), 1427. VIII. 30. (DL 11919.), 1429. V. 20. (DF 226043.), XI. 30. (DL 12149.), 1433. XI. 19. előtt meghalt (javadalmát Zsigmond király révén a prágai egyházmegyei Nürnbergi János fia *Jaxo* Jakab kapta. A kano-
nokságot Jakab alprépost, őrkanonok és a káptalan tagjai adtak át neki. DF 228111.)

decimator in monte Dombo: 1421. (Pozsonyi viszály 16. sz.)

Jakab 1433–1437 – Nürnbergi (*de Neurnberga*, Németo.) János fia; *Jaxo*

pozsonyi kanonok: 1433. XI. 19. (a Zsigmond király által neki adott kanonoki javadalmat átadja neki a káptalan, DF 228111.), 1437. III. 10. (DF 239651.)

János 1417–1418 – *Peschko/Pesko*; vö. 1412. I. 2. (ZsO III. 1555. sz.)

pozsonyi kanonok: 1417. IX. 15. (ZsO VI. 925. sz.), 1417. (uo. 1325. sz.), 1418. X. 30. előtt elhunyt (javadalmát Soproni György kapta. LUKSICS I. 146. sz.)

János 1408–1436 – *Sclasser/Slossar/Sleusser* (1408) / *Serator* fia/*Seratoris* (1415) / *senior* (Pozsonyi viszály 10. sz.) – Péter *serator* pozsonyi polgár fia (1395)¹¹⁴

¹¹² 1408. VI. 7. (ZsO II. 6147. sz.) és 1408. VI. 8. (DF 228353.): még élt.

¹¹³ Az oklevelek mindegyikében csak kanonokként szerepel.

¹¹⁴ DF 228095. (E szerint az *avunculus*-a néhai Puczhan Jakab pozsonyi polgár volt.)

pozsonyi kanonok: 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.),¹¹⁵ I. 19. (DL 76117.),¹¹⁶ VIII. 22. (DL 104962.), 1415. II. 23. (DL 10301., vö. DF 226198.), 1417. V. 17.k. (ZsO VI. 447. sz.), 1418. VIII. 11. (uo. 2239.), 1421–1425. (Pozsonyi vizsály 10., 14., 16–17. sz.), 1421. VIII. 12. (ZsO VIII. 744. sz.), IX. 30. (uo. VIII. 1022. sz.), 1425. I. 7., 20. (ZsO XII. 19., 77. sz.), 1430. X. 3. (DF 241557., *dictus Seratoris*), 1435. VI. 27. (DF 226201.), 1435. XI. 24. (DL 12755.), 1436. VI. 4.u. (DL 99587.), 1436. VIII. 1. (DF 225803.)

decimator in monte Rechschen: 1421. (Pozsonyi vizsály 16. sz.)

pozsonyi Szent Márton-, másképp Üdvözítő-egyházban lévő Krisztus teste-oltár javadalmasa, 1425. I. 7. előtt lemondott róla, s a város *Aspnar* Miklós fia János esztergom-zöldmezei kanonoknak adta.¹¹⁷

János 1397–1417 – Esztergomi vagy Újvárosi Miklós fia; birodalmi alkancellár (1411–1417),¹¹⁸ esztergom-szentistváni prépost (1399–1417)¹¹⁹

pozsonyi kanonok: 1397. VI. 24. (ZsO I. 4847. sz.), 1413. V. 20. (uo. IV. 612. sz.), 1417. XII. 29. (halála napja, uo. VI. 2684. sz., vö. 1418. III. 11., uo. 1623. sz.)

János 1425–1426 – Péter fia

pozsonyi kanonok: 1425. IX. 19. (ZsO XII. 1070. sz.), 1426. V. 13. (DL 11791.)

János 1436 – pozsonyi (*de Posonio*) *Aspnar/Aspmer* István fia; esztergom-zöldmezei kanonok (1424–1425)¹²⁰

pozsonyi kanonok: 1436. III. 22. (DL 37516.)

pozsonyi Szent Márton-egyház Krisztus teste oltár javadalmát¹²¹ megkapta 1425. I. 7. előtt (ZsO XII. 19. sz., vö. uo. 77. sz.)

János 1437 – *Kraft*

pozsonyi kanonok: 1437. VII. 17. (DF 239671.)

Kálmán 1411–1423 – Bazini Miklós káplánja (1423)

pozsonyi kanonok: 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1423. XI. 19. (uo. X. 1424. sz.)

¹¹⁵ A nyitrai káptalan okleveleiben (1411. I. 1., ZsO III. 3. sz.) *Flosser/Flosseer* néven szerepel.

¹¹⁶ Csak szimplán János szerepel.

¹¹⁷ 1423. XII. 4-én (ZsO X. 1482. sz.) egy bizonyos Konrád *presbiter* volt a kápolna rektora. Az oltár javadalmasaira vö. MAJOROSSY 2004. 81. 49. jz. és 107.

¹¹⁸ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. (a továbbiakban: BÓNIS 1971.) 102.; SZILÁGYI LORÁND: A Német Birodalom és Magyarország personális uniója 1410–1439. In: A gróf Klebersberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV. KÁROLYI ÁRPÁD közreműködésével szerkeszti ANGYAL DÁVID igazgató. Budapest, 1934. 159–203., 165–167.

¹¹⁹ C. TÓTH NORBERT: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.) Budapest, 2013. 40.

¹²⁰ 1424: ZsO XI. 763. sz.; 1412. IV. 14-én (SCHRAUF 1892. 33.) beiratkozott a bécsi egyetemre.

¹²¹ MAJOROSSY 2004. 81. 49. jz. és 107.

Márton 1401–1437 – *Kwpoden* Pál fia (1401, 1406, 1437);¹²² senior kanonok (Pozsonyi viszály 10. sz.)

pozsonyi kanonok és a Szent Márton-, másképp Üdvöztető-egyház plébánosa: 1401. XI. 12. (ZsO II. 1304. sz.), 1406. III. 3. (uo. 4506. sz.), 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1412. I. 15., II. 12. (uo. 1581., 1733., mint káptalani ügyvéd), 1416. VIII. 16. (uo. V. 2212. sz.), IX. 22. (uo. 2317. sz.), 1421–1425. (Pozsonyi viszály 7., 9–10., 15. sz.), 1421. VII. 26., 30. (ZsO VIII. 822., 834., mint káptalani ügyvéd), VIII. 9. (uo. 855. sz.), IX. 30. (uo. 1022. sz.), 1423. VII. 17. (uo. X. 967. sz.), 1425. II. 3., 24. (uo. XII. 112., 189. sz.), 1426. II. 20. (DL 11755.), 1426. IV. 18. (DF 239463.), 1427. III. 24. (DF 228290.), IV. 14. (DF 228284.), 1437. VI. 12. előtt elhunyt (DF 239669.)

pozsonyi prépost *vicarius in spiritualibus*-a: 1423. VII. 17. (ZsO X. 967. sz.)

Márton 1437–1462 – Stomfai (*de Sthompa*, Pozsony m.) Lipót fia; *Neitler*¹²³

pozsonyi kanonok és a Szent Márton-egyház plébánosa: 1437. VI. 12. (DF 239669.)

Mihály 1405–1425 – Jakab fia (1407); Nagyszombati (*de Tyrnavia*, Pozsony m.); *Caler/Colar/Choler/Koler*

pozsonyi kanonok: 1405. IV. 3. (ZsO II. 3772. sz.), 1407. I. 8. (Pannonhalmi konv. II. 316.), 1407. VII. 6. (ZsO II. 5607. sz.), 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1416. IX. 16. (ZsO V. 2299. sz.), 1421–1425. (Pozsonyi viszály 7., 16–17. sz.), 1421. II. 14. (ZsO VIII. 117. sz.), 1424. (Pozsonyi viszály 7. sz.), 1425. II. 24. (ZsO XII. 189. sz.)

komáromi főesperes a győri egyházban: 1407. VII. 6. (ZsO II. 5607. sz.)

pozsonyi dékán: 1425. I. (Pozsonyi viszály 7., 17. sz.)

decimator in monte Posyng: 1421. (uo. 16. sz.)

Mihály 1412–1420 – *Suchenschacz*; *sacre pagine professor et in artibus magister*, bécsi kanonok, pozsonyi kanonok, Székely Tamással pereskedik kanonoksága miatt a préposttal és káptalannal: Róma, 1412. III. 2. (ZsO III. 1812., 1816. sz.), 1412. V. 15. (uo. 2140. sz.); 1418. VIII. 23. (LUKCSICS I. 136. sz.) Mérai Tamással pereskedik a kanonokságért; 1420. VIII. 8. (ZsO VII. 2056. sz.) Kanonokságát valószínűleg sohasem tudta elfoglalni.

Mihály 1420–1431

magyar plébános és esperes, **kanonok**: 1411. XI. 5. (DF 226180.), 1412. X. 21. (ZsO III. 2817. sz.), 1414. I. 20. (DL 10167.), 1417. IX. 22. (ZsO VI. 945. sz.), **1420. III. 31.** (uo. VII. 1544. sz.), 1421. VII. 22. (uo. VIII. 793. sz.), X. 6. (uo. 796. sz.), XII. 12. (uo. 1237. sz.), 1422. I. 20. (uo. IX. 67. sz.), **1422. IV. 19.** (uo. 138. sz.), VI. 7., 14. (uo. 506., 678. sz.), VIII. 7. (uo. 828. sz.), 1423. V. 25. (uo. X. 516. sz.), 1426. III. 26. (uo. XII. 1072. sz.), 1431. VI. 2. (Eszterházy 55.)

¹²² Előde Mihály volt: 1397. IV. 26. (ZsO I. 4728. sz.)

¹²³ KÖBLÖS 1994. 471. 64. sz.

Mihály 1420–1438 – Maurpergi János fia; *iunior* (Pozsonyi viszály 7. sz. és 1421. ZsO VIII. 554., 901. sz.);¹²⁴ passauai egyházmegyei, esztergomi egyházmegyei káplán, kanonokságát *Hohenlohe* Györgynek köszönhetette

pozsonyi kanonok: 1418. V. 7. (kéri a pápát, hogy a [néhai] *Schryner* István lemondásával megüresedett kanonokságot, amelyért *Schuta*-i (Molnári) Pállal pereskedik, adja neki. LUKCSICS I. 88. sz.), 1420. IV. 24. (ismét kérte, LUKCSICS I. 280. sz.), V. 8. (megkapta, uo. 287–288. sz.), 1421. VI. 6. (ZsO VIII. 554. sz.), VII. 26. (uo. 822., mint káptalani ügyvéd), VIII. 28. (uo. 901. sz.), IX. 30. (uo. 1022. sz.), X. 13. (uo. 1050. sz., mint káptalani ügyvéd), 1425. (Pozsonyi viszály 7. sz.), 1429. X. 4. (DF 227973., mint káptalani ügyvéd),¹²⁵ 1438. III. 11. (kéri a pápát, hogy adja neki a pozsonyi Keresztelő Szent János-oltárhoz tartozó örökös káplánságot, amely egy bizonyos Jakab útján üresedett meg, nem véve figyelembe pozsonyi kanonokságát, passauai egyházmegyei *Ansvelde*-i plébánosságát és máshol lévő kápolnaigazgatóságát. LUKCSICS II. 545. sz.), 1438. IX. 15. (Pannonhalmi konv. II. 307.)

pozsonyi Szent Jakab-kápolna rektora: 1420. IV. 24. (LUKCSICS I. 280. sz.)

würzburgi kanonok: 1420. IV. 24. (LUKCSICS I. 280. sz.)

Miklós 1400–1411 – [Péter fia? (1400)];¹²⁶ Szécsényi (*de Zechen*, Nógrád m.); Kis (1405)

pozsonyi kanonok: 1400. XI. 27. (ZsO II. 655. sz.), 1404. XI. 25. (uo. 3510. sz., mint ügyvéd), 1405. IV. 3. (uo. II. 3772. sz.), 1406. III. 3. (uo. 4506. sz.), 1410. VII. 1. (DL 9663.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.)

pozsonyi kanonok és *notarius*:¹²⁷ 1408. VI. 8. (DF 228353.)

Miklós 1408–1429 – Kálmán fia; Nagyszombati (*de Tyrnavia*, Pozsony m.); *List*; királyi speciális káplán¹²⁸

pozsonyi kanonok: 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1410. VI. 21. (DF 239310.), XI. 4. (DL 9692.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.),¹²⁹ 1412. VI. 8. (uo. 2246. sz.), 1412. VII. 14. (DF 225984.), 1413. I. 9. (DF 228197., mint káptalani ügyvéd)

pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház plébánosa: 1415. V. 3. (az István pozsonyi kanonok, királyi speciális káplán halálával megüresedett plébániát kapja meg a várostól, ZsO V. 585., 587. sz., vö. még *Vicedomini* Máté vikárius kinevezésével: uo. 616. sz.)¹³⁰

pozsonyi kanonok és plébános: 1416. VI. 28. (ZsO V. 2064. sz.), VIII. 16., IX. 18., 22. (uo. 2212., 2214., 2302., 2317. sz.), 1417. II. 18. (uo. VI. 125. sz.), IV. 22. (DL 10545.),

¹²⁴ 1425-ben a káptalannak három Mihály keresztnévű kanonoka volt, s mivel Maurpergi János fia Mihály került be legkésőbb a káptalanba, így minden bizonnyal őt illették kezdetben „ifjabb” néven.

¹²⁵ Bizonytalan adat, mivel szimplán csak Mihály szerepel.

¹²⁶ Az oklevélben nem szerepel a helynév, ezért bizonytalan az azonosítás.

¹²⁷ ŠEDIVÝ 2007. 166. 1391–1407 közé teszi működését.

¹²⁸ 1412. VI. 8. (ZsO III. 2246. sz.)

¹²⁹ Az oklevélben szimplán csak Miklós szerepel.

¹³⁰ Előde, István királyi speciális káplán, kanonok 1415. I. 29-én (ZsO V. 150. sz.) még életben volt.

V. 17. (uo. VI. 446. sz.), 1419. VII. 9. (uo. VII. 757. sz.), 1420. XI. 8., 30. (uo. VII. 2321., 2373. sz.), XII. 21. (uo. 2400. sz.), 1421–1425. (Pozsonyi vizsály 10., 13–14., 16–17. sz.), 1421. V. 26. (ZsO VIII. 557. sz.), IX. 30. (uo. 1022. sz.), 1422. II. 5. (uo. IX. 25. sz.), 1423. V. 15. (uo. X. 605. sz.), 1425. II. 24. (uo. XII. 189. sz.), 1426. IV. 18. (DF 239463.), 1429. V. 27. (végrendeleti tanú, Prot. Test. I. 101. 63. sz.)
pozsonyi prépost *vicesgerens*-e: 1412. VI. 8. (ZsO III. 2246. sz.)
pozsonyi dékán: 1419. IV. 20. (ZsO VII. 331. sz.)

Pál 1413–1420 – Molnári (*de Molnar alias de Schuta*) Péter fia;¹³¹ győri és a fehérvári Szűz Mária-prépostság kanonoka (1418)

pozsonyi kanonok és *notarius*: 1413. VII. 5. (DL 10084.), 1414. I. 25. (ZsO IV. 1626. sz.), 1415. VI. 19. (DL 104699.)
pozsonyi kanonok: 1416. IX. 16. (ZsO V. 2299. sz.), 1418. V. 6., 11. (LUKCSICS I. 87., 92. sz., utóbbi szerint Maurpergi Mihállyal pereskedik a kanonokságért.), 1419. IX. 15. (ZsO VII. 935. sz.), 1420. IV. 24-én már néhai. (LUKCSICS I. 280. sz.)

Péter 1406–1413 – Lőcsei (*de Leche*, 1406) / *de Liczovia*, 1413; Szepes m.)

pozsonyi kanonok: 1406. III. 3. (ZsO II. 4506. sz.), 1413. IX. 15. (a pápai bulla szerint lemondott javadalmáról és azt Kanizsai János érsek Uski Baláznak adta, BTOE III. 637. sz.), kétséges, hogy javadalmát egyáltalán ténylegesen viselte volna.

Péter 1416

1416. VII. 8. (ZsO V. 2092. sz.)

Péter 1430 – pozsonyi (*de Posonio*) Zsigmond készéscső (*cultellusfaber*) fia (1429)¹³²

pozsonyi kanonok: 1430. IX. 28. (az Illés halálával megüresedett kanonokságot Zsigmond király bemutatására már elnyerte, LUKCSICS I. 1426. sz., vö. Annatae¹³³ 82. sz.)

Simon 1405–1417 – *Mendlinus* fia (1405)

pozsonyi kanonok: 1405. IV. 3. (ZsO II. 3772. sz.), 1406. II. 3. (uo. II. 4506. sz.), 1408. VI. 8. (DF 228353.), 1411. I. 1. (ZsO III. 3. sz.), 1412. VI. 8. (uo. 2246. sz.), 1416. VII. 8. (uo. V. 2090. sz.), VIII. 16., 17., IX. 22. (uo. 2212., 2214., 2317. sz.), 1417. IX. 15. (uo. VI. 925. sz.), 1425. II. 24. (ekkor már valószínűleg nem él, ZsO XII. 189. sz.)

¹³¹ Kelemen győri püspök fivére. Talán azonos azzal a *Paulus molendinatoris de Posonio*-val, aki 1412. IV. 14-én (SCHRAUF 1892. 33.) beiratkozott a bécsi egyetemre.

¹³² 1429. IV. 14-én beiratkozott a bécsi egyetemre. SCHRAUF 1892. 69.

¹³³ Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536. (A magyarországi egyházmegegyék javadalmainak annatái.) Edidit IOSEPHUS KÖRMENDY. Editionem redigerunt et indices composuerunt KINGA KÖRMENDY et BÉLA HOLL. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Budapest, 1990.

Tamás 1410–1419 – Mérai (*de Mera*, Heves m.) Antal fia; királyi speciális jegyző,¹³⁴ királyi titkár,¹³⁵ hevesi főesperes, egri és erdélyi kanonok¹³⁶

pozsonyi kanonok: 1410. V. 25. (ZsO II. 7617. sz.), 1414. III. 23. (e napon adja neki a pápa, ZsO IV. 1791. sz.), 1415. I. 29. (uo. V. 150. sz.), 1417. IV. 25. (uo. VI. 365. sz.), 1418. VIII. 23. (a kanonokságért *Suchensach* Mihállyal pereskedik, LUKCSICS I. 136. sz.), 1419. IV. 20. (ZsO VII. 331. sz.)¹³⁷

Tamás 1422–1431 – Bellusi (*de Belus*, Trencsén m.) Máté fia,¹³⁸ *artium liberalium professor* (1425),¹³⁹ a perben a káptalan ügyvédje (Pozsonyi viszály 6–7., 9–17. sz.)

pozsonyi kanonok: 1422. XII. 28. (ZsO IX. 1272. sz.), 1423. IV. 10. (uo. X. 373. sz.) 1424. VIII. 20. (uo. XI. 981. sz.), 1426. VII. 22. (DF 226019.), 1430. VIII. 26. (DL 59153.), 1431. III. 18. (DF 227697.)¹⁴⁰

Tamás 1431–1432 – amstetteni (*de Ambsteten*, Ausztria)

pozsonyi kanonok: 1431. XII. 11. (DL 12426.), 1432. VI. 26. (Pannonhalmi konv. II. 260.)
pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-egyház plébánosa: 1439.k. (végrendeleti tanú, Prot. Test. I. 111. 72. sz.)

Ulrik 1437 – Mistelbachi (*de Miscelbach*, Ausztria¹⁴¹)

pozsonyi kanonok: 1437. XII. 8., 23. (DF 225950., DL 38765.)

¹³⁴ 1411. X. 2., 16. (ZsO III. 1006., 1071. sz.), 1415. II. 24. (uo. V. 293. sz.), 1416. VI. 9. (uo. 1990. sz.)

¹³⁵ pl. 1417. IV. 25. (ZsO VI. 365. sz.)

¹³⁶ Vö. BÓNIS 1971. 113.

¹³⁷ A továbbiakban már nem szerepel pozsonyi kanonokként. (Vö. 1420: ZsO VII. 1519., 1700. sz., 1422: Lukcsics I. 490. sz. – nem említik kanonokságát a *non obstante* formulában.)

¹³⁸ E néven 1422. XII. 28-án (ZsO IX. 1272. sz.) szerepel, amikor nyugtázta a káptalan által neki *ad studium* átadott kanonoki jövedelme átvételét. 1425-ben pedig mint „tanult ember” kerül szemünk elé. 1415. októberében iratkozott be a bécsi egyetemre, majd 1423-ban a jogi karra is. SCHRAUF 1892. 42., 171.

¹³⁹ Pozsonyi viszály 7. sz.

¹⁴⁰ Nüumbergben tett panaszt a király előtt.

¹⁴¹ Ausztriában ma két ilyen nevű település van: az egyik Pozsonytól északnyugatra 86 km-re (Béctől északra 53 km-re); a másik Linztől délnyugatra 30 km-re (Pozsonytól 288 km-re).

NORBERT C. TÓTH

Canons of the Collegiate Chapter of Bratislava (Pozsony) in 1425 (On the Method and Practice of Compiling Church Archontology)

The current paper wishes to provide a methodological mainstay to the practice of drawing up church archontologies with the example of the St. Martin collegiate chapter of Bratislava. The choice fell on this community not accidentally. The hostility between the canons and the new prevost appointed in 1421, László Sóvári Sós became continuous after 1422. As a result of this the body took legal action in 1424 before the vicar of Esztergom against its prelate. The trial concluded on the 20th of January 1425 with the decision of the judges appointed by the archbishop of Esztergom and archbishop György Pálóci's confirming charter dated on the 30th of March. Dealing with the trial the identification of the canons involved in the discord and the compilation of their prosopographic database became necessary. As such database was not available, the author himself had to compile it. During this work it became obvious, that for learning all canonically-wearing people's name in a given year (it means 14 people in the case of the chapter of Bratislava), the period of data collection had to be extended to the previous and following years. In this case the author has examined the sources from 1408 till 1437. Thus all 14 members of the chapter in 1425 could be identified and additionally the archontology of the canons and officials (such as *custos*, *decanus*) of the collegiate chapter was compiled (see the appendix). Sharing some "regularities" promoting identification understood during this work, however, is inevitable to support further research.

First of all: as there are more canons with the same first name who occur in the same charter, then they are noticeably distinguished in a way. The same is observable in most – and more frequent – cases when prebends with the same first name arise in different charters: a distinctive sidename or a name referring to the place of origin is indicated. Moreover, as driven from the current experience a full reconstruction of the body in a given year requires the examination of the sources dated at least ten years prior to and following the date aimed. The reason for this can be easily explained: the politically inactive majority of the canons usually enjoyed their benefice for an extensive period, mostly until their death, nevertheless their names are mentioned in the sources infrequently. Relying on the database we could demonstrate, that in Bratislava the average time spent by one in the same benefice is approximately 15 years, though spending 30 years was also common.

MIKÓ GÁBOR

A középkori magyar királyok ismeretlen lajstroma Monoszló András könyvtárából*

Néhány évvel ezelőtt egy Kristó Gyula tiszteletére rendezett emlékkonferencián Veszprémy László felhívta a figyelmet a híres hazai középkori történeti művek – például Anonymus *Gesta*-ja vagy a Képes Krónika – árnyékában fennmaradt évkönyvek, rövidebb krónikák és krónikakivonatok fontosságára. Ezeket egyfelől kronológiai adataik miatt illeti figyelem, másfelől tanúskodhatnak a történeti irodalom műfaji változásairól is. A szerző megállapítása szerint az eleinte nagyobb számban létező évkönyveket a XIII. század elejétől kezdve felváltották a krónikakivonatokat, királylistákat, amik „az évkönyveknél sokkal következetesebb és kiegyensúlyozottabb képet” nyújtottak a korai magyar történelem egészéről. Elterjedtségüket igazolhatják a XV. századból nagy számban fennmaradt kézírataik is. Veszprémy úgy vélte, az ilyen jellegű szövegeket hiteleshelyek és egyéb oklevélkiadó testületek használhatták, mégpedig főképpen kronológiai segédletként.¹

Ez utóbbi ötlet, ami a rövid elbeszélő munkákat a gyakorlati jogi írásbeliséghez köti, már korábban is felmerült a szakirodalomban, jóllehet sokkal kisebb forrásbázis ismeretében. A Knauz Nándorról elnevezett „krónikacsalád” máig egyetlen kritikai kiadását elkészítő Bartoniek Emma az edícióhoz írt bevezetőjében felvetette a hiteleshelyi használat lehetőségét.² Ezt fogadta el a kiadás reprintjéhez írt utószavában Szovák Kornél is.³

Bartoniek a hazai XVI–XVII. századi történetírásról szóló monumentális (nyomtatásban csak a halála után megjelent) munkájában is kitért a problémára, ezúttal azonban azt – írása tárgyának megfelelően – későbbi, XV–XVI. századi forrásokon keresztül közelítette meg. A jogi és történeti szövegek „összefonódására”, együttes szereplésére kronológiai sorrendben első példaként a Thuróczy-kódexet hozta fel.⁴ E

* Ehelyütt köszönöm meg C. Tóth Norbertnek, Csákö Juditnak és Lakatos Bálintnak a dolgozat írásakor nyújtott segítségét és tanácsait.

¹ VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY. Pécs, 2010. 11–22.

² *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praeuit EMERICUS SZENTPÉTERY.* Budapest, 1937–1938. Reprint kiadás: Budapest, 1999. (a továbbiakban: SRH) II. 325.

³ Uo. 768.

⁴ BARTONIEK EMMA: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Budapest, 1975. (a továbbiakban: BARTONIEK 1975.) 126.

kötetben (ami a XV. század második felében, I. Mátyás király uralkodása alatt született) első tartalmi egységként a XIV. századi krónikaszerkesztmény egy változata áll, ezt pedig Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvényei követik.⁵ Bartoniek következő példája Gregoriánczi Pál egy munkája volt. Az 1565-ben kalocsai érsekként elhunyt főpap 1556-ban összeállíttatott egy nagy kéziratot dekrétumgyűjteményt, aminek élére mintegy bevezetőként egy rövid elbeszélést illesztett. Ennek első egysége egy szűkszavú királyéletrajzokból álló krónika, ami a magyarok őstörténetétől egészen I. Ferdinánd uralkodásáig tart. Bartoniek feltevése szerint Gregoriánczi a már említett Knauz-krónika zágrábi kéziratát használta fel és bővítette például a Thuróczy-krónikából.⁶ Gregoriánczinak azonban nem ez volt az első történeti munkája, ugyanis a részben az ő közreműködésével szerkesztett Quadripartitum, ami 1553-ra készült el, szintén tartalmaz rövid uralkodó-életrajzokat.⁷ Utolsó példaként Mossóczy Zakariás és Telegdy Miklós Törvénytárát – a későbbi Corpus Juris Hungarici-t – említette, amiben minden uralkodó törvényhozásának bemutatása egy szűkszavú életrajzzal kezdődik.⁸ Ez a „történeti rész” azonban már nem szerepel a napjainkban leggyakrabban forgatott, úgynevezett millenniumi kiadásban.⁹ (Azt, hogy a Knauz-féle krónika, Gregoriánczi munkája, a Quadripartitum életrajzai, illetve a Mossóczy-féle szövegek hogyan épülnek egymásra, nem kell e helyütt eldöntenünk.¹⁰ Annál is inkább, mert mint alább látni fogjuk, a kéziratok krónikavariánsok száma valójában nagyobb az eddig közismertnél.)

Az is régóta köztudott, hogy a Mohács utáni Magyar Királyság területén számos kéziratot törvénygyűjtemény keletkezett. Létrejöttük lehetséges okairól másutt már írtam. E kötetek közül nem Gregoriánczi kódexe az egyetlen, ahol rövid királyéletrajzokat tartalmazó elbeszéléseket találunk. Közös jellemzőjük, hogy a Knauz-féle krónikákra hasonlítanak mind szerkezetükben, mind pedig

⁵ Vö. MIKÓ GÁBOR: Mátyás király „krónikás könyve” egy 16. századi törvénygyűjtemény margóján. Megjegyzések a Thuróczy-kódex történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. MIKÓ GÁBOR-PÉTERFI BENCE-VADAS ANDRÁS. Budapest, 2012. 573–586.

⁶ BARTONIEK 1975. 129. Vö. még SZABADOS GYÖRGY: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidőszemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest, 2006. 76.

⁷ Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae. Zagrabiae, 1798. 56–68. (Pars I., Tit. 41.) A kiadás interpolációi (ILLÉS JÓZSEF: A Quadripartitum közjogi interpolációi. Budapest, 1931.) a krónikát nem érintik, az az Illés szerint legrégibb és legjobb szöveget fenntartó kéziratban is a kiadással megegyező helyen áll, l. OSZKK Fol. Lat. 512. fol. 43v–51r. (Pars I., Tit. 41.)

⁸ Uo. 127.

⁹ Az életrajzok a millenniumi kiadást megelőző, 1844-ben megjelent kiadásban még szerepelnek. Decretum generale indyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum I. Buda, 1844.

¹⁰ Erre nézve l. ROKAY PÉTER: Krónikatanulmányok. Debrecen, 1999. (a továbbiakban: ROKAY 1999.) 134–142.

szövegükben. Egymáshoz való pontos viszonyukat rekonstruálni nem lehet, biztonsággal legfeljebb egyes csoportok különíthetőek el.¹¹ Annyi azonban bizonyos, hogy a XVI. században mind a kéziratos, mind a nyomtatott jogi kollekciók összeállítói a krónikákat gyűjteményeik szerves részének tekintették.¹² Az is megállapítható egyúttal, hogy a rövid krónika műfaján belül általában e szöveg valamely változatát használták. A ma ismert kéziratok viszonylag nagy száma is alátámasztja azt, hogy hazánkban a XV–XVI. században ez a krónika-család a legelterjedtebbek közé tartozhatott.¹³

*

Az eddig felsorolt adatok mind arra szolgáltattak példát, hogy a XVI. században – akár kéziratos, akár nyomtatott formáról legyen szó – a dekrétum-kollekciók, joggyűjtemények szerkesztői előszeretettel illesztettek rövidebb országtörténeteket műveikbe. Ezek szerepe azonban nem korlátozódott pusztán csak a pontos kronológia rögzítésére. Joggal tehetjük fel, hogy különösen az olyan reprezentatív (vagy annak szánt) kiadványok mint a Corpus Juris vagy a Négyeskönyv összeállítói úgy vélekedtek: az uralkodók törvényei kiegészítve a róluk szóló krónikákkal együttesen reprezentálják a királyság történetét. Mivel azonban ugyanez már egyes kéziratos törvénygyűjtemények esetében is megállapítható, célszerű azt a magyarázatot is tekintetbe venni, hogy e rövid krónikák egyúttal a jogi szövegek történeti háttérét is magyarázták, hitelességüket legitimálták.¹⁴

¹¹ KULCSÁR PÉTER: A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest, 2003. (a továbbiakban: KULCSÁR 2003.) 711–712.; MIKÓ GÁBOR: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. Történelmi Szemle 55 (2013) (a továbbiakban: MIKÓ 2013.) 10. 32. jz.

¹² További példa erre a Marosvásárhelyen, a Teleki-Bolyai Könyvtárban őrzött Somogyvári Formuláskönyv is, ami jogi anyaga mellett évkönyveket is tartalmaz. BÓNIS GYÖRGY: A Somogyvári Formuláskönyv. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957. 133.; ADRIEN QUÉRET PODESTA: The Annals of the Formulary Book of Somogyvár. In: Mathias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West. Eds. ATTILA BÁRÁNY-ATTILA GYÖRKÖS. Debrecen, 2009. 187–193. Az évkönyvek kiadását Simon Zsolt készíti elő. Egyéb – többek közt külhoni – példákat idéz ROKAY 1999. 140.

¹³ Az SRH-féle kiadásban szereplő öt kéziraton kívül azóta előkerült további négy, l. MIKÓ 2013. 10. 32. jz., továbbá a függelékben kiadott krónikát. A Gregoriánczi nevéhez kötött variánsnak pedig négy kézirata ismert a XVI. századból, l. KULCSÁR 2003. 205., MIKÓ 2013. 4–5.; Kulcsár két ilyen variánsról tud, a listájában szereplő OSzKK Fol. Lat. 4126. jelzetű kézirat valójában a krónika legkorábbi variánsát őrzi, l. JÁNOSI MONIKA: Gregoriánczi Pál kéziratos törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. Magyar Könyvszemle 104 (1988) (a továbbiakban: JÁNOSI 1988.) 59., 64. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a krónika a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárának G 39. jelzetű ún. „nagyobb” Nádasdy-kódexében is benne van.

¹⁴ Vö. még a 12. jegyzetben írtakkal. Minderről 2012. november 15-én „Kéziratok törvénygyűjteményeink mint komplex történeti források” címmel tartottam előadást az ELTE Bölcsészettudományi

Sajátosabb esetet képvisel egy nemrégiben felbukkant – Szent István fia Ottóról is megemlékező – rövid krónika, ami, másolata szerint, Mátyás koronázási dekrétuma egy pergamenpéldányának végére lett lejegyezve.¹⁵ Ez esetben minden bizonnyal arról van szó, hogy az oklevél történelem iránt érdeklődő tulajdonosa fontosnak tartotta az ünnepélyes alkalommal kiadott iratra rávezetni az országot, az állam korábbi történetét. Ehhez hasonló példányt mindeddig – tudomásom szerint – nem ismertünk, nemrégiben azonban rábukkantam egy olyan szövegre, ami az előbbi eset párhuzamával is szolgálhat.

A lőcsei levéltárban fennmaradt egy kéziratoss törvénygyűjtemény, amit Verebélyi Péter állított össze 1570-ben. A kötet – feltehetően a Hármaskönyv egy nyomtatványával egybekötve – ebben az évben Monoszló Miklós esztergom-szenttamási prépost birtokában volt, majd az ő adományából a későbbi veszprémi püspökhöz, Monoszló Andrásához került. A kolligátum valamikor 1672 után ismeretlen időpontban a lőcsei városi levéltárba, majd innét 1819-ben az Országos Széchényi Könyvtárba jutott.¹⁶ Ebben többek közt szerepel Mátyás 1486. évi dekrétuma is, ami a 45. lapon kezdődik és a 72.-en ér véget. A tulajdonképpeni, okleveles formában is ránk maradt törvényszöveg¹⁷ a 69. lap rektóján zárul, ezt folytatólagosan egy becsűjegyzék követi, ami a 71. lap rektójának legalján végződik. E lap verzőján egy rövid királylajstrom kezdődik, ami mindösszesen másfél oldal hosszúságú. Ez a szöveg átmenet nélkül kapcsolódik a törvény és a becsűjegyzék egységéhez – ez nem csupán abból világos, hogy mindenfajta cím vagy bevezetés nélkül áll, hanem erre utalnak már első szavai is (*Nunc videamus nomina regum...*), továbbá, ami még ennél is fontosabb: a másoló csak a lajstrom végeztével írta le az alábbi záró megjegyzést: *Finis decreti quinti Mathiae regis etc.*

Miféle mintapéldány feküdhetett Verebélyi Péter előtt? A becsűjegyzéket először Kovachich Márton György adta ki 1800-ban, megemlítve, hogy három, általa felfedezett törvénygyűjteményben is szerepel Mátyás 1486-os dekrétuma után.¹⁸ Arra, hogy a jegyzék forrása a Mátyás-törvény egyik *nyomtatott* kiadása

Karán, a „Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig” című konferencián. Az előadás szövege megjelenés alatt áll a konferencia anyagából készülő tanulmánykötetben.

¹⁵ MIKÓ 2013. 5., 17.

¹⁶ Jelzete: OSzKK Fol. Lat. 2487. Bővebben I. MIKÓ GÁBOR: Szent István törvényeinek XVI. századi kézírata Lőcse város levéltárában. Fons 18 (2011) 120., 122–123.; Monoszló Andrásról legújabban I. MIKÓ ÁRPÁD–PÁLFFY GÉZA: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. (16–17. század) Művészettörténeti Értesítő 51 (2002) 143–144.

¹⁷ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458–1490.* Eds. FRANCISCUS DÖRY–GEORGIUS BÓNIS–GEISA ÉRSZEGI–SUSANNA TEKE. Budapest, 1989. (a továbbiakban: DRH) 265.

¹⁸ MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH: *Supplementum ad vestigia comitiorum II.* Pest, 1800. 258.; A három kódex máig fennmaradt: Gregoriánczi-kódex (JÁNOSI 1988.), „nagyobb” Nádasdy-kódex,

volt, fia, Kovachich József Miklós jött rá, aki a szöveget újból kiadta.¹⁹ Három olyan kódexet említettek, amikben a becsüjegyzék benne volt. Ezek a Gregoriánczi-, a Nádasdy-, illetve a Festetics-kódexek. Mindhárom kötet fennmaradt mindmáig, nagyrészt egymás másolatai.²⁰ Mindegyikben a törvénytörvény után következik a becsüjegyzék, ám a dekrétum szövegétől külön kezelik, azt a *finis* megjegyzéssel lezárva. Ugyanakkor a kéziratok fejléceit író egykorú kezek a jegyzék lapjait is Mátyás dekrétumának részeként kezelték. A szövegek összevetése pedig nem meglepő módon azt az eredményt hozta, hogy a kéziratok – amennyiben eltérnek az eredeti okleveles törvénytörvények példányoktól – mindig a nyomtatott szöveget követik. Nem pusztán egy-egy szóról van szó, hanem a cikkelyek beosztásáról is. Megjegyzendő az is, hogy a cikkelyek címei is meg-egyeznek a nyomtatott kiadással.²¹ A lócsei kézirat szövegére is igaz ez, annyi eltéréssel, hogy a címek helyenként eltérnek, a becsüjegyzékben egyáltalán nincsenek, és az egész másolat az előbbi köteteknél sokkal pontatlanabb. Csupán egy-két példát említve: a 26. cikkely vége hiányos, a 30. hiányzik, a 31. csonka, a 32. hiányzik, a 33. cikkelynek csak a vége van meg.²² Ez majdhogynem kizárja, hogy a kódex másolója előtt maga az ősnymtatvány feküdt volna, hacsak nem egy sérült példány. Az előbbi esetben még azt sem lehet kizárni, hogy a krónikát nem egy későbbi másoló – netán maga Verebélyi – illesztette a szöveghez. Erre részint magából az elbeszélésből nyerhetünk választ, ezért a problémát alább külön fogom tárgyalni.

*

A rövid elbeszélés Szent István uralkodásával kezdődik és – természetesen – Mátyás trónraléptével zárul. A Nagy Lajos haláláig tartó részt bajosan hívhatjuk krónikának. Egy-két többletinformációt leszámítva a lehető legegyszerűbb királylajstrommal van dolgunk, ami általában csak az uralkodók trónon töltött éveinek

Festetics-kódex (JÁNOSI MONIKA: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. Magyar Könyvszemle 94 [1978] 239.).

¹⁹ MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH–JOSEPHUS NICOLAUS KOVACHICH: *Astraea, complectens subsidia literaria ad historiam legislationis et jurisprudentiam hungaricam* II. Bude, 1823. 79–88. Kovachich az ősnymtatvány két példányát ismerte: egy, akkor a Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött, négy lapból álló töredéket, valamint egy teljes példányt, ami korábban a pozsonyi Evangélikus Konvent könyvtárában bukkant elő. A kettő közül a töredéket tartotta a régebbinek (uo. 59–60.) – helyesen. Vö. SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *Incunabula Hungarica* III. *Constitutiones incliti regni Hungariae*. Magyar Könyvszemle 87 (1971) 272., 274., 276., 278–279.

²⁰ JÁNOSI 1988. 64.

²¹ A szóban forgó kéziratok: Gregoriánczi-kódex (OSzKK Fol. Lat. 4126., fol. 183r–211v.); „nagyobb” Nádasdy-kódex (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár G 39., fol. 121r–152v.); Festetics-kódex (OSzKK Fol. Lat. 4355., fol. 132r–159v.) Az oklevelek olvasatait l. DRH 265–310.

²² A cikkelyek számozása a könnyebb kereshetőség kedvéért a DRH szerint.

számát adja meg. Zsigmondtól Mátyásig a szöveg valamivel bőbeszédűbb, ám ez a szakasz sem *krónika*, mint inkább *évkönyv* jelzővel illelhető. Ezért aztán adódik a kérdés, vajon miféle műfaji párhuzamait ismerjük a műnek?

Veszprémy László már idézett álláspontja szerint az évkönyveket már a XIII. századtól kezdve kiszorították a krónikakivonatok és királylisták. Az általa felsorolt szövegek közül a királylista elnevezés a Knauz-krónika kézíratain kívül a Zágrábi Krónikára illik leginkább, de még ezek szerzői is igyekeztek a szikár kronológiai adataikat genealógiai jellegű kiegészítésekkel, vagy például a királyok temetkezési helyeinek megadásával bővíteni. Pusztán az uralkodási évek számát feltüntető királylajstromunk mindössze egyetlenegy van: ez a XII. századi Pray-kódexben található és Szent Istvántól II. Andrásig sorolja fel az uralkodókat.²³ Ez természetesen cseppet sem meglepő, hiszen ez a történetírói műfaj már jóval a XV. század előtt is teljességgel elavultnak számított. Éppen ezért is érdekes a felbukkanása a XV. vagy a XVI. században – és ezért is érdemes közelebbről megvizsgálnunk.

A szövegben már első olvasásra feltűnik a rengeteg kronológiai tévedés. Hogy csak néhányat említsek: Szent István 72 évig, II. András 15 évig, IV. Béla 17 évig, Károly Róbert 10 évig tartó uralkodása, IV. Béla és V. (a krónikában IV.) István sorrendjének felcserélése, Mátyás 1478-ban bekövetkező trónralépése. Különösen ez utóbbi adat (amit Hunyadi László 1476-ra datált meggyilkolása előz meg) utal arra, hogy a szöveg keletkezését semmiképp sem Mátyás korába, hanem jóval későbbre, éppen a kódex összeállításának idejére – tehát közel egy évszázaddal Mátyás király halála utánra – tegyük, amikor egyes események pontos ideje már régen kikopott a köztudatból.

Ezt a feltevést azonban nehézség terheli. Amennyiben valaki kézíratos másolatot készített az ősnymtatványról, nem világos, miért egészítette volna ki azt rögtön egy rövid krónikával. Valószínűbbnek tűnik, hogy a krónika eredetileg a nyomtatvány végén szerepelt kézírással, azt másolták le, és így keletkezett utóbb a félreértés, mely szerint a krónika a dekrétum része. Ez megerősíti a korábbi feltevésemet is, miszerint Verebélyi Péter előtt nem a nyomtatvány, hanem annak egy későbbi kézíratos kópiája feküldhetett. De mikor másolták a krónikát a nyomtatvány végére? Feltehetően akkor, amikor annak még lehetett aktualitása. Mivel tudjuk, hogy II. Ulászló alatt milyen gyorsan hatályon kívül helyezték épp az 1486. évi törvény számos rendelkezését, nem valószínű, hogy erre Mátyás halálát követően sokkal később került volna sor.

Nézzük most a hibás dátumokat a krónika utolsó részében. A rigómezei csata, illetve Hunyadi János szendrői fogsága még a helyes 1448-as évszámmal

²³ SRH I. 121–122.

szerepel. Ezt követően Hunyadi Jiskrától elszenvedett vereségét 1471. szeptember 7-re, halálát pedig 1477-re teszi. Az utóbb említett esztendőhöz köti Kapisztrán halálát, V. László Magyarországra való visszatértét és Cillei Ulrik meggyilkolását is. Végül Hunyadi László kivégzését 1476-ra, Mátyás trónraléptét pedig 1478-ra datálja.

Az adatokon végigpillantva látható, hogy *septuagesimo* helyett mindeütt *quingagesimo*-nak kellene állnia a szövegben.²⁴ Ekkor a Jiskrától elszenvedett vereség dátuma 1451. szeptember 8., ami megfelel a valóságnak, akárcsak Mátyás 1458. évi trónralépte. Cillei, Hunyadi és Kapisztrán halála, illetve V. László Magyarországra érkezése egy év tévedéssel 1456 helyett 1457 lenne, és hasonlóképp egy év a tévesztés Hunyadi László kivégzése esetében is.

Az a feltevés, hogy egy XVI. századi krónikaszerzőnek pontos tudomása lett volna az 1448-as év két említett eseményéről, ám az azt követő időszak esetében mindig két évtizedet tévedett, valószínűtlen. Az eredeti szövegben bizonyára mindenütt *quingagesimo* állt, ami egy másolói tévesztés vagy figyelmetlenség folytán tolódott el két évtizeddel. Érdeemes azonban az események krónikabeli sorrendjét táblázatos formában is áttekinteni.

Esemény	Krónikamásolat	Rekonstruált krónika-szöveg a <i>septuagesimo quingagesimo</i> alakra javításával	Magyar tört. kron. ²⁵
Rigómezei csata	1448	1448	1448
Hunyadi szabadulása Szendrő várából	1448	1448	1448
Hunyadi veresége Jiskrától Losoncnál	1471. szept. 7.	1451. szept. 7.	1451. szept. 7.
Hunyadi és Kapisztrán halála	1477	1457	1456 (aug., okt.)
V. László Magyarországra való visszatérése	1477	1457	1456 (febr.)
Cillei Ulrik meggyilkolása	1477	1457	1456 (nov.)
Hunyadi László kivégzése	1476	1456	1457
Mátyás trónralépte	1478	1458	1458

²⁴ A tévesztés magyarázható azzal is, hogy amennyiben a mintában ehelyütt arab számok szerepeltek, az írásképek alapján könnyen összetéveszthető ötöst és hetest valóban felcserélték. ADRIANO CAPELLI: Dizionario di abbreviature latine ed italiane. Milano, 1996.⁶ 426–427.

²⁵ Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. SOLYMOSSI LÁSZLÓ. Budapest, 1983. 267–273. (A vonatkozó rész ENGEL PÁL munkája.)

A fentiekből látható, hogy az események sorrendje – egyetlen kivétellel – tökéletesen követi azok valódi kronológiáját. Hunyadi (és vele együtt Kapisztrán) halálát talán szándékosan kötötte a kormányzóról szóló szokatlanul „bőbeszédű” részhez. Ezt felismerve bátran feltételezhetjük, hogy az eredeti szövegben Hunyadi János, Kapisztrán és Cillei halála, továbbá V. László visszatérése is 1456-os, míg Hunyadi László kivégzése 1457-es dátummal szerepelt. A hibátlan eseménysorrend ismeretében valószínűtlennek tűnik, hogy amennyiben a krónikaszerző valóban rosszul tudta volna az említett események dátumát, azokat a fenti sorrendben állította volna össze.

Világos most már, hogy a lajstrom szerzője a Mátyás korát közvetlenül megelőző időszak történéseit jól ismerte, ez pedig alátámasztja azt a korábbi feltevésemet, amely szerint a mű keletkezése sokkal inkább az 1486-ot követő esztendők valamelyikére, semmint Verebélyi Péter tevékenységének korára datálható.

A szövegben összesen – a fent említettekkel együtt – tíz évkönyv-szerű bejegyzés van, ezek egy híján mindegyike a XV. századra vonatkozik. A korábbi részben a királyok uralkodási idejének listáját csak elvétele szakítja meg egy-egy uralkodó halálozásának idejét megadó adat. Ennek megfelelően a Szent Istvántól Nagy Lajosig tartó rész terjedelme a teljes lajstromnak kevesebb mint felét teszi ki. E helyütt kell azonban utalnom arra is, hogy ebből a szakaszból több királyt nem említ a szöveg, ez pedig újfent a lista megbízhatatlanságára utal. Mivel azonban fentebb egy hasonlóan tévedésekkel teli részből sikerült igazolni, hogy minden hibája mögött másolási pontatlanságok állnak, egy ezt igazoló vagy éppen elvető vizsgálatról e rész esetében sem mondhatunk le.

Az Árpád-ház uralkodói közül hiányzik a névsorból I. Béla, II. Béla, II. Géza, III. István és két ellenkirálya, továbbá Imre király fia, III. László. Közülük egy csoport hiánya könnyen megmagyarázható: II. Béla, II. Géza és III. István azért maradhattak ki, mert valamelyik másoló szeme II. Istvánról rögtön III. Bélára ugrott. Ez csakis úgy képzelhető el, hogy III. Béla előtt a lajstromban III. vagy IV. István állott. Az utóbbit azonban kizárhatjuk, mert a lista V. Istvánt negyedikként szerepelteti. Amennyiben (IV.) István ellenkirály kimaradt a sorból, ugyanez lehet a helyzet (III.) László ellenkirály esetében is. Abból, hogy a szöveg Kun László elé a III. számot tette, az következik, hogy vagy László ellenkirály, vagy Imre király fia szerepelt II. Lászlóként a lajstromban – az előbbi a fentebb mondottak alapján kizárható. III. Béla szereplése pedig egyúttal azt is igazolja, hogy I. Béla is valamelyik másoló figyelmetlensége folytán hiányzik a ránk maradt variánsból.

Látható tehát, hogy bár a másolat hibákkal van tele, a lajstrom *eredeti* variánsa korántsem volt annyira pontatlan, mint azt első olvasásra hinni lehetett.

*

Az utolsó kérdésünk: milyen forrásból dolgozott a jegyzék szerzője? Vajon egy krónikát kivonatolt, vagy pedig egy királylista került a kezébe, amit kibővíthetett a korban még ismert híresebb eseményekkel?

Amennyiben az első esetről lenne szó, olyan művet kell keresnünk, amelyik egyértelmű adatokat tartalmazott a királyok uralkodási idejéről. Ebből kifolyólag mind a Budai és a Képes Krónika, mind Thuróczy műve kevésbé jöhet szóba, hiszen ezekben I. András és Salamon uralkodásának hossza egyáltalán nincs benne, IV. László és III. András uralkodási ideje pedig nincs egyértelműen megadva.²⁶ Éppígy megemlítendő, hogy e szövegekben Péter és Aba Sámuel uralkodási éveiről nem a róluk szóló részben esik szó, hanem csak a gyermek Salamon megkoronázásáról szóló 91. fejezetben olvasható kronológiai összefoglalásban.²⁷ A lajstromban ellenben helyesen szerepel I. András 15, IV. László 18 és III. András 10 esztendő uralkodása is. Nem utolsósorban e krónikák felhasználását terjedelmes voltuk is meglehetősen valószínűtlenné teszi.

A forrásként valószínűbbnek tűnő rövid krónikák vagy krónikakivonatok közül olyat kellene találni, amelyik *nem* tesz említést III. István két ellenkirályáról, és ennek megfelelően számozza a későbbi István, illetve László nevű uralkodókat, tud I. Géza *Magnus* nevééről és tudomása van Szent László halálának időpontjáról. Természetesen kiindulhatnánk az uralkodási évekből is, ám az évszámoknak az eddig megállapítottak fényében nem ajánlott túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Néhány uralkodó országglási éveinek száma javíthatónak tűnik, így például Péter XI éve eredetileg bizonyára VI volt, III. Bélánál a XIII minden bizonnyal a XXIII-ból torzulhatott. Más esetben, például István 72 éves, IV. Béla 17 éves, vagy Károly Róbert 10 éves uralkodásánál az adatokból nehéz lenne az eredeti alakokra következtetni. A tévesztések mögött – a korábban már megállapított másolói pontatlanságok mellett – talán az is áll, hogy az eredeti variáns minden esetben római számokkal adta meg az uralkodási éveket.

Azok a krónikakivonatok, amik ránk maradtak – mint például a Pozsonyi Krónika, a Zágrábi és Váradi, továbbá a Knauz-féle krónikák – néhány esetet leszámítva mindig megadják az egyes uralkodók halálozási dátumát. A lajstrom azonban erre csupán Károly Róberttől kezdve tér rá – az egyetlen kivételt Szent László esete jelenti. A halálozási évszámok megadása csaknem pontosan egybeesik a szöveg részletezőbbé válásával. Magam ebből arra következtetek, hogy az, aki a törvényszöveget a krónikával kiegészítette, nem egy rövidebb

²⁶ A krónikaszerkesztményben olvasható, az egyes uralkodók halálozási idejét megadó adatok problémájáról I. MÁLYUSZ ELEMÉR: Az V. István-kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.) Budapest, 1971. 111–112.

²⁷ SRH I. 351–352.

krónikát kivonatolt tovább, hanem egy olyan szűkszavú királyjegyzék feküdt előtte, ami, egy-két esetet leszámítva, csak az uralkodók nevét és uralkodásuk idejét tartalmazta.²⁸ A szöveg legalább Károly Róbert koráig terjedt, de könnyen lehet, hogy csak a XV. századi részében szorult folytatására. Keletkezésének szakaszait – ha egyáltalán voltak – rekonstruálni sajnos nem tudjuk. Fennmaradása azonban természetesen nem azért fontos, mert új adatokkal szolgálna a korai magyar történelemről. Bizonyítja viszont egyfelől azt, hogy az effajta, nagyon rövid királylajstromoknak a rövidebb-hosszabb krónikák „árnyékában” már korábban elavult, eltűnt műfaja valójában még a XV. században sem kopott ki teljesen a köztudatból.²⁹ Veszprémy László már említett írásához annyiban szolgál mindez adalékkal, hogy az abban szereplő XIV–XV. századi szövegek mindegyikénél jobban megfelel a „királylista” kritériumainak. Másfelől pedig újabb példát nyújt a történeti és jogi szövegeknek a középkor végi összefonódására is, amely jelenségre Bartoniek Emma már a XX. század első felében felfigyelt. Reméljük tehát, hogy a középkori elbeszélő forrásainkkal foglalkozó későbbi kutatók számára ez a rövid szöveg is hasznosítható lesz.

*

Függelék

Az alább olvasható lajstrom szövegét abban a formájában közlöm, amint azt az egyetlen fennmaradt másolat tartalmazza, megtartva annak írásképi jellegzetességeit is, a tartalmi tévesztéseket külön nem jelölve. A rekonstruált alakokra lábjegyzetekben utalok.

A kézirat jelzete: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 2487., fol. 71v–72r.

A *textus* Mátyás 1486. évi törvényének nyomtatott kiadásai végén álló becsűjegyzék után, külön cím nélkül, folytatólagosan következik.

(fol. 71v)

Nunc videamus nomina regum regnancium in Pannonie regno, quorum primus fuit beatissimus rex Stephanus, qui regnaturus erat circa annos Domini millesimo primo, regnavit autem septuaginta duobus annis. Post eundem fuit Petrus rex Almanus, qui

²⁸ Távolabbi analógiaként idevonható a Münchener Krónika kéziratában a krónika előtt olvasható – annak nem részét képező – királylista, ez azonban az uralkodások időtartamát nem adja meg. SRH II. 57.

²⁹ Kristó Gyula a középkori magyar történetírásról írt monográfiájában ilyen szövegekkel a XV. századi elbeszélő történeti források típusait ismertető fejezetében egyáltalán nem számolt. KRISTÓ GYULA: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002. 98–108.

regnauit XI, qui et ipsi interfecerant sanctum Gerardum episcopum. Item Alba rex tres annos. Andreas rex primus XV annis.³⁰ Item Salomon rex VI annis. Item Geyse rex Magnus tribus annis. Item sanctissimus rex Ladislaus octodecim annis, obiit autem in anno Domini millesimo nonagesimo septimo. Item Colomanus dux viginti duobus annis. Item rex Stephanus secundus sedecim annis.³¹ Item Bela tercius tredecim annis. Item Emericus rex novem annis. Item Andreas similiter secundus rex XV annis, item fuit pater beate Elisabeth. Item Stephanus rex quartus tribus annis. Item Bela quartus septemdecim annis. Item Ladislaus rex tercius, quem Culmani [!] occiderant, octodecim annis. Item Andreas tercius decem annis. Item Ladislaus quartus decem annis. Item rex Carolus decem annis, obiit autem in anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo secundo. Item rex Ludovicus triginta sex annis, obiit autem in anno Domini millesimo trecentesimo octogesimo. Item Sigismundus imperator regnavit quinquaginta duobus annis, item fuit decollatus sub civitate Nicapolin per sevissimum Baysarh [!] imperatorem Thurcarum. Item Albertus rex erat dux Austrie, regnavit per unum et dimidium annum, obiit autem in anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo nono. Item Ladislaus rex Polonus in eodem anno, quo in Hungariam importatus erat, nec tamen coronatus fuit, scilicet in anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo secundo peritus fuit seu mortuus penes mare. Item in eodem anno Joannem wayuodam eligerant in gubernatorem, qui cum suo exercitu per sevissimos Thurcas in Rygo Mezew fuit percussus, scilicet anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo octavo, et in eodem anno de castro Zendrw fuit exliberatus. Item in anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo primo,³² in vigilia nativitatis virginis gloriosae per crudelissimum Sykram [!]³³ Bohemum fuit decollatus. Obiit autem in anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo septimo³⁴ unacum Joanne fratre, protunc pio patre cruciferorum.

(fol. 72r)

Item in anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo septimo³⁵ Ladislaus rex sextus, scilicet Almanus fuit importatus ad Hungariam pro regendo regno eiusdem, et in eodem anno in castro Nandoralba illustris princeps Ulricus comes Cilie fuit

³⁰ Az eredetiben I. Béla következett.

³¹ Az eredetiben e helyütt szerepelt még: II. Béla, II. Géza és III. István.

³² Az eredetiben: millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo.

³³ A szóalak a cseh Jiskra név magyar fordítása. Hasonló fordításra idéz példát NEUMANN TIBOR: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról) Századok 142 (2008) 331.

³⁴ Az eredetiben: millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

³⁵ Az eredetiben: millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

interemptus. Item in anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto³⁶ magnificus vir Ladislaus, filius quondam Joannis waywode, fuit interemptus Bude. Item Mathias rex fuit importatus ad Pannoniam pro suscipiendo regno, scilicet anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo,³⁷ et sic est finis.

Finis decreti quinti Mathiae regis etc.

³⁶ Az eredetiben: millesimo quadringentesimo quinquagesimo septimo.

³⁷ Az eredetiben: millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.

GÁBOR MIKÓ

Eine unbekannte Liste der mittelalterlichen ungarischen Könige in einer frühneuzeitlichen Dekretsammlung

In der ungarischen Rechtsgeschichte gilt es als eine angenommene Feststellung, dass in den Handschriften, die im Mittelalter oder in der Frühneuzeit zusammengestellt wurden und Gesetzestexte beinhalteten, sind auch erzählende Quellen zu finden, die die Geschichte des Königreichs Ungarn vorstellen. Es handelt sich meistens um kurze Texte, die in Wirklichkeit Auszüge längerer Chroniken sind und vor allem zur Bekräftigung der Legitimität der Gesetze zu dienen dürften.

Der neu entdeckte und im Anhang des Aufsatzes herausgegebene Text gehört zwar zum erwähnten Quellentyp, hat jedoch einige Besonderheiten. Seine ursprüngliche Form ist nicht bekannt, es steht nur eine Kopie aus dem XVI. Jahrhundert zur Verfügung der Forschung, die in einem zeitgenössischen Kodex erhalten blieb, der im XVI. Jahrhundert im Besitz der Graner Kanoniker Andreas Monoszlóy gewesen war. Laut der Kopie war der Originaltext nicht in einer handschriftlichen Sammlung, sondern in einem Originalexemplar des gedruckten Matthiasdekrets aus dem Jahre 1486 zu lesen. Der Text selbst ist kein Chronikauszug, sondern bloß eine einfache Liste der ungarischen Herrscher von der Staatsgründung bis zur Regierung Matthias Corvinus. Außer den Namen der einzelnen Könige sind darin – einige Daten nicht gerechnet – nur die Regierungsjahre angegeben. Diese Erzählungsform – ähnlich den Annalen – soll in den XI–XIII. Jahrhunderten in Ungarn populär gewesen sein, aber dieser Text ist das erste Beispiel dafür, dass sie auch im Spätmittelalter bekannt war. Ihre Quellen können ohne Paralleltexte leider nicht identifiziert werden, aber die ursprüngliche Fassung der Liste lässt sich rekonstruieren, und somit ist sie auch für eventuelle zukünftige Forschungen von Bedeutung.

LAKATOS BÁLINT

Ingatlanforgalmi ügyek a késő középkori magyarországi mezővárosokban és falvakban

1467 január elején a Pilis megyei Torbágyon a szomszédos Biára való Horvát Gergely özvegye és fiai bevallást tettek Tamás torbágyi plébános és alesperes, valamint Költe Ambrus torbágyi bíró, Gerla Mátyás és Szántó Péter esküdtek előtt. A nemrég elhunyt családfő, Horvát Gergely még 1466 karácsonyán biai háza és egy torbágyi szőlője felől végrendelkezett. Az előbbi gyóntatójára, Mátyás biai plébánosra, utóbbit feleségére és gyermekeire hagyta. Ezt a szőlőt adták el a haláleset után két héten belül a földesúr, Gúti Ország Mihály nádor torbágyi tisztartójának és udvarbírójának, Zagorjei Jánosnak mint jótévőjüknek 10 forintért, amit a vevő már ki is fizetett. A bevallásnak nyolc tanúja volt (két helybeli kishemes és hat helybeli parasztgazda). Az oklevelet a lelkiek okán érintett Tamás plébános és a falu elöljárósága közösen állította ki Horvátéknak. Zagorjei persze joggal tartott igényt az adásvételről szóló írásra, így az oklevél szövegét a testület saját oklevelébe foglalva a jegyzőként közreműködő Mátyás biai plébánossal az ő számára is kiadta.¹

Arra csak gyanakodhatunk, hogy Zagorjei már magától Horvát Gergelytől meg akarta szerezni a szőlőt. Az ügyet Horvát halála bonyolította meg és tette szükségessé egyrészt írásba foglalását, másrészt azt, hogy a kiállított tanúsítványt az eladók, azaz az örökösök kapják meg és a vevő csak egy átiratot. Ha a szőlőt egy helybeli gazda, nem pedig Zagorjei akarta volna megvenni és a haláleset nem következik be, könnyen lehetséges, hogy az egész ügylet kizárólag a szóbeliség keretei között zajlott volna. Erre mutat, hogy a torbágyi bíró és esküdtek nem is voltak felkészülve a „rendkívüli” esetre: a falunak nem is volt saját közhitelű pecsétje. Ezért is nem csupán a saját nevükben adták ki az oklevelet, hanem a végakarat mint lelki ügy okán is illetékesnek tekinthető helyi plébánossal erősítették meg.²

¹ A Palásthy család levéltárában csak az átiró oklevél maradt fenn: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 281917. Az átiró és átiró oklevelek pontatlan regesztái: TÓTH KRISZTINA: A Palásthy család levéltára 1256–1847. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 7.) Esztergom, 2001. (a továbbiakban: TÓTH 2001.) 164–165. (261–263. sz.)

² Az oklevél szövegéből nem egyértelmű, hogy a *sigillum nostrum* a plébános vagy a falu pecsétje-e. A felvételen a pecsét nem látszik, a kiadásban „Függő pecsét nyoma” [!] a megjelölés. TÓTH 2001. 165.

Az ügy számunkra érdekes egyrészt az írásbeliség ténye miatt. Torbágy a középkorban nem tartozott a különösebben jelentős falvak közé. Leginkább Budához, az udvarhoz való földrajzi közelsége volt lényeges Ország Mihály számára is, aki néhány évvel korábban szerezte meg.³ Másrészt figyelemre méltó, hogy az adásvételnél a helyi bíró és a falusi előljáróság mint a közösség képviselője volt az illetékes. Az adásvétel jogszerűségét tehát a közösség ellenőrzése, pontosabban ennek a közösségi kontrollnak a társadalmi gyakorlata biztosította – akár az írásbeliségtől függetlenül. Mindez összecseng a Werbőczy Hármaskönyvében szereplő tétellel: „a bíró vagy két esküdt polgár előtt bármiféle közöttük fekvő vagy területükön lévő és elhelyezkedő ingóság vagy ingatlan ügyében tett bevallás mindig érvényes marad, viszont maguk között a polgárok között nincs ereje az efféle dolgokról más országos bírák vagy hiteleshelyek előtt örökérvénnyel tett egyéb bevallásnak.”⁴ Hasonló passzusokat találunk a budai jogkönyvben és Pozsony városnál is.⁵ Ám a Werbőczy által csupán a szabad királyi városokra vonatkoztatott elvet a fentiek alapján egy általános, a településhálózat legjelentéktelenebb elemeire is kiterjedő jogszokásnak tekinthetjük. Ezt az alább bemutatandó okleveles anyag is alátámasztja.

Hasonlóan érdekes a Zemplén megyei Bekecs példája. Pócs Lőrinc kassai polgár Kassa magisztrátusának színe előtt vásárolt a budai Jöröc Mihálytól egy bekecsi szőlőt. Mivel az ingatlan a Zemplén megyei falu határában feküdt, a szőlő adásvételére a falu előtt is sort kellett keríteni a kitűzött időpontban. Az ügylet hitelesítésére Bekecs előljárósága 1517 Szent György napját követő vasárnapját

³ ENGEL PÁL: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI LÁSZLÓ-SALLAY ÁGNES. Budapest, 2002. 1PI30. (1459-től birtokos.) Pest megyében a magyar arisztokrácia tagjai általában törekedtek valamilyen, az udvari jelenlétükhöz „támaszpontként” szolgáló birtokot venni, Torbágy is ilyennek tekinthető. Lásd TRINGLI ISTVÁN: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. TORMA ISTVÁN közreműködésével szerk. ZSOLDOS ATTILA. Budapest, 2001. 75–194., ebből 93.

⁴ (A szerző fordítása.) The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy. (The „Tripartitum”) Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum. Eds. and trans. JÁNOS M. BAK–PÉTER BANYÓ–MARTYN RADY. (The Laws of Hungary I. 5.) Idyllwild–Budapest, 2005. P. III. tit. XII. *Item fassio coram iudice aut duobus iuratis civibus ratione et pretexto quarumcunque rerum sive mobilium sive immobilium in eorum medio vel territorio existentem et adiacentium facta semper rata permanet; [§1] nec valet alia fassio inter ipsos cives super huiusmodi rebus coram aliis iudicibus regni vel in locis testimonialibus iure perennali facta.*

⁵ Buda város jogkönyve I–II. Szerk., bev., jegyz. BLAZOVICH LÁSZLÓ, ford. SCHMIDT JÓZSEF. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szeged, 2001. §201 (418); KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 134.

tűzte ki, hogy a felek előttük is jelenjenek meg tanúikkal, „ahogy a jog megkívánja”. Erről Kassát egy némileg zavaros latinságú levélben értesítették.⁶

Az ingatlan adásvételének törvényességéhez tehát a „területileg illetékes” települési előjáróság előtt tett bevallás nélkülözhetetlen volt. Az írásba foglalás ugyan nem mellékes, de másodlagos: inkább utólag, a birtokhoz való jog igazolásához, bizonyításához volt rá szükség. Akkor viszont nagyon, mivel a hazai perjogban a késő középkorban az okleveles bizonyítás volt az elsődleges. Ez állt a háttérben egy 1516-os esetnek is. A Doboka megyei Szék mezőváros a kolozsvári domonkosok kérésére oklevélbe foglalva bizonyította, hogy a szerzetesek halastavukat 35 éve törvényesen birtokolják. Annak idején ugyanis a derék fráterek, bár törvényesen vásárolták, de bizonyításra alkalmas oklevelet nem készítettettek róla. A területet öt tagban vették meg, de az egykori eladók közül már csak Farkas Benedek volt életben, ő sorolta fel tanúvallomásaiban a többi eladót és területet. A vallomás hitelességét a helybeli plébános és két káplánja, valamint további két széki polgár tanúsította; egyikük, Farkas Balázs a neve alapján a vallomástevő Benedek rokona lehetett.⁷ A kolozsvári domonkosoknak egyébként más érdekeltségük is volt Széken, egy másik tavuk után a széki plébániának tartoztak tizeddel, ezért a plébánosnak és káplánjainak tanúként való szereplése is érthető.⁸

Tanulmányomban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára két gyűjteménye, a Diplomatikai Levéltár és Diplomatikai Fényképgyűjtemény anyagából kigyűjtött mezővárosi és falusi okleveleket mutatom be az ingatlanforgalmi ügyletek szempontjából. A két gyűjtemény adatbázisából az 1301–1526 közötti időszakra végeztem doktori értekezésemhez gyűjtést úgy, hogy a saját kiadvánnyal rendelkező települések közül csupán a királyi szabad városok körét zártam ki, tehát a tárnoki és személynöki városokat, a bányavárosokat és a nagyobb szász városokat, belevettem viszont az összes püspöki székvárost. Az így kapott forrásbázis 281 település mintegy 1110 darab oklevelét jelenti. Az ingatlanforgalommal kapcsolatos falusi és mezővárosi kiadványok ennek nagyjából 40%-át teszik ki. Formai és tartalmi elemzésük, az ingatlanügyletek fajtáinak, jellegzetességeinek a bemutatása során arra keressük a választ, hogyan is zajlottak ezek az ingatlanforgalmi ügyletek, mi volt ezeknél a mezővárosi vagy éppen falusi előjáróság tényleges „hatásköri” szerepe.⁹

⁶ DF 271641.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 29629.

⁸ ESZTERHÁZY JÁNOS: A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek egyházának történeti és építészeti leírása. Magyar Sion 4 (1866) 566–585., ebből 568–569.

⁹ Példáimat a teljes országterületről válogattam; a terjedelmi korlátok miatt a vagyontárgyak fajtaival és az árak kérdéskörével itt nem foglalkozom.

Az adásvételi ügyletek menete

Az írásba foglalás, az adásvételről kiállított oklevél valójában az egész ügylet végpontját jelentette. Ehhez a következő eseményeknek kellett előbb megtörténnie:

1. A felek szóban megegyeztek, megállapodtak, „egymás kezébe csaptak”.¹⁰ Erre tanúk jelenlétében került sor, akikkel áldomást ittak.
2. A vevő kifizette a vételárat és/vagy megtörtént a birtokbaadás.
3. Az eladó a mezővárosi hatóság (illetve annak képviselői) előtt bevallást (azaz felvallást, fassiót) tett. Ezt írásban rögzítették: vagy eleve megírták az oklevelet, vagy legalább egy fogalmazványt készítettek.
4. Az ügylet nyilvános kihirdetése, kifüggesztése.¹¹ Az esetleges ellentmondók (rokonság, szomszédok) így tudomást szerezhettek az ügyletről és jóváhagyhatták.
5. Az oklevél írásba foglalása (vagy a megírt oklevél megpecsételése) és kiadása a vevőnek.

Természetesen az elemek sorrendje nem volt teljesen kötött. A fizetés ideje, az áldomás és a bevallás módja, a birtokbaadás ideje, továbbá az oklevél kiállítása az adott helyzettől és a felektől függött. Az oklevél formáját is az oklevélnyerő anyagi ereje szabta meg, például a szlavóniai Verőce által saját földesurának kiállított csoportos adásvételről szóló alább említendő oklevél érthető módon függőpecsétes, míg egy egyszerű záloglevelet vagy végrendeleti adományt papíron, pátens formában állítottak ki.

Az adásvétel alapját képező szóbeli megállapodást két jogintézmény: a tanúk és az áldomás volt hivatva megerősíteni, hitelesíteni. Bár ezeket nem mindig tüntették fel a magát a jogi tényt rögzítő oklevelekben, általánosan elterjedtek lehettek. A két jogintézmény szorosan összefüggött, erre világít rá a tanúk *testes seu mercipotes* megnevezése: azaz akik a *mercipotum*-ot, az áldomást itták.¹² A közjegyzői oklevelek tanúnévsoraihoz hasonlóan a névsort sokszor az *et aliis quam pluribus ad hec specialiter vocatis et rogatis*-formulával toldották meg. A tanúk száma nem megszabott: általában 4–25 fő között változott. Az erdélyi Kőhalom 1490-es kiadványában a felek négy tanúval – egyikük pap – itták meg az áldomást.¹³ A Tolna megyei Kesztlőcön 1502-ben összesen 27 tanút neveztek meg az oklevélben. A kiugróan magas tanúlétszám talán részben a pecsételés

¹⁰ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: Magyar jogi népszokások. Budapest, 2003.² (a továbbiakban: TÁRKÁNY SZÜCS 2003.) 675. (Az adásvételi ügylet vásári formája.) Kezet ad a vevő: DF 246262. (Kőhalom, 1490). A perbeli egyezségnek is előfordul a kézrázás: DL 30476. (Gyulafehérvár, 1490)

¹¹ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 531.

¹² DF 268030. (Berkusevina, 1471)

¹³ DF 246262.

hiányát volt hivatva ellensúlyozni.¹⁴ A Somogy megyei Szentbarabáson 1510-ben 21 tanút soroltak fel, köztük Lőrincet, akinek a házában az áldomást a tanúkkal megitták.¹⁵ A Valkó megyei Garán 1414–1430 között négy adásvételt ismerünk, ezek közül háromszor 12 (egyszer 13) fő, 1430-ban 7 fő szerepel, zömmel az uradalom területéről való személyek: helybeli mesteremberek, a plébános, a káplán, szomszédos birtokos nemes és mutatóba egy asszony is.¹⁶ Az nem derül ki, hogy az oklevelekben felsorolt tanúk a bevállásnál jelen voltak-e. Ehhez keríthettek másokat is tanúnak, mint Torbágy esetében. Itt a nyolc tanú egyike sem egyezett meg a korábbi végrendeletével.¹⁷ A tanúk tehették meg magát a bevállást is, nyilván a végrendeleti ügyek mintájára. A Kőrös megyei Brezovicán 1413-ban öt tanú tett bevállást a városi tanács előtt, ezek egyike éppen az eladó bátyja volt.¹⁸

Az áldomás a jogszerzésnél és ügyletkötéseknél is előforduló jogi rítus: a résztvevők egyetértését, örömét, jelenlétét fejezte ki.¹⁹ Fogalmára az oklevelek a *benedictio*, *mercipotum*, *victima*, *almasia* szavakat használják.²⁰ Áldomást ingóság eladásánál is ihattak, így az erdélyi Prázmár levelében 1476-ban egy tehén adásvétele kapcsán említik.²¹

Az áldomást a fizetés követi. A szokásjog szerint az áldomás után a vevő már nem léphetett vissza. 1482-ben Kóhalom mezőváros (egyben szász szék)

¹⁴ DF 209433.

¹⁵ DF 273885.

¹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár I–XII. (1387–1425) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BÁLINT. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) Budapest, 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) IV. 2383. sz., VI. 554. és 1622. sz. DL 12334.

¹⁷ DF 281917. (1461); Kóhalom esetében viszont igen: DF 246262. (1490)

¹⁸ ZsO IV. 86. sz.

¹⁹ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 531.

²⁰ Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Gyűjtötte SZAMOTA ISTVÁN, szerk. ZOLNAI GYULA. Budapest, 1902–1906. (a továbbiakban: MOkISz) 6. s. v. áldomás; A magyarországi latinság szótára. Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae. Szerk. BARTAL ANTAL. Budapest, 1901. 23. s. v. Aldamas, Aldamasium, 417. s. v. Mercipotus.; Pl. Zelna, 1433: *victimam sumpserunt*. DF 218715.; Kapronca, 1509: *huius autem ordinacioni, dacioni, satisfacioni atque victime bibicionis interfuerunt*. DF 275114.; Horvát megfelelője (Sztenicsnó, 1504, 1513): *i na to biše aldomašnice, ka na aldomaš piše v Boga molīše*. Acta Croatica. Listine hrvatske. Izdaje IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI. (Monumenta historica slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah 1.) Zagreb, 1863. 185., 204. DL 34347–34348.

²¹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Hrsg. FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER–GUSTAV GÜNDISCH. Hermannstadt–Bukarest–Köln, 1892–1991. (a továbbiakban: UB Sieb.) VII. 4114. sz. (Az integrált online kiadást használtam – <http://germa229.univ-trier.de:3000> –, ezért nem az oldalszámokra, hanem a források tételszámaira hivatkoztam.)

magisztrátusa előtt Simon Ebel szentágotai polgár tett panaszt: a Kőhalomszék területén fekvő Kóbor faluban a falu közösségétől vett egy halastavat, de mivel nem fogott elég halat belőle, a kárt a falusiakkal akarta megtéríttetni. Az alperek szerint Ebel bejelentette vásárlási szándékát a halastóra, és engedélyükkel hálóval próbahalászatot tartott, majd megfelelő mennyiségű halat is fogott belőle. Ezután megvette 50 forintért a tavat és az áldomást (*potum seu almasium in ratificationem*) is megitták rá. Ráadásul az ezt követő fizetés alkalmával (*tempore depositionis pecuniarum post almasium*) a kőhalmi *villicus* és egy esküdt jelenlétében a kőboriak meg is mondták, hogy ha a vevő megkárosítva érzi magát, még visszaléphet a vásártól. Simon akkor úgy nyilatkozott, hogy meg akarja venni a tavat, és ha valami kár lenne, az őt és ne másat terheljen.²² Így aztán el is vesztette a pert. Nyolc évvel később hasonló esetet írnak le, ugyancsak Kőhalomban: egy szomszéd élt elővásárlási jogával, és az adásvételre megitták az áldomást, megállapodva, hogy a vevő a vételár felét három, a maradékot pedig 14 nap múlva megfizeti. De a török közeledtének hírére a fizetést előbb elhalasztották, majd később a vevő újabb ígérete ellenére sem tudott fizetni. Ezért a bíróság az eladó részére zálogfoglalást hajtatott végre.²³

A kiállított oklevelek szerkezete

Az ingatlanforgalmi ügyletekről kiállított oklevelek jellegzetessége, hogy a bennük foglalt egyszerű jogi tény (egyik fél a másikra bizonyos feltételekkel vagyontárgyat ruház át) miatt szövegük más ügyekéhez képest sokkal formularizáltabb. Ennek oka egyrészt a mintául szolgáló hiteleshelyi *fassionalis* oklevelek, amikre sokban emlékeztetnek, másrészt maguknak az ingatlanügyeknek a formularizálhatósága. A forma bevettségét jól jelzi, hogy formuláskönyvekben, így már a XIV. századi *Ars notarialis*-ban is megtalálható.²⁴ E szempontból nincs nagy különbség az ingatlan-átruházás fajtái: adásvétel, zálog, csere, bérlet és végrendeleti adomány között. Éppen a mesterkéltséggel beállítás a hitelesség egyik stilisztikai eszköze. (A latin nyelvű oklevelekben használt befejezett jelen idő, *praesens perfectum*, egyfajta „kimerevített jelent” is érzékeltet.) Úgy is mondhatnánk, hogy a jogi szöveg szándékosan dramatizál, ünnepléses, egyben steril jelenetként konstruálja a valóságban teljesen hétköznapi módon lezajlott bevallást. A szereplők a szöveg szerint a hivatalos térben, a

²² UB Sieb. VII. 4489. sz.

²³ DF 246262.

²⁴ Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati. Ed. MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH. Pesthini, 1799. (a továbbiakban: KOVACHICH 1799.) 38.

városi testület előtt mintegy „újrajátsszák” az ügyletet. Ezt az „újrajátszást” rögzíti a szöveg a városi testület narrációjaként, az oklevél privilegiális vagy pátenz formájának megfelelően hosszadalmasabb vagy egyszerűbb formában. (Az alábbi megállapítások természetesen az „ideális” oklevélre vonatkoznak; „tipikusnak” a XV. század végi kiadványokat tekintem, az esetleges eltéréseket, sajátosságokat ehhez képest jelzem.)

A szöveg élén a testület felsorolása áll, ez is az érvényességet és a hitelességet növeli. Előttük (*coram nobis*, vagy még nyomatékosítva a hatalmi pozíciót: *in sede nostra iudiciaria*) jelennek meg a szöveg szerint az ügylet szereplői. Kivételes esetben, ha az eladó nem tudott személyesen megjelenni, megbízottja tehetett bevallást, vagy kiszállhattak hozzá, ilyenkor ennek indoklása szerepel.²⁵ Bár az eladó és a vevő elvileg egyenrangú felek a jelenetben, szerepük nem egyforma. A vevő az esetek többségében passzív, sőt, a rövidebb, egyszerűbb szövegezésben csupán az eladó nevezi meg a monológja végén. Ritka az, amikor a vevő szemszövegéből állítják be a jelenetet, ennek általában valami sajátos oka van (csoportos adásvétel, esetleg a vevő tekintélyesebb személy, például maga a település birtokosa).²⁶ Általános jelenség, hogy az oklevelekben a vevők sokszor egybeesnek a helyi elit tagjaival. Az írásba foglalással is leginkább ez a réteg élt.

Szinte mindig az eladó az, aki a szöveg szerint beszél, mégpedig hangsúlyozottan saját akaratából, önként.²⁷ A bevallás (felvallás, *fassio*) szerint összes hozzátartozóinak és rokonainak a terhét is magára veszi, hozzájárulásukkal, beleegyezésükkel, a nevükben is szól.²⁸ Végrendeletnél, ha az örökhatyó teszi a bevallást, az épelméjűséget is hangsúlyozzák. Ezt az eladói monológot hallgatja meg a testület (*per eundemque N. propositum extitit isto modo et confessum, quomodo...*;²⁹ *sponte et libere confessa est in hunc modum, quomodo...*;³⁰ *vive vocis oraculo confessus est in hunc modum, quod...*).³¹

Az eladó szájába adott szövegben a közlés elemei többé-kevésbé megszabottak. Ha indokolja döntését, akkor általában a sürgető szükség elkerülésé-

²⁵ Pl. 1445-ben két óbudai esküdt ment el az apácákhoz, akiknek az apácák a rácson keresztül tettek bevallást egyik szőlőjük elajándékozásáról. DL 13841.; Kesztlölcön 1502-ben Sohonnai Mártonné *in domo habitacionis eiusdem coram nobis personaliter* tett bevallást. DF 209433.

²⁶ Verőce (1513, 1514): Bánffy János a földesúr. DF 266575., DL 33460.; Pásztó (1417): Kazai Kakas Gyula a fürdőház vevője. ZsO VI. 1142. sz.

²⁷ Pl. UB Sieb. III. 1566. sz.: *voce viva, bona fide, libere et sponte absque omni dolo et fraude dicti vel facti expresse fuit confessa.* (Berethalom, 1406)

²⁸ Pl. DF 278587. (Szászvár, 1458/1488 k.)

²⁹ DF 253373. (Dés, 1503)

³⁰ DL 98100. (Nyitra, 1461)

³¹ DF 250361. (Nyitra 1475); Különösen hosszú és szép formula: DL 30880. (Vízakna, 1466)

re hivatkozik.³² Ezután nevezi meg a vagyontárgyat és sorolja fel jellemzőit: milyen jogcímen birtokolta, az adott tárgy hol található, miképpen azonosítható és milyen tartozékai vannak.

A jogcím lehet öröklés (*vinea hereditaria, ipsum iure hereditario continentem*), vásárlás vagy zálog (*vinea empticia, pignoris sive empcionis titulo*³³ – néhány esetben a korábbi eladó megnevezésével), esetleg jegyajándék is (*de bonis prefati Ladislai Zenchi, domini et mariti sui ad ipsam pro iure nuptiali devolutam*).³⁴ Ez az ingatlan státusza miatt volt lényeges. Az oklevelek tanúsága szerint megkülönböztették a öröklött, illetve a szerzett javakat. Ennek az esetleges jogvita miatt lehetett jelentősége.³⁵ A vagyontárgy lehet telek tartozékokkal vagy anélkül, illetőleg telken kívüli föld, például irtvány vagy szőlő is. A telek esetében megkülönböztették a földdarabot és a rajta álló felépítményt (*ac aliis omnibus in superficie eiusdem habitis et preparatis*),³⁶ illetve, mivel maga a telek a földesúr tulajdonában volt, valójában az épületre gondoltak egy telek adásvételekor (*fundum seu domum in vico Malomwlcza*,³⁷ *domum seu sessionem ... utilitatibus et pertinenciis et edificiis ligneis et lapideis in superficie eiusdem properatis et habitis*).³⁸ Mai szemmel furcsának tűnhet, hogy az oklevelekben nem írják le sem a felépítmények számát, sem az elhelyezkedését, és általában nem adják meg a telek méretét sem, hiszen ez utóbbit adottnak vették.³⁹ Néhány kivételt azért ismerünk, főleg Szlavóniából.⁴⁰ De találkozzunk telekmérettel 1380-ban Visegrádon is egy bérleti szerződésnél,⁴¹ és a területnagyságot a fentebb idézett, 1516-ban említett széki halastó esetében is megadták holdban.

³² DL 98100. (Nyitra, 1461)

³³ PESTY FRIGYES: A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. Oklevéltár. Budapest, 1878. (a továbbiakban: PESTY: Szörény III.) 85–86. (Karánsebes, 1474)

³⁴ ZsO VI. 780. sz. (Bihar, 1417)

³⁵ GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz. (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése). Agrártörténeti Szemle 51 (2008) (a továbbiakban: GULYÁS 2008.) 213–227., 217.

³⁶ DF 278587. (Szászvár, 1458/1488 k.)

³⁷ A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék. II. Szerk. BARABÁS SAMU. Budapest, 1895. (a továbbiakban: Teleki II.) 429. (Dés, 1507)

³⁸ ZsO I. 4180. sz. (Óbuda, 1395)

³⁹ A telkek nagyságát a nemesi osztálylevelekben is adottnak veszik. C. TÓTH NORBERT: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. NEUMANN TIBOR. (Analecta Mediaevalia II.) Piliscsaba–Budapest, 2004. 271–290., 284.

⁴⁰ Pl. DF 282389. (Csázma, 1407)

⁴¹ MÉSZÁROS ORSOLYA: A késő középkori Visegrád története és helyrajza. Visegrád, 2009. (a továbbiakban: MÉSZÁROS 2009.) 138–139. (DF 244335.)

A hely meghatározása néhány egyszerű és közismert elven alapult: az ingatlan helyének megállapításához irányokat, égtájakat, viszonyítási pontokat, vagy ezek bizonyos kombinációit használták.⁴² A szövegek mindenekelőtt tartalmazzák, hogy az ingatlan a város területén fekszik (*in metis et vinetis Baymocziensibus habitam et sitam...*;⁴³ *in Wyzaaz et in medio nostri habitum et existentem...*).⁴⁴ Ezen kívül néhány nem térbeli jellegű azonosítást is használhattak. A telket azonosíthatták korábbi tulajdonosával,⁴⁵ irtvány esetén a foglalás tényének megnevezésével⁴⁶ vagy a foglalás módjával, például, hogy a szőlőt az illető saját maga telepítette.⁴⁷ A telek, terület leírását két égtáj felé eső szomszédok, illetve az összes égtáj felé eső szomszédság felsorolásával adták meg. A két égtájas az átellenes kelet–nyugati, illetve észak–déli párosítást jelentette. A négy égtájas lokalizációt általában napkeletről kezdték, leggyakrabban a kelet–dél–nyugat–észak sorrendben.⁴⁸ Az észak megnevezése igencsak ingadozó: *septemtrio*, *aquilo*, sőt egyes esetekben a dél fogalmára használt *australis*. Désen például az égtájak megjelölésénél következetesen az *australis* szót használták ebben az értelemben, és pusztán azért nem keverhető össze a déllel, mert az mindig *meridies* formában van megadva. A jelenség máshol is felbukkan.⁴⁹ Átmeneti vagy csonka formáknak tekinthetjük, amikor csak három égtájat, vagy csak két, de egymás melletti égtájat tüntettek fel. A szőlőültetvények esetében a latin *promontorium* jelölte a szőlővel borított hegyet, a helynevekben előforduló magyar *mál* szó pedig a hegyoldalt.⁵⁰ A szőlőskert esetleges nevét is megadhatták. A leggyakoribb forma a szőlőhegy+szomszédok megnevezése. Malom esetében általában azt tüntették fel a szövegben, hogy melyik folyón, milyen helyen (milyen malmok között) található. A mezővárosi adásvételi oklevelekben igen ritkán fordul elő határjárás, egybefüggő nagyobb földterületeknél. Regionális alkalmazása Szlavóniában figyelhető meg.⁵¹

⁴² Az oklevélszövegekben szereplő lokalizáció helyes értelmezéséhez sok esetben szükség volna magának a helyszínnak az ismeretére. A kérdésről legutóbb Visegrád példáján MÉSZÁROS 2009. 22–23.

⁴³ DF 227548. (Bajmóc, 1446)

⁴⁴ DF 278587. (Szászvár, 1458/1488 k.)

⁴⁵ DL 15662. (Nagyvárad, 1461)

⁴⁶ DL 6674. (Szenterzsébet, 1380)

⁴⁷ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 594–595., DL 13749.: *vineam... laboribus suis plantatam*. (Köröshegy, 1443)

⁴⁸ Kivételek előfordulhatnak: É–K–D–Ny. DF 262349. (Pankota 1395); É–D–K–Ny. DL 44811. (Karánsebes, 1456); Ny–K–É–D. PESTY: Szörény III. 71–72. (Karánsebes, 1457)

⁴⁹ DF 278587. (Szászvár, 1458/1488 k.); PESTY: Szörény III. 112–113. (Karánsebes, 1493)

⁵⁰ Magyar Várostartörténeti Atlasz. Hungarian Atlas of Historic Towns. 2. Sátoraljaújhely. Írta és összeállította TRINGLI ISTVÁN. Budapest, 2011. bev. 33–34.

⁵¹ Berkusevina, 1471, 1481, 1490: DF 268030., 252167., 252447.; Brezovica, 1413: ZsO IV. 86. sz.; Zelna, 1433: DF 218715.; Körös (Felsőváros), 1514, erdő: DF 232450.

Az ingatlan jellemzőinek felsorolása után nevezik meg a vevőt és az átruházás befejezett tényét. (Eladás esetén: *dedisset, vendidisset et perpetuasset, immo dedit et vendidit...*;⁵² vagy *dedisset, vendidisset, appropriasset et ascripsisset, immo dedit, vendidit, appropriavit et ascripsit...*;⁵³ vagy *dedisset, vendidisset et apperpetuasset, immo dedit, vendidit et apperpetuavit...*;⁵⁴ zálogba adás esetén: *pignori obligasset*.) Az ár feltüntetése már a XIV. századi gyakorlatban is általános (például Győr, Sárospatak, Sátoraljaújhely oklevelei), ritkábbnak inkább az számít, ha nem adják meg a vételár összegét. Bizonyos települések okleveleiben ugyan az összeg feltüntetése nem következetes, de ez véletlen is lehet, mivel a települések egy részéből csak egy-egy adásvételi oklevelet ismerünk. A vizsgált anyagban egyedül a dési adásvételi kiadványokban hiányzik következetesen az ár megnevezése; az „örök áron” kifejezés (*pretio perpetuo*, illetve általánosabban *iure perpetuo et irrevocabilter*) helyettesíti.⁵⁵ Az árat a korai, XIV. századi, főleg ezüstmárkát feltüntető adatokat leszámítva a XV. század elejétől, első harmadától következetesen aranyforintban adták meg. Bár az oklevelek jó részében úgy állítják be, mintha ténylegesen aranyforintban történt volna a fizetés,⁵⁶ ez nem valószínű. Logikusabb, hogy számolási pénzegységről volt szó: az aranyforint évtizedekkel később is érthető, értelmezhető volt az oklevélszövegben. Aranyforintban számolni azért is lehetett szükséges, hogy az esetleges patvarkodás esetén az elmarasztalt a hajdani vételárnak ténylegesen megfelelő összeget le tudja fizetni. Néhány esetben még az is nyilvánvaló, hogy nem, vagy nem csak pénzben fizettek, hanem valamilyen más vagyontárggyal (élőállat, gabona, használati tárgy) is.⁵⁷

Az adásvétel jellemzője, hogy egyrészt visszavonhatatlan, azaz az eladó minden jogáról lemondott (*nullum dominium nullumve iures et proprietates in ipsa*

⁵² DF 253373. (Dés, 1503)

⁵³ DF 253373. (Dés, 1503)

⁵⁴ DF 250361. (Nyitra, 1475)

⁵⁵ A kifejezés alkalmazása a kora újkori hegyaljai gyakorlatban: LADÁNYI ERZSÉBET: Középkori elemek továbbélése a XVI–XVII. századi hegyaljai oklevéladásban. In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. Szerk. KÁLLAY ISTVÁN. (Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címtani évkönyv 1.) Budapest, 1984. 232–237., 236.

⁵⁶ Pl. DF 282429. (Sziscsán, 1458)

⁵⁷ Kőváralfa, 1441: két ökör. DL 34781. (1459-es átírás); Csázma, 1455: két eke és 25 *solidus*. DF 252173. (1481-es átírás); Gyulafehérvár, 1489: *quorum maior pars parata pecunia, pars vero residua alia bona erant...* DL 29326.; Verőce, 1513: cserjést adnak el egy lábszárvédőért. DF 266575.; Tolcsva, 1517: szőlő 62 forintért, rókabőr subáért, nyestbőr süvegért. DF 229539.; Miskolc, 1523: írtvány szántó másfél köből búzáért. TÓTH PÉTER: „Nos iudex et jurati, ceterique cives oppidi Miskolcz...” Miskolc mezőváros által a középkorban kiadott oklevelek. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 17 (2012/1) (a továbbiakban: TÓTH 2012.) 103–123., 122. (DL 65652.)

vinea pro se reservandum, sed totum et omne ius et donum proprietarie ipsius vinee in ipsos transferendum),⁵⁸ másrészt, hogy örökérvényű, éppen ezért kiterjed a vevő utódaira is, továbbá, hogy senkinek az érdekeit, jogait nem sérti, ellene senki sem tiltakozott (*circumspectis N. et eorum heredibus universis iure perpetuo et irrevocabiliter... dedisset, vendidisset...*).⁵⁹ A zálogba adásnál ezen a helyen az elidegenítés feltételei állnak. Itt jelölhetik meg a vételárat vagy zálogösszeget is, amit már az eladó részben vagy egészben meg is kapott a vevőtől (*plene receptis et rehabit* / *plene et integre persolutis, habitis et perceptis*)⁶⁰ és egyben nyugtatja erről.

Egy-két esetben a vevő a bevallás alkalmával fizette ki az összeget. Egerben 1513-ban a vevő a 65 forintos vételárból hatvanat már korábban megfizetett, a maradék 5 forintot az oklevél keltének napján tette le a városi tanács előtt, az eladók pedig ekkor adták birtokba az ingatlant.⁶¹ Bazin 1515-ös oklevele szerint Mészáros Pongrác egy szőlőskertért három részletben fizette ki két tulajdonosnak az összesen 15 forintos árat; a legutolsó alkalommal vette birtokba a szőlőt, amiről ő maga tett bevallást.⁶² Gulyás László a hegyaljai települések szőlő-adásvételei kapcsán mutatott rá arra, hogy a hegyaljai oklevelek mennyire bőbeszédűek: megadják, hol és mikor történt az adásvétel, kinek a házában, hogyan történt a kifizetés.⁶³ A szöveg ezután esetenként tartalmazza, hogy a felek kérték a tanácstól az oklevél kiállítását, amit az meg is tett és a történetek emlékezetére a vevő részére ki is bocsátott. Ez azonban egyre inkább leegyszerűsödött, majd elmaradt: a XV. század végére már csupán a kiadás tényét rögzítették.⁶⁴

A szavatosság

Az ügylet biztonságát a szavatosság intézménye volt hivatva erősíteni. A késő középkor folyamán mindenféle ingatlanforgalmi és egyéb magánjogi szerződésekben általánosan alkalmazták. A városi írásbeliségbe való bekerülésének folyamata a XIII. században nem teljesen tisztázható, de Magyarországon

⁵⁸ DL 98100. (Nyitra, 1461). Ezt a formulát az eredetileg római jogi kategória szerint joglemondó (renunciációs) záradéknak is nevezhetjük.

⁵⁹ DL 98100. (Nyitra, 1461)

⁶⁰ Vö. Berethalom, 1406. UB Sieb. III. 1566. sz.: *Pecuniam sive pretium ipsius fundi a dicto Johanne emptore praefata relict in tota summa se fatabatur recepisse. De autem solutione ipsum Johannem coram nobis quitum reddidit et expeditum.*

⁶¹ DF 263157.

⁶² DF 243388.

⁶³ GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. Doktori értekezés. Debrecen, 2008. 144–147.

⁶⁴ UB Sieb. III. 1566. sz. (Berethalom, 1406) ezt teljes formában mutatja.

minden valószínűség szerint ebben is a hiteleshelyi minta volt a meghatározó.⁶⁵ A szavatosság Sárospatak egy 1305-ben, szőlő zálogosításáról kiadott oklevelében már szerepel.⁶⁶

Az új tulajdonosok: a vevő és örökösei háborítatlan birtoklása érdekében az eladó saját maga, hozzátartozói, illetve örökösei nevében mai fogalmaink szerint garanciát, a korabeli felfogás szerint kötelezettséget (*vinculum*) vállalt (*assumpsit, obligavit*) – a kora újkori magyarságban: „kötél alatt” állt, „kötele legyen”⁶⁷ arra, hogy a vagyontárgyat érintő esetleges későbbi per esetén a vevőt és örököseit megvédi és kárát megtéríti. Ennek anyagi alapját saját birtoka adta. A kötelezettségvállalás a szövegben záradék formájában jelenik meg (*tali modo consueto vinculo mediante / tali condicione interposita / assumit pretere...*).⁶⁸

A vizsgált forrásanyagban háromféle szavatossági záradékot különböztettem meg, amelyek ugyanannak a jogintézménynek a különböző aspektusait emelik ki:

1. védelmezési (*tutoria*) – saját költségén megvédelmezi,
2. patvarkodási (*calumpnia*) – ha perelné, legyen elmarasztalva, fizessen,
3. voltaképpeni szavatossági (*evictio*) – ha nem védelmezi meg, fizessen.

A záradék fajtája függhet a formájától és regionális sajátosságoktól. A legáltalánosabb a védelmezési záradék: az eladó vállalja, hogyha a vevőt vagy vevőket bárki a birtokban háborgatná, az új tulajdonosok érdekében fel fog lépni, ezért anyagi igényei nincsenek⁶⁹ (...*predictum Petrum suosque heredes universos temporis in eventu ratione et pretextu vinee ab omnibus et singulis hominibus impedire valentibus semper et ubique tueri et defensare propriis suis laboribus et expensis necnon ipsum Petrum et suos posteros in pacifico dominio eiusdem conservare...*).⁷⁰

Ellenkező nézőpontból fogalmazzák meg a dolgot a patvarkodási záradékban: ha az eladó vagy utódai később az adásvételt megpróbálnák visszacsinálni és a vevőt vagy utódait az ingatlan miatt perbe fognák, akkor patvarkodás (*calumpnia*) vétkében legyenek elmarasztalva, azaz az ingatlan becsértékét kell bírságként kifizetniük, vagy egy, az ingatlannal egyenértékű vagyontárgyat

⁶⁵ SOLYMOSI László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdetei. In: Uő: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Budapest, 2006. 44–70., 68., különösen 126. jz.; GULYÁS 2008. 216.

⁶⁶ GULYÁS 2008. 216. (DL 57233.)

⁶⁷ MOKISZ 543. s. v. kötél 3.

⁶⁸ DL 81806. (Újlak, 1478); DF 273885. (Szentbarabás, 1510); DF 255054. (Belényes, 1492)

⁶⁹ A XIV. századi *Ars Notarialis* is csak ezt említi. KOVACHICH 1799. 39.

⁷⁰ Nyitra 2., 1475: DF 250361. Lásd még pl. DF 208856. (Bars, 1349); DF 230643. (Somogyvár, 1384); DF 281917. (Torbágy, 1467); DL 38463. (Lippa, 1520, semmisségi záradékkal kombinálva)

letenniük. Sokszor persze nem az eladót vagy örököseit, hanem „bárkit” neveznek meg a szövegben (*si quispiam... ratione dicte domus ipsum Benedictum Somogi aut suos heredes quoquomodo molestare, seu turbare niteretur, extunc illis pars vel auctor in estimacione condigna tocius prescripti fundi et pena calumpnie eo facto convincatur*).⁷¹

A kettő kombinációjának tekinthető a jobb híján egyszerűen szavatossági (evictiós) záradéknak nevezhető forma. Ha az eladó a vevőt az átruházott ingatlan birtokában nem tudná megvédeni, akkor kárpótlásként a vételárat, becsértéket fizesse meg (*si vero dictus Nicolaus filius condam Elie Velyre annotatum Thomam castellanum et suos heredes in dominio dicte vinee tenere non posset, extunc dictos ducentos florenos auri [ez volt a vételár – L. B.] ipse vel sui heredes sine estimacione condigna aliquali eidem domino Thome castellano ac suis heredibus deponere teneantur*).⁷² Bizonyos esetekben a védelmezési és a patvarkodási záradék egyaránt szerepel, mégpedig egymás után, peregyezség során tett átruházásnál.⁷³

A szavatossági záradékok mellett adásvételi ügyletekről kiállított oklevelekben ritkán semmisségi záradék is előfordulhat, tudniillik amikor az eladás miatt a vagyontárgyra vonatkozó korábbi oklevelek érvényüket veszítik.⁷⁴ Használata peres ügyekben, egyezséglevelekben megszokott, esetleg onnan terjedhetett ki az adásvételi ügyekre. De alkalmazásuk ritka, hiszen az ingatlanra vonatkozó korábbi okleveleket törekedtek megőrizni és különlegesebb esetben így a birtoklástörténet is megismerhető.⁷⁵ Főleg a szlavóniai területen figyelhető meg, hogy az adásvételi okleveleknek egyáltalán nincs szavatossági záradéka, ehelyett a szöveg azt tartalmazza, hogy a vevő az ingatlannal teljesen, életében és halálában egyaránt szabadon rendelkezhet.⁷⁶

⁷¹ DL 71211. (Gyula 1499). Lásd még pl. DL 6674. (Szenterzsébet, 1380); DF 262349. (Pankota, 1395); ZsO VI. 1622. sz. (Gara, 1418); UB Sieb. VI. 3473. sz., DF 253337. (Dés, 1466); DF 255054. (Belényes, 1492); DF 253373. (Dés, 1503); DL 82229. (Jákóhodos, 1505)

⁷² A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő. I–XII. Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–BARABÁS SAMU–ÁLDÁSY ANTAL–KAMMERER ERNŐ–DÖRY FERENC–LUKSICS PÁL. Pest–Budapest, 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) X. 452–453. (Újlak, 1478). Lásd még pl. DF 215140. (Abaújszántó, 1485); SOLYMOSI László: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Tanulmányok Pápa város történetéből II. Szerk. HERMANN ISTVÁN. Pápa, 1996. (a továbbiakban: SOLYMOSI 1996.) 31–54., 53. (DL 47397.; Somlóvásárhely, 1521)

⁷³ Gyulafehérvár 2., 1489: DL 29326.

⁷⁴ Pl. DL 38462–38463. (Lippa, 1520); DF 266575. (Verőce, 1513); DF 257054. (Toplica, 1447, az átíró oklevél csonka); ZsO IV. 86. sz. (Brezovica, 1413); ZsO XI. 51. sz. (Kapronca, 1424)

⁷⁵ Például Dénen a plébánia Szentlélek-kápolnájának végrendeletileg juttatott ingatlanok névelikének követni tudjuk az előtörténetét. UB Sieb. VI. 3473. sz. (DF 253337., hátán 1520-as rájegyzés); 1487: DF 253358.; 1513: DF 253387. (hátlapi rájegyzéssel)

⁷⁶ DF 268030. (Berkusevina, 1471); DF 282429. (Sziscsán, 1458); DF 282460. (Csázma, 1498); DF 282446. (Csázma, 1473) Archaikusabb változata pl. DL 5212. (Kőszeg, 1363)

Elővásárlási jog, a szomszédság szabályai

Az elővásárlási jog a rendelkezés jogát korlátozta. Az országos szokásjog szerint egészen 1852-ig elővásárlási jog illette meg a szomszédot. Ez a középkorban is azt jelentette, hogy eladás vagy zálogba adás esetén a szomszéd előnyt élvezett: az eladónak először a szomszédságnak kellett az ingatlant felkínálnia. Abban már volt szokásvariáns, hogy csak az oldal- vagy a hátszomszéd is szóba jött-e.⁷⁷ 1528-ban Karánsebesen például mindkettő egyszerre érvényesült: ugyanannak a Dragna Istvánnak eladott telek esetében az egyik telek északi, a másik telek déli és nyugati szomszédjai vannak megnevezve, mint akik a vevővel kölcsönös elővásárlási joggal bírnak. A telkek többi szomszédjai egy kivétellel özvegyasszonyok, itt tehát a hátszomszédnak is volt elővásárlási joga.⁷⁸ Maga az elővásárlási jog a legkorábbi oklevelektől kezdve az egész ország területén kimutatható a legjelentékteleenebb településtől a jelentős mezővárosig mindenütt: vagy abban a formában, hogy az adásvételhez mindenki hozzájárult, senki sem mondott ellent, vagy hogy kifejezetten a szomszédok is beleegyeztek.⁷⁹ A XIV. századi *Ars notarialis* is két formulát hoz: egyrészt, hogy a szomszédok személyesen beleegyeztek, másrészt, hogy hozzájárulásukat adták.⁸⁰

Különleges esetben maga az eladó is kiköthette a visszavásárlás jogát. 1434-ben az egri káptalan úgy adott el Eger városa előtt egy egri polgárnak szőlőt, hogy kikötötte elővásárlási jogát, és hogy a vevő vagy utódai 10 forinttal kevesebbért kell eladják a szőlőt a testületnek, mint bárki másnak. (A parcella az egri székesegyház Keresztelő Szent János-oltárának szőlője mellett feküdt.)⁸¹ 1456-ban ugyanígy kikötötték a Szent Lőrinc-oltár javadalmához tartozó szőlő elő- (vissza)vásárlási jogát.⁸²

Az ingatlanokkal kapcsolatos peres ügyek egy jó része is a szomszédsággal (örökösökkel) folyt. A váradi klarissza apácák 1426-ban eltiltották Temesvári János polgárt malma eladásától és Köleséri Mátyást a megvételétől. A

⁷⁷ DEGRÉ ALAJOS: A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása. In: Uő: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Válogatta, szerk., jegyz. MEZEY BARNA. Budapest, 2004. (a továbbiakban: DEGRÉ 2004.) 299–311., 306.; TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 66., 530.

⁷⁸ PESTY: Szörényi III. 180–181.

⁷⁹ DEGRÉ 2004. 304–305. Vö. DF 276991. (Kőrös, 1398); Zichy II. 403. (Beregszász, 1349); Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. XIII. Collegit TADEUS SMİČIKLAS, digesserunt MARKO KOSTRENČIĆ–EMILIUS LASZOWSKI. Zagreb, 1915. 58–59. (Ugra, 1360); DL 5124. (Újlak, 1362); DL 7430. (Szentdemeter, 1388); ZsO IV. 68. sz. (Brezovica, 1413); DF 262349. (Pankota, 1395); DF 275114. (Kapronca, 1509); TÓTH 2012. 120. (Miskolc, 1506)

⁸⁰ KOVACHICH 1799. 38.

⁸¹ DF 209988.

⁸² DF 209956.

malom az apácák malmának közvetlen szomszédságában feküdt.⁸³ 1454-ben a Torda megyei Mikeszászán Schuster Gáspár és Moysi Lőrinc polgárok pereskedtek a szintén odavalósi Koysch Jánossal 16 hold szántóért, amiből állításuk szerint kettő Gáspár feleségét, a többi Lőrincet illette. Mikeszásza elöljárósága a felpereseknek adott igazat. Az alperes ezért fellebbezett Nagyszebenhez, mivel a földet Moysi Jánostól vette, viszont a felperesek szomszédosabbak voltak (*emptione agri viciniiores*).⁸⁴

Ha a szomszéd ajánlatot tett a megvételre, egyidejűleg a vételárat vagy zálogösszeget is letette.⁸⁵ Az 1510-es években Désen történt meg, hogy Mészáros Mihály Kallós Tamásnak adott el egy kaszálót, de a vevőt Táncos Máté a szomszédsága miatt (*affinitate ipsi Michaeli Mezarus iunctus*) a mezőváros szokása szerint készpénzen „kiütötte” annak birtokából.⁸⁶ Kőhalmon ugyanígy, *ratione certe affinitatis* igényelte és vette meg Bertalan házrészét Szűcs Simon, csak azután, bár az áldomást megitták rá, végül mégsem fizetett.⁸⁷

Az ingatlan-átruházás fajtái, lehetőségei

Bár az ingatlanforgalmi ügyletek döntő többségét a fenti formák szerint kiállított adásvételi oklevelekben rögzítették, a csere, zálog és végrendeleti ügyletekről szóló darabok néhány formuláris vagy tartalmi sajátosságot mutatnak.

Egy 1417. november 22-i pásztói kiadvány különleges adásvételi helyzetet rögzít. A vevő a 40 forintos vételárból még 10 forintot a következő nagyböjtben, *Letare* vasárnapkor fog fizetni. Ha nem tenné, elveszti az eddig megfizetett 30 forintot és az eladó megmarad a fürdőház birtokában. Ezért az oklevelet mint egy váltót az eladónak adták ki. A kifizetés megtörténtét igazolja, hogy a levél a Kazai Kakas család örökébe lépő Radvánszky család levéltárában maradt fenn.⁸⁸ Az oklevél kiállítására éppen azért lehetett szükség, mivel szokásjogilag az ellenkezője is érvényesülhetett: ha a vevő már részben kifizette a földet, akkor már birtokolhatta.⁸⁹

A nem túl gyakori csoportos adásvételek azért is érdekesek, mert a vevő anyagi erejét bizonyítják. Désen 1453-ban Mátyus Péter két, egymás mellett

⁸³ DL 11757.

⁸⁴ DF 244798.

⁸⁵ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 66., 530.

⁸⁶ DF 253387. (1513, hátlapi rájegyzés); Az *affinitas* itt nem sógorságot jelent.

⁸⁷ DF 246262. (1490)

⁸⁸ ZsO VI. 1142. sz.

⁸⁹ Vö. KŐHEGYI MIHÁLY–NAGY JANKA TEODÓRA: Bónis György és társai jogi népszokás kutatása Tápén. (Forrásközlés) I. közlemény. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. *Studia Ethnographica* 1 (1995) 195–249. [a továbbiakban: KŐHEGYI–NAGY (BÓNIS) 1995.] 216. (41. sz.), 217. (43. sz.)

fekvő városi ingatlant vett Gál kovácstól és János kovács fiától: Bertalan diáktól. Az árat sajnos nem ismerjük.⁹⁰ Erdőtelki Nagy Mihály és rokona Egerben 1410-ben több szőlőt vásárolt. Az adásvétel csoportosságára ebben az esetben csak a több tulajdonos és a magas vételár (156 forint) összegéből következtethetünk.⁹¹ Verőcén 1513-ban Szeverics Antal több városbeli szántót és cserjét, 1514-ben pedig maga a mezőváros egyik földesura, Bánfi János királyi kamarás négy polgártól összesen 20 hold szántót vásárolt össze.⁹² Nagyszőlősen figyelemre méltó Huszti Barilovics Miklós szőlőügylete, aki horvát-szlavón eredetű kisnemesként kincstári tisztviselősködése után a máramarosi sókamara-igazgatóság embereként került Husztra. Itt a helyi és környékbeli társadalom módos és befolyásos tagjaként tekintélyes vagyont gyűjtött össze.⁹³ Nagyszőlősen 1514 végéig 14 különböző szőlőültetvényt szerzett meg, összesen 332 forint értékben. Maga és örökösei háborítatlan birtoklása érdekében kérte ezeknek a városi tanács általi megerősítését.⁹⁴

Az eladást esetlegesen a vevő részéről becslő kérése is megelőzhette. Óbudán a klarissza apácák arra kérték a tanácsot, hogy a Duna-parton lévő elhagyott házhelyet, amit egy Budára költözött polgártól szándékoztak megvenni, becsüljék fel. A bíró esküdtek és fogott bírók segítségével helyszíni szemle alapján a telket 50 rövid forintra becsülte, és az apácák ezen az áron vették meg.⁹⁵

A csereügylet az adásvétel írásba foglalásáról csak egyetlen ponton különbözik: a vagyontárgy átruházásakor a másik fél a cseretárggyal „fizet”.⁹⁶ A vizsgált csereügyletet tartalmazó oklevelek mindegyikénél az eladó is, a vevő is szerepel a szöveg élén. Általában az elsőként megnevezett személy ruházza át a nagyobb értékű vagyontárgyat, mert az oklevél szövege ilyenkor mindig úgy tünteti fel, hogy a „vevő” fizet még rá.⁹⁷

⁹⁰ Teleki II. 51–52. (1453)

⁹¹ ZsO II/2. 7430.

⁹² DF 266575., DL 33460.

⁹³ SZAKÁLY FERENC: Határmezsgyén. (Huszti Barilovics Miklós életútja, 1492–1537). Folia Historica 9 (1981) (a továbbiakban: SZAKÁLY 1981.) 7–25.

⁹⁴ DL 84623. (Nagyszőlős oklevele, 1515; az adatot SZAKÁLY 1981. nem ismerte.)

⁹⁵ BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. (a továbbiakban: BÁRTFAI SZABÓ 1935.) 109. sz.

⁹⁶ Századokkal később ugyanez a gyakorlat: KÓHEGYI-NAGY (BÓNIS) 1995. 234. (96. sz.)

⁹⁷ Vö. KOVACHICH 1799. 40–41.; Pl. időrendben: Zichy II. 16–17. (Sárospatak, 1342); TÓTH ENDRE-ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig. (Acta Savariensia 9.) Szombathely, 1994. 58–59. (Szombathely, 1382); ZsO IV. 86. sz. (Brezovica, 1413); DL 34783. (Kőváralja, 1441); DL 93173. (Vasvár, 1450); DF 209956. (Eger, 1456); DL 15559. (Pécsvárad, 1461); DL 23596. (Óbuda, 1521)

A vizsgált anyagban kevés zálogügylet maradt fenn, ami érthető, hiszen a zálog kötött idejű volt: ha visszaváltották vagy megszűnt, az oklevél sem kellett többé. Egy részük adósságrendezés vagy hitelszerzési eset (kölcsonbérlet), mások adásvételnek vannak álcázva. Az adásvétel írásba foglalásától ezek az ügyek inkább csak abban térnek el, hogy mivel korlátozott birtoklásról van szó, a zálog visszaváltási feltételeit is leírták. Az esetek jó részében csak a zálogösszeget rögzítették, a visszaváltási időt nem.⁹⁸ A zálogot természetesen el is lehetett adni⁹⁹ vagy örökölni.¹⁰⁰ Mutatóba a zálog visszaváltásáról is maradtak fenn nyugták.¹⁰¹

Az ingatlanforgalmi ügyek leginkább sokrétű, formailag a legváltozatosabb módon ábrázolt esete a végrendelkezés.¹⁰² A tanács előtt bevallást tehetett maga a még életben lévő végrendelkező. Az öröklést polgári perben (peregyezésben) is megszabhatták, például Békésen 1467-ben a fél telket visszaadó Kalmár Demeter kikötötte leendő sógorának, Péter papnak, hogy halála után az ingatlant ő örökölje.¹⁰³ A testület képviselői (a bíró és két esküdt) kiszállhattak a végrendelkezőhöz.¹⁰⁴ Az örökös általában egyházi intézmény (ezek az oklevelek maradtak inkább fenn); az egyháznak végrendeleti úton juttatott javak neve a lélekváltság vagy kegyes hagyomány. Ezek egy jó része visszerhes végrendelet: a végrendelkező juttatása fejében az egyház köteles valamit tenni (kifizetni a temetés költségét, misét mondani az elhunyt lelki üdvéért, stb.).¹⁰⁵ A bajmóci Szent Márton-plébánia számára 1446-ban tett említett szőlőadomány komplett misealapítványt takart: a szőlőskert fejében a plébános (vagy káplánja) az adományozó, továbbá felesége és szülei lelki üdvéért évi 30 misét volt köteles mondani, lehetőleg egymás utáni napokon, és ezen felül a szőlő jövedelméből 9 szegényt kellett legalább háromfogásos ebéddel megvendégelnie. Továbbá a karácsony, húsvét, Nagyboldogasszony és Mindenszentek ünnepét közvetlenül követő napon Krisztus kínszenvedése tiszteletére kellett misét mondania. Kötelezettsége elmulasztása esetén a végrendelkező a maga és örökösei számára fenntartotta a visszavétel jogát. A kegyes adományról kiállított oklevelet az esetleges egyházi bíróság előtti bemutatás kedvéért közjegyzői záradékkal is

⁹⁸ ZsO XI. 1518. sz. (Torda, 1424), DL 14965. (Nagyvárad–Vadkert, 1455). Lásd még DF 279515. (Rakonok, 1488), DL 47252. (Vasvár, 1518). Kényszerzálog nem fizetés miatt: DF 246262. (Kőhalom, 1490). A századokkal későbbi gyakorlatra lásd KÖHEGYI-NAGY (BÓNIS) 1995. 234. (99. sz.), 235. (100. sz.)

⁹⁹ Vö. GULYÁS 2008. 217. Lásd Teleki II. 271., 307–308. (Dés, 1504, 1508), DL 99829. (Nagyvárad, 1500/1520 k.). Záloglevél lejárt miatt indított kereset: Zichy II. 144. (Sárospatak, 1345)

¹⁰⁰ DF 268016. (Csázma, 1476) Tartalmi átirása: DF 252173.

¹⁰¹ MÉSZÁROS 2009. 142. (Visegrád, 1405)

¹⁰² TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 735–742. Vö. KOVACHICH 1799. 39–40.

¹⁰³ DL 45246.

¹⁰⁴ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 732–733.

¹⁰⁵ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 739.

ellátták.¹⁰⁶ Hasonlóan részletesen szabályozta Nógrádi Péter, a dési sókamara alkamarása a dési ágostonos kolostorra hagyott szőlője fejében a Szűz Mária-főoltárnál mondandó miséket. Valójában a kolostor szempontjából ez is egy misealapítvány volt évi három misével.¹⁰⁷

A misemondási kötelezettség mellett az örökhagyó kimondhatta az adománynak az egyházi intézménytől való elidegeníthetlenségét is. Így tett például 1430-ban Nagyvárad magisztrátusa előtti bevallásában Boros Tamás polgár a helyi klarissza apácának adományozott szőlőjével, kikötve, hogy nem idegeníthetik el a kolostortól.¹⁰⁸

Mielőtt az egyház birtokba vehette volna az adományt, előbb a végrendelkező rokonai kaphatták meg életük végéig annak hasznélvezeti jogát. Az óbudai klarissza apácák csak évekkel vagy évtizedekkel később, a leszármazottak vagy a házastárs halála után jutottak a szőlő vagy telek birtokába. Győr Mihály volt bíró rendelkezése szerint szőlőjét például előbb özvegye, majd ennek halála után testvére: Margit műveltesse és tartsa karban, és csak ezután szálljon a kolostorra.¹⁰⁹

Olyan esetekkel is találkozunk, amikor az örökös az örökhagyó adósságai fejében szerezhette meg az ingatlant. Désen 1513-ban Máté mészáros végrendeleti végrehajtói, Péter mészáros és Kis Imre (akik egyben városi esküdtek is voltak) az elhunyt örökölt kaszálóját legközelebbi hozzátartozójának, Mihály mészárosnak adták el. Itt nyilván arról volt szó, hogy Mihály a végrendelkező adósságát törlesztette.¹¹⁰

Az örökös lehetett a hitelező intézmény is. 1503-ban a dési magisztrátus előtt Tamás mészáros a maga és a mészáros mesterek képviselésében azt a bevallást tette, hogy Barabás mészáros még életében adós maradt az említett mestereknek, ezért végrendeletileg meghagyta, hogy házat tartozékaival együtt pénzzé kell tenni, és ebből kell kifizetni a nekik járó adósságát, a maradékot pedig fordítsák lelki üdvére. A mészárosok György mészáros özvegyének, Lucának adták el a házat.¹¹¹

Egészen különleges, a mai eltartási vagy gondozási szerződésekhez hasonlító ügy a szlavóniai Sziscsán mezőváros 1458-as oklevelében foglalt eset. A

¹⁰⁶ DF 227548.

¹⁰⁷ KÁDÁR JÓZSEF: A deési ev. ref. egyházközség története. Kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel. Budapest, 1882. 20.

¹⁰⁸ DL 25189.: *nunquam valeant ab ipso clauastro alienare*. További két példa: DF 253398. és 253405. (Dés, 1516, 1520)

¹⁰⁹ ZsO III. 18. sz. (Óbuda, 1411)

¹¹⁰ DF 253387.

¹¹¹ DF 253373.

testület előtt a néhai Vidák sziscsáni *villicus* fia, Fábián csázmai karpap a helybeli Kucsilovics Pált apjává fogadta, és ezzel Pál a malma harmadrésében örökösévé tette. A malom kétharmadát Fábián 14 aranyforintért megvette, és kötelezte magát, hogy Pált élete végéig megtartja a malom egyharmadában (azaz Pál haszonélvezete megmarad); ha Pál nem tudna már örölni, akkor saját költségén eltartja.¹¹²

Hasonlót a Valkó megyei Garáról ismerünk 1430-ból, ez viszont egy házassági szerződés. A helybeli János feleségül vette a szintén helybeli özvegyasszonyt, Ilonát; mindkettejüknek ez már a tizededik házasságkötése volt. Az asszony „saját öregségével számolva” minden ingó és ingatlan vagyonának harmadrészét (beleértve a néhai István nevű férjétől rá maradtakat is) Jánosnak adta. Halála esetén teljes vagyona Jánost és örököseit illeti, ha viszont János hal meg hamarabb, akkor az örökség fejében János fia köteles Ilonát élete végéig eltartani.¹¹³

Ha a végrendelező már nem volt az élők sorában, akkor bevallást tehetett a végrendeletet meghallgató egyházi személy, a végrendelet tanúi (ezek sokszor a magisztrátus által „hivatalból” kiküldött személyek, tanácsstagok),¹¹⁴ a végrendelet végrehajtói és az örökösök is. Ennek a bevallásnak az alapja legtöbbször a végrendelező *szóbeli* nyilatkozata.¹¹⁵ A mezőváros ezekben az esetekben tanúkat is kihallgathatott az ügy igazolására, majd beiktatta az örököst. Ilyen eseteket ismerünk például Miskolcra.¹¹⁶ 1464-ben az alsóbakvai pálos kolostor perjele kérte Verőce magisztrátusát két, rájuk hagyott kegyes adományra.¹¹⁷ A végrendeleti végrehajtók adták el az elhunyt halálával megüresedett városi kőházat például Egerben 1513-ban.¹¹⁸ Az örökösöknek esetenként egymással is meg kellett egyezni és osztozni. 1518-ban Karánsebesen Rakovicsai László és Szilvási Péter családjai osztoztak meg László nagyapja, Dán András néhai bírónak egy házból, kaszálókból és szántókból álló örökségén.¹¹⁹

¹¹² DF 282429. (1458) Hasonló eltartással kombinált adoptálási szerződés: A kolozs-monostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Kiadta, bev. JAKÓ ZSIGMOND. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. 17.) Budapest, 1990. 3919–3920. sz. (Torda, 1523)

¹¹³ DL 12334.

¹¹⁴ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 733.

¹¹⁵ Ennek erejére l. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 731.; DF 208856. (Bars, 1376); Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710. Szerk. THALLÓCZY LAJOS–HORVÁTH SÁNDOR. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára III.) Budapest, 1912. 114–115. (Dubica, 1388); DL 38467. (Lippa, 1525)

¹¹⁶ TÓTH 2012. 104. (1376: DL 6328.), 105–106. (1416: ZsO V. 1770. sz.), 107. (1453: DL 14674.)

¹¹⁷ DL 32777., 32795. (1464, 1487)

¹¹⁸ DF 263157.

¹¹⁹ LAKATOS BÁLINT: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv 3 (2008) 71–94., 72.

A szabad rendelkezés esetén az örökhagyó vagy adományozó előre megszabhatta, hogy javait ki milyen módon, milyen feltételekkel örökölhessen.¹²⁰ Kaproncán 1424-ben Német János és felesége, Ilona szeretnék volna újjáépíteni azt a régi házat, amelyet Ilona és testvérei: Imre és János zágrábi éneklőkanonok örököltek. Imre és a kanonok azzal a feltétellel adták át nekik részüket, hogy azok csak akkor elidegeníthetők, ha számukra Németék új házat építenek, illetve ha Kaproncán akarnak megszállni (ez főleg a zágrábi éneklőkanonoknak lehetett fontos), akkor ezt szabadon és korlátlan időre megtehessek.¹²¹ 1466-ban Vízaknán néhai Miklós vízaknai királybíró lánya, Potenciána asszony összes vízaknai örökségét: birtokjogát, házat és ennek tartozékait testvérére, ifjabb Miklós hivatalban lévő vízaknai királybíróra ruházta át. Mivel a királybíró volt a kedvezményezett és adományról volt szó, a helybeli plébános is szerepelt oklevéladóként.¹²²

Birtokbeiktatással csak a közepes vagy jelentős városfunkciójú, zömmel királyi földesúri mezővárosok (Visegrád, Óbuda, Csázma, Dés) kiadványaiban találkozunk. Ezek a teljesen hiteleshelyi birtokbevezető és -iktató levelek formáit követik és a parancslevelet is átírják. Visegrádon (1378, 1413) és Óbudán (1439, 1452) kőházak birtokába iktattak királyi, királynéi, ill. kormányzói parancsra.¹²³ A bíró és esküdtek kimentek az adott telekhez, majd a szomszédok összehívása után iktatták be az új birtokosokat. 1446-ban a Kőrös megyei Csázmán a zágrábi püspök ítéletlevele értelmében négy egyházi személlyel: két kanonokkal, egy oltárigazgatóval és a mezővárosi ispotály igazgatójával közösen hat helybeli polgár végezte Miklós csázmái oltárigazgató beiktatását négy kisebb szántó és kaszáló birtokába. (Az oklevél az iktatás 15. napján kelt.)¹²⁴ 1484-ben Désen viszont a városi magisztrátus saját ítélete alapján vezette be a felperest egy rét birtokába az alperes személyes jelenlétében.¹²⁵ A jelentősebb mezővárosok saját területükön földterületet is adományozhattak.¹²⁶

¹²⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 743.

¹²¹ ZsO XI. 1371. sz.

¹²² DL 30880.

¹²³ Visegrád: MÉSZÁROS 2009. 138. (1378: Erzsébet ifjabb királyné), 146–147. (1413: Zsigmond; ZsO IV. 259. sz.); Óbuda: BARTFAI SZABÓ 1935. 137. sz. (1439: Erzsébet királyné), DL 14583. (1452: Hunyadi János kormányzó)

¹²⁴ DF 282421.

¹²⁵ UB Sieb. VII. 4568. sz.

¹²⁶ DL 40360. Anjou-kori oklevéltár II. (1306–1310) Szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest–Szeged, 1992. 483. sz. (Kapronca, 1308, jobbágytelepítési engedély); A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I. (1253–1413) Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882. 178–179. (Dés, 1349); DF 231342. (Rojcsa, 1454, adomány Cillei Ulrik kancellárjának); DL 62829. (Torda, 1444); Memoriae commendamus, emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Bev. HUDI JÓZSEF, szerk. PETRIK IVÁN, a magyar nyelvű források kiadásában

Az ingatlanügyekkel kapcsolatos területi hatáskör

Noha elvileg a mezővárosi testület a területén fekvő ingatlanok átruházásáról szóló bevallások felvételére és írásba foglalására volt jogosult, a valóságban ezt a jogát részint szélesebb, részint szűkebb körben gyakorolhatta. Előbbi azt jelentette, hogy nem feltétlenül kellett az átruházott ingatlannak a település területén feküdnie, elég volt, ha az eladó vagy a vevő helyi polgár. (A legkorábbi, sárospataki oklevelünk esetében is a zálogba csapott szőlő Makkoshotykán feküdt.)¹²⁷ Losonctól például több olyan adásvételi kiadvány maradt fenn, amikor csak az eladó helybeli polgár, a vevő és a vagyontárgy környékbeli.¹²⁸ Pécs XIV. századi egyik kiadványában az eladó és a vevő pécsi, de a szőlő patacsi.¹²⁹

Ha a mezővárosi tanács előtt más faluból valók tesznek bevallást és nem peres ügyről van szó, akkor kézenfekvő arra gyanakodnunk, hogy az adott falu ugyanannak az uradalomnak a része, mint az oklevélkiadó mezőváros. Ilyen darabok a XV. század elejétől folyamatosan felbukkannak a korszak végéig.¹³⁰ Szlavónia esetében a váruradalmak és a nagyszámú prédiális nemesi közösségek miatt fordul elő sok esetben, hogy nem a mezőváros területén, hanem a provinciájában élők ingatlanügyeiről tanúskodik a tanács.¹³¹

A mezővárosi testület helyben van és mint közhitelű tanút, őt keresik fel a bevallással.¹³² Szórványosan előfordul, hogy sem az eladónak, sem a vevőnek, sem a vagyontárgynak nincs köze a településhez. Kőszeg legelső, 1349-es oklevele szerint a borsmonostori apát adott el Pulyai Jánosnak és családjának egy locsmándi kőházat. Kőszeg volt a közvetlen közelben az a település, ahol

közreműködött BENEDEKNÉ GOSZTONYI HAJNALKA–VILÁGHY GYÖRGY. (A Pápai Levéltár kiadványai I.) Pápa, 2010. 46–47. (DL 102246.; Pápa, 1490)

¹²⁷ DL 57232.

¹²⁸ DF 275753. (1494: vidafalvi nemes és ottani szántó); DL 73017. (1503: vidafalvi nemes, rét)

¹²⁹ DL 6599. (1379)

¹³⁰ ZsO IV. 2383. sz. (Gara, 1414: Podgorja faluban található szőlőt ad el egy helybeli); ZsO VI. 554. sz. (Gara, 1417); ZsO V. 1314. sz. (Szond, 1415: peregyezség az uradalomhoz tartozó egyedűfalvi telek ügyében); DF 278587. (Szászvár, 1458/1488 k.: a pécsi püspök szászvári uradalmában kiscerei kaszálót adnak el); DF 255054. (Belényes, 1492: a magyarremetei bíró mint egy falubeli özvegyasszony képviselője egy vajdaszéki telket ad el); DF 273885. (Szentbarabás, 1510: a vaskaszentmártoni oltárigazgató adja el a szomszédos Boksincs faluba való Lukacsevics Benedeknek mátyustelki telekrészét. Sem az eladó, sem a vevő nem szentbarabási; a pécsi püspök alattvalói, de Mátyustelke a szentbarabási uradalom része); DL 47659. (Hunyad, 1526: két helybeli polgár adja el a szomszédos Hosdát falu területén lévő réjtüket nemes Hosdát Imrének. De a falu elvileg nem az uradalom része.)

¹³¹ DF 282428. (Sziscsán, 1456)

¹³² Vö. PÉTER Katalin: Az egyszerű ember, az oklevelek és a levéltárak a 16–17. századi Magyarországon – háromszáz éves visszatekintéssel. Történelmi Szemle 53 (2011) 335–349., 338.

ezt írásba tudták foglalni.¹³³ Valószínűleg ugyanez volt a helyzet Losonc esetében is: a szomszédos vidafalvi és fábiánfalvi nemeseknek egyszerűbb volt be menniük a mezővárosba.¹³⁴

Sajátos helyzet alakult ki a középkor végi Óbudán, mivel a város a budai káptalan és a királyné között oszlott meg, a szőlőhegyek nemkülönben. Okleveleket viszont csak a királynéi városrész magisztrátusától ismerünk. A káptalani városrészen maga a budai káptalan állított ki adásvételi okleveleket.¹³⁵ A királynéi városrész magisztrátusa azonban „gátlástanul” bocsátott ki a káptalani városrészben fekvő szőlőkre vonatkozó kiadványokat, ezért a káptalannal perbe is keveredtek. 1510-ben Perényi Imre nádor tiltotta el Futamot Gergely akkori bírót a káptalani dűlőkben fekvő szőlőkre vonatkozó oklevelek kiállításától, 1517-ben pedig II. Lajos király ítélete mondta ki, hogy az óbudai bírók és esküdtek sem a káptalani rész lakói, sem a káptalani terület szőlői felett joghatóságot nem gyakorolhatnak.¹³⁶

Az oklevéladás joga ebben az esetben formálisan nem szűkült ugyan, hiszen a királynéi városrész a saját területén minden további nélkül adhatott ki okleveleket. Valójában azonban Óbuda és más települések esetében is számos alkalommal előfordult, hogy területi illetékessége ellenére a saját területén fekvő ingatlan ügyében sem maga a mezőváros állított ki oklevelet. 1424-ből ismerjük például a kővári várnagynak a szlavóniai Kővárálja területén lévő ingatlan adásvételéről kiállított oklevelét.¹³⁷ Somlóvásárhelyen a földbirtokos apácakonvent a mezővárosi hatósággal együtt adott ki oklevelet.¹³⁸ 1526-ban Pemfflinger Márk szebeni királybíró, egyben Abrudbánya kamarabérlője abrudi házát, amiben akkor éppen alkamarása lakott, továbbá az ottani (*in districtu civitatis*) malmát a helybeli Farkas Jánosnak és feleségének adta el.¹³⁹ Az oklevél Nagyszebenben kelt magánoklevél. Lehetséges persze, hogy a vevő ezzel igazolta a városi tanács előtt a tulajdonát, de a szövegben a városi hatóságra semmilyen utalás nem történik.

¹³³ DF 208367.

¹³⁴ DF 275758., 275762. (1499, 1503). A fábiánfalvi nemesekkel a mezőváros közösen is ad ki oklevelet: DL 73020. (1502)

¹³⁵ Pl. BARTFAI SZABÓ 1935. 33–34., 37., 39., 47., 50., 52–53., 63., 65–66., 72–73., 77–78., 83., 86–87., 96–98., 100., 102., 111., 129. és 181–183. sz.

¹³⁶ BARTFAI SZABÓ 1935. 171. és 180. sz.

¹³⁷ ZsO XI. 41. sz.

¹³⁸ SOLYMOSI 1996. 52–53. (1521: DL 47397.); DF 282800. (1524). Újabbán lásd SOLYMOSI LÁSZLÓ: Apácakonvent mint hiteleshely? A somlóvásárhelyi apácák jogi írásbelisége a középkorban. In: Corde aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. HERMANN ISTVÁN–KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, 2012. 295–316., ebből 306.

¹³⁹ DF 253623.

Mindennél sokkal elterjedtebb megoldás az, hogy városi ingatlanok ügyében hiteleshelyek előtt tesznek bevallást. Egyrészt arra is akad néhány példa, hogy a kiadott mezővárosi oklevelet a vevő átíratja egy hiteleshellyel. Szalárd két sókamarai tisztségviselő egyezségéről kiállított oklevelét az érintettek a váradi káptalannal, Berkusevinának a plébánia számára tett kegyes adományról szóló kiadványát a zágrábi káptalannal, Szepsin a vevő jászói konvent számára kiadott oklevelét a szépesi káptalannal, Désnek Mészáros Tamás telkéről kibocsátott iratát a kolozsmonostori konventtel íratták át a tulajdonosok a nagyobb jogbiztonság kedvéért. (Jellemző módon az így átírt darabok közül, egyetlen kivételével, csak az átírás maradt fenn.)¹⁴⁰ Másrészt, különösen, ha az adott településen hiteleshely is volt, az könnyen „magához vonhatta” a mezővárosi területre tartozó bizonyos ügyek írásos rögzítését. Vasvár esetében Zágorhidi Czigány Balázs figyelte meg, hogy a mezőváros saját oklevelei csak a polgárok egymás közti ingatlanügyeiben kelnek: „nem találunk olyan példát, amikor a város kívülállók részére állított volna ki oklevelet, sőt azt tapasztaljuk, hogy azokban az esetekben is, amikor egy vasvári polgár egy kívülállóval köt üzletet, a szerződést már a káptalannal foglaltatják írásba.”¹⁴¹ Ennek elvben lehetett olyan oka is, hogy biztosabb volt a település egyik földesurának számító egyházi intézménnyel oklevelet kiállíttatni. A pécsváradi bíró például 1358-ban ingatlanszerzéseit a pécsváradi apátsággal foglaltatja írásba visszamenőlegesen.¹⁴² Inkább azonban arról lehet szó, hogy a káptalan közhitelű, míg a mezőváros csak „falain belül” tud bizonyítani, tehát egyszerűbb volt a hiteleshelynél kiállíttatni az oklevelet.

Szerepet játszhatott az is, ha az érintettek fizikailag távol voltak a mezővárostól és a vagyontárgytól. 1389-ben az egri káptalan előtt cserélte el egy óbudai polgár az ottani telkét István egri püspök eperjesi házhelyéért. Azaz a polgár Eperjesre költözhetett, az egri püspök pedig házat szerzett Óbudán.¹⁴³ Az aradi éneklőkanonok 1422-ben saját káptalanja előtt tett bevallást gyulai házána eladásáról, amit a helybeli István plébános vett meg.¹⁴⁴

Az egyházi intézmény előtt kiállított adásvételi tanúsítvány háttérben az is állhatott, hogy a vevő maga is egyházi személy volt. Az előbbi gyulai pél-

¹⁴⁰ ZsO I. 126. sz., DF 252447., DF 232775., DF 232829. (Szepsi; az eredeti: DF 232774.), DF 253362.

¹⁴¹ ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: Vasvár város középkori oklevelei és pecsétje. Lapok Vasvár történetéből. Panniculus C/26. (1993) 2. Lásd erre: DL 92749.

¹⁴² DL 3683. KÓFALVI TAMÁS: Egy pécsváradi polgár a 14. századból. In: Középkortörténeti tanulmányok. A III. medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai. Szerk. WEISZ BOGLÁRKA. Szeged, 2003. 79–85., ebből 80. és 85.

¹⁴³ BARTFAI SZABÓ 1935. 93. sz.

¹⁴⁴ ZsO IX. 1245. sz.

dát is értelmezhetjük így. De hasonló eset történt 1386-ban, amikor a veszprémi káptalan előtt Ondi Mihály és felesége eladták a veszprémi Keresztelő Szent János-egyház mellett fekvő telküket Himházi Lukácsnak, a veszprémi püspök rokonának.¹⁴⁵ 1439-ben az erdélyi káptalan előtt József tövisi *hospes* és felesége, Ilona az asszony apja, Péter fehérvári szabó házát, ami a gyulafehérvári várban volt a városkapu mellett, Mihály papnak, a helyi ispótály rektorának adták el.¹⁴⁶

Összegzés

A bemutatott példák tükrében világos, hogy a mezővárosok joggyakorlata és kiadványai nagyban hasonlítanak a jogi helyzetüket tekintve messze felettük álló szabad királyi városokéhoz. Ez nem csak a mintakövetés, az igazodás fogalmával írható le, hanem a társadalmi fejlődésével is. A vizsgált forrásanyag egésze – és benne a kifejezetten ingatlanforgalmi ügyekről kiállított oklevelek száma is – mennyiségileg a XIV. század eleji szerény kezdetek után a XV. század első két-három évtizedében nő meg, majd az 1470–1526 közötti időszakra nézve újabb léptékváltást érzékelhetünk.

Az ilyen reprezentatív mennyiségű forrásanyag vizsgálata – habár lényegi pontokon nem változtatja meg a mezővárosokról és falvakról kialakított összképünket – fontos adalékokkal és új ismeretekkel is szolgál. A városi-falusi jogszolgáltatás és annak írásbelisége a kései középkorban már elérte azt a szintet, ami a települések igazgatása számára szükséges volt. A legjelentősebb városokat időben követve tehát már a késői középkorban megjelentek azok a mezővárosi és falusi kiadványok, amik a saját szintjén korszerű és színvonalas helyi joggyakorlatnak, jogismeretnek és jogalkalmazásnak a bizonyítékai. Az ingatlanforgalmi ügyek intézése különösen alkalmas lehetett a helyi közösség öntudatának, a helyi önkormányzat működésének a megerősödéséhez. A kora újkorban valójában ennek a joggyakorlatnak a kontinuitásáról és továbbfejlődéséről beszélhetünk.

¹⁴⁵ ÉRSZEGI GÉZA–SOLYMOSSI LÁSZLÓ: Veszprém város okmánytára. Pótkötet. Veszprém, 2010. 351–352.

¹⁴⁶ UB Sieb. V. 2323. sz., DF 277484.

BÁLINT LAKATOS

Sales Contracts of Estates in Late Medieval Hungarian Towns and Villages

The legality of contracts in estate matters (purchase, exchange, pawn or transmission of the property) was also depended on the official acknowledgment of local magistrates. As a result, towns and villages issued many charters concerning these types of matters. In this study I attempt to give an account describing the characteristic and structure of these charters and the transactions behind them. Charters relating to sales contracts of estates are considered as the most formularized and therefore most comparable sources. The declaration of the vendor became a sterile, artificial and staged Latin text. But due to this transformation, the elements of customary law concerning sale and purchase: the neighbourhood's pre-emptive rights, the warranties and the ritual pledge or toast called in Hungarian 'áldomás', which the texts themselves more or less show in formulas, can be studied and compared.

The security of the transaction was strengthened by the institution of warranty. It was commonly used in all kinds of real estate sales and other private contracts. The vendor warranted to defend and reimburse damages of the new owners and their heirs in case of any subsequent proceedings relating to the estate. The formulas of the warranty can be grouped into three categories: 1. protective clause (*tutoria*): the vendor defends the new owners at his own expense, 2. strife clause (*calumpnia*): if anybody (the vendor or his relatives) sue for the estate, is guilty and has to pay, 3. guarantee or „warranty” clause (*evictio*): if the vendor would not defend the new owners, pays a compensation.

I also try to analyse the examples of the neighbourhood's pre-emptive rights and the distinctive features and identical marks of the exchange, pawn or transmission cases. The testamentary matters give surely the most complex and most diverse forms shown in the charters. In front of the council the will could have been declared by the still alive testator or the inheritors or the executors. The succession could have been decided in civil suits and compromises. The inheritors could have acquired the property in return for the testator's debts. The examined source material offers some examples for support agreements and care contracts, as well.

Finally I attempt to describe the wide and straight territorial competence of the towns and villages. The wide competence means that the transferred property did not have to lie within the boundaries of the settlement itself. It was

enough if the vendors or the buyers were local citizens. When others take *fassio* in front of the town council and the purchased property is also in another village, the town is probably a centre of a greater latifundium. But the territorial competence could have been tightened by others: the landlord or ecclesiastical institutions functioned as places of authentication (*loca credibilia*). Especially such ecclesiastical institutions have "ingested" the job of writing and issuing charters about estate matters concerning the territorial jurisdiction of town councils.

It is remarkable, however, that these market towns are rather similar to the free royal cities (which were far above them in terms of their legal position) in respect of their charters and legal practice. It is not just following the sample, but also social development, as well. After humble beginnings in the fourteenth century, the analysed material quantitatively increased in the second and third decades of the fifteenth century, then in the period of 1470–1526 another turn can be detected. The jurisdiction of towns and villages and their official written culture have already reached a standard that was necessary to their administration. In early modern times, only the continuity and further development of this advanced and high-quality local practice, legal knowledge and law enforcement can be observed.

A Magyar Medievisztikai Kutatócsoport korábbi kiadványai

Previous issues of Research Team on Medieval Hungarian History

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus CX. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 1999. 59 p.

Kristó Gyula: Szent István születési ideje. [The date of birth of Saint Stephen] pp. 3–10; Szabados György: Imre király életidejéről. [About King Imre's lifetime] pp. 11–19; Piti Ferenc: Árpád-kori királyi oklevelek említései 1339. évi okiratokban. [Relics of royal charters of the Árpád era in documents dating from 1339] pp. 21–27; Tóth Ildikó: A végrehajtás buktatói. (Egy országbírói ítéletlevél 1331-ből) [Difficulties of the execution. (A charter of justice from the year 1331)] pp. 29–41; Homonnai Sarolta: A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései. [Reform endeavors of the Benedictine Order in the fourteenth century] pp. 43–55.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXV. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 2001. 68 p.

Szabados György: Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról. [On the survival of a donation from King Emeric's age] pp. 3–11; Weisz Boglárka: Bars megye vámhelyei az Árpád-korban. [The customs duties-places of the county Bars at the age of the Árpáds] pp. 13–22; Tóth Ildikó: Adalékok a Valkó megyei oklevéladás kezdetéhez. [Contribution to the beginnings of issuing the charter of Valko county] pp. 23–31; Kristó Gyula: Tartományúri rezidenciák Magyarországon (1301–1320). [Residencies of oligarchs in Hungary 1301–1320] pp. 33–40; Piti Ferenc: „...de adventu regis Hungarie”. (Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében) [„...de adventu regis Hungarie”. (On King Charles Robert's planned campaign to Dalmatia on the evidence of the documents of the year 1340)] pp. 41–53; Homonnai Sarolta: Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365). [The career of a Benedictine prelate: abbot Sigfrid. Beginning of the 1300s–1365] pp. 55–65.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXVII. Szerk./Ed. Kristó Gyula. Szeged, 2003. 96 p.

Makk Ferenc: Turkia egész szállásterülete. [The whole dwellings of Turkia] pp. 3–15; Kristó Gyula: Románok (újra?) Pannóniában? [Romanians in Pannonia (again?)] pp. 17–25; Szabados György: Imre király történelmi emlékezete a XIII–XVIII. század-

ban. [King's Emeric historical memory in the XIII–XVIIIth centuries] pp. 27–42; Weisz Boglárka: II. András vámmentesség-adományai. [Relief from customs duties by King Andrew II] pp. 43–61; Homonnai Sarolta: III. András hatalmának stabilitása és politikai szándékai Bonzano Péter jelentéseinek tükrében. [La stabilité du pouvoir et les intentions politiques du roi André III à la lumière des rapports de Pierre de Bonzano] pp. 63–74; Tóth Ildikó: Egy 1331. adománylevél margójára. (Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez) [To the margin of a deed gift of 1331. (Remarks to the consequences of the Záh Felician-association)] pp. 75–83; Piti Ferenc: Szabolcs megye néhány Anjou-kori oklevelének datálásához. [On dating some charters published by Szabolcs county in the Anjou era] pp. 85–93.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXII. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2005. 64 p.

Kristó Gyula: A DAI 38. fejezetének forrásáról. [On the source of chapter 38 of „De Administrando Imperio”] pp. 3–9; Marton Szabolcs: Adalékok a Kárpát-medence kora középkori szőlőműveléséhez. [Additions to the viniculture of the Carpathian Basin in the early middle ages] pp. 11–20; Weisz Boglárka: Átkelőhelyek a Tiszán az Árpád-korban. [Crossing-places on river Tisza at the age of the Árpáds] pp. 21–30; Szabados György: Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja. [Constance of Aragon – The queen of the first Hungarian marriage contract] pp. 31–41; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIII. kötetéhez (1339). [Additions of the volume XXIII of series „Charters of the Angevin Era” (1339)] pp. 43–53; Teiszler Éva: Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban. [Isolation of Hungary in respects of foreign politics in 1476] pp. 55–62.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXVII. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2007. 101 p.

Makk Ferenc: Kronológiai megjegyzések a magyarok 942. évi hispániai kalandozásához [Chronological comments on the Hispanic campaign of Hungarians in 942] pp. 3–10; Tóth Ildikó: A boszniai káptalan kiadatlan oklevelei (1300–1353) [Unpublished charters of the Bosnian chapter] pp. 11–38; Teiszler Éva: A felvidéki soltészfalvakról [On the „soltész” villages of the Hungarian Uplands] pp. 39–45; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIV. kötetéhez (1340) [Additions to the volume XXIV of series „Charters of the Angevin Era” (1340)] pp. 47–57; Neumann Tibor: Péter püspök és rokonsága (Az első Szapolyaiak) [Bishop Peter and his family (The first Szapolyais)] pp. 59–70; C. Tóth Norbert: Jakab várnagy (+1420) [Castellanus Jakab] pp. 71–84; Szabados György: Báthory István egyetemalapításáról [On the foundation of the University in Kolozsvár by István Báthory] pp. 85–97.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXX. Szerk./Eds. Makk Ferenc–Piti Ferenc. Szeged, 2009. 109 p.

Szabados György: Alkotói egyéniségek és közös irányultságok. Rövid áttekintés a magyar krónikaszerkesztések néhány forrásproblémájáról [Writing personalities and common directions. A short review on some source-problems of the Hungarian chronicles] pp. 3–14; Neumann Tibor: Egy morva „herceg” és egy Árpád-házi hercegnő leszármazottai. (A Gyánúr-fiak eredete és rövid története) [Offspring of a Moravian „duke” and a Hungarian princess. (The origin and short history of the Janur kindred)] pp. 15–32; Weisz Boglárka: A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig [The history of the chambers of Szerém and Pécs from the beginning to the second half of the 14th century] pp. 33–53; Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XX. kötetéhez (1336) [Additions to the volume XX of series „Charters of the Angevin Era” (1336)] pp. 55–68; B. Halász Éva: Szlavón hercegi és báni ítélőmesterek a XIV. században [The prothonotarii of the Sclavonian princes and bans in the XIV. century] pp. 69–83; C. Tóth Norbert: A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). [The working of the palatinal office during the office-holding of István Lackfi (1387–1392)] pp. 85–105.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXXII. Szerk./Eds. Blazovich László–Piti Ferenc. Szeged, 2011. 93 p.

Szabados György: Magyar államalapítás a IX. században. Államszervezési modellek a „De Administrando Imperio” szövegében. [Hungarian state-foundation in the IXth century. Models of state-constructing in „De Administrando Imperio”] pp. 3–19; Halmágyi Miklós: Beleknegini–Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában. [Beleknegini–Sarolt und ihre Gefährtinnen. Frauengestalten in der Chronik des Thietmars von Merseburg] pp. 21–36; B. Halász Éva: Adalékok a kőrösi comes terrestrisek tevékenységéhez a XIV. században. [The comes terrestris Crisiensis in the XIVth century] pp. 37–50; Piti Ferenc: Kont Miklós nádor levelesítő okiratai 1366-ból. [Litterae proscriptionales of palatine Miklós Kont from 1366] pp. 51–57; C. Tóth Norbert: Királynőből királyné. Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében. [From ruling queen to royal consort. The relationship between Mary of Anjou and Sigismund of Luxemburg in the written sources] pp. 59–71; Neumann Tibor: A Szapolyaiak erdélyi ága – a Mikeszázai Horvát család [The Transylvanian branch of the Szapolyais – the Horvát of Mikeszázai family] pp. 73–88.

TARTALOMJEGYZÉK

Szabados György: Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben	3
Veszprémy László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk	25
Szőcs Tibor: A nádori generalis congregatio intézményének előképe és kialakulása	45
B. Halász Éva: Micha Madius de Barbazanis – a történetíró és spalatói nemes patrícus	59
Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXVI. kötetéhez (1342)	71
Teiszler Éva: A Hathalmi család középkori genealógiája	83
C. Tóth Norbert: A pozsonyi társaskáptalan kanonokai 1425-ben. (Az egyházi archontológia készítésének módszertana és gyakorlata)	101
Mikó Gábor: A középkori magyar királyok ismeretlen lajstroma Monoszlóy András könyvtárából	125
Lakatos Bálint: Ingatlanforgalmi ügyek a későközépkori magyarországi mezővárosokban és falvakban	139
A Magyar Medievisztikai Kutatócsoport korábbi kiadványai	165

Felelős kiadó: Dr. Veszprémy László kutatócsoport-vezető
 Technikai szerkesztés: Révész Éva
 Nyomdai kivitelezés: E-Press Nyomda, Szeged

